

ประวัติของพระสารพัดวิช
(หรือ วิชาประทีป)

928. 95911

ค 669 ๒๙

ประวัติของพระตำราประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป)

พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานประชุมเพลิงศพ
นางสิริพันธ์ ตำราประเสริฐ
ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

928.95911

๙669 ปศ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๐๗

ประวัติของพระสารประเสริฐ

(ตรี นาคะประทีป)

พิมพ์ขึ้นที่ระลึกในงานประชุมเพลิงศพ

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก

นางสิริพันธ์ สารประเสริฐ ^{จันทบุรี}

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

๑๔ พฤษภาคม ๒๕๐๓

คู่มือการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่

ฉบับที่ ๑๐๐/๒๕๖๑

วันที่ ๑๐/๑๐/๖๑

เรื่อง

คู่มือการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่

กรมส่งเสริมการศึกษานอกระบบ

เลขที่ ๑๐๐/๖๑.

เลขที่ ๑๐๐, ๑๕๐๑๑

๖๖๑ ๖๖.

เลขที่ ๖๖๑ น.๓๑๖.๑๒๗/๕๓

คำนำ

ในการประชุมเพลิงศพนายคร่งน ได้เลือกพิมพ์ประวัติของ
คุณพ่อแจกแก่บรรดาท่านทศเรพนับถือ และญาติมิตร ทั้งนี้เพราะ
มศษยานุศษยเป็นอันมาก ต้องการทราบ เมื่อคุณพ่อถึงแก่กรรม
เป็นเวลาระหว่างสงคราม และได้รับพระราชทานเพลิงศพใน
ระหว่างสงคราม ศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชนกรุณาเขยน
เรื่องพิมพ์แจกในวันนั้น แต่กมเป็นจำนวนน้อย และเป็นเวลา
๑๕ ปีมาแล้ว ฉะนั้นจึงไปกราบขออนุญาตท่านเจ้าของเรื่องเพื่อ
นำมาพิมพ์แจกในงานประชุมเพลิงศพนายอก ก็ได้รับอนุญาต
นอกจากนั้นได้ไปกราบขอความกรุณาท่านศาสตราจารย์ ม.ร.ว.
สุมนชาติ สวัสดิ์กุล และจมนเทพ ตรีณาทร ผู้ใกล้ชิดและ
รักใคร่คุณพ่ออย่างแน่นแฟ้น ให้เขียนเรื่องของคุณพ่อ เท่าที่
ท่านทราบ ท่านทั้งสองก็รับด้วยความเต็มใจ ทำให้หนังสือเล่มนี้
เป็นหนังสือที่ดัดสุดเล่มหนึ่ง ลูกทั้งห้าคนของคุณพ่อและนายขอ
กราบขอบพระคุณท่านทั้งสามมา ณ ที่นด้วย

ขอสรุปผลบุญราศ่อนพึงเกิดจากการกระทำของเพิ่มผล
ผลานิสงส์แต่วิญญูณของนายผู้ล่วงลับในสัมปรายภพเทอญ

ศิริวรรณ คชามานนท์

ศิริกุล วัชรรัตน์

ศิรินนท์ นาคะประทีป

ศิริดิษฐ์ นาคะประทีป

ศิริกมล นาคะประทีป

นางสิริพันธ์ สารประเสริฐ

ชာตะ : ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๓๐

มรณะ : ๒๐ สิงหาคม ๒๕๐๕

พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป)
 ๕, ๕ ๕ เป็นปลั๊กกรมพระอลักษณ์
 ภาพถ่ายเมื่อเป็นปลั๊กกรมพระอลักษณ์

พ.ศ. ๒๔๗๔

รำลึก

“นาย” จากไปใจหายเลียบดาบนัก

แต่วันตายมิวายวันครุ่นคเนิง
“นาย” มีแต่พระคุณอ่อนนุ่เกศ
สละสุขส่วนตัวสรวพณ
สมเป็นภรรยาปราชญ์ราชบัณฑิต
ยึดมั่นกตัญญูกตเวที
รักพี่น้องประคองใจไปทั่วบ้าน
ยินดี “ให้” ไม่เคยขอคืนมา
เทิดพระรัตนตรัยไว้สูงสุด
ยึดมั่นศีลธรรมจนวันตาย
ลูกขอตั้งจิตอธิษฐาน
เสวยทิพย์บรรลพวิ
จงไปดีเถิด “นาย” ขาอย่าห่วงลูก
ลูกขอส่งอานิสต์ทุกสิ่งอัน

สุดทจกแก็ก่ำสรวรณทคถึง
รักลึกซึ้งแม่ลูกผูกใจกัน
ไว้พระเดชจุแม่พระประพฤติมน
เป็นมิ่งขวัญบุตรธิดาและสามี
ด้วยมีจิตสูงส่งสมศักดิ์ศรี
บุพการี “นาย” เชิดชูและบูชา
เหล่าลูกหลานเริงสุขทุกถวนหน้า
ญาติจึงรักหนักหนานำใจนาย
ไม่ยังหยดกุดลว้ตรปฏิบัติหลาย
ไม่ทรนทรายเพราะกรรมดี
ให้วิญญานของ “นาย” สู้สุขวิถิ
ณรมณียสถานวิมานครน
อย่าพ่นผูกผู้ใดสิ้น สู้สรวรค
จงดลบันดาลให้ “นาย” สบาย เทอญ

ศิววรรณ ศยามานนท์

เมื่อนายจากไป

เมื่อวัน ๒๐ สิงหาคม ๐๕ เป็นวันที่นายของลูกจากไปอย่างไม่มีวัน
กลับไม่อาจรู้สึกแสนเศร้าแสนเสียกาย ถึงแม้ว่าเวลาที่จากไปเป็นเวลาที่ถูก
โตเป็นผู้ใหญ่แล้วก็ตาม ลูกได้พยายามทุกวิถีทางที่จะช่วยให้ความเจ็บไข้ได้
ป่วยที่นายได้รับให้หายไป เหมือนกับที่นายเคยช่วยลูกให้พ้นทุกข์ทุกประการ
โรคไตและโรคโลหิตพิการทรมาณนายมาตั้งแต่ห้าขวบ มีอาการทรงกับทรุด
แต่ละครั้งใช้เวลารักษา ๑-๒ เดือน ครึ่งหลังนี้เพียงสิบกว่าวันเท่านั้นก็สุด
จะแก้ไขให้นายจากไปโดยอาการสงบไม่มีอาการทรมาณให้ลูกเห็น นายอ่าน
ความรู้สึกต่าง ๆ ของลูกออก ไม่อยากให้ลูกต้องเศร้าใจและรับเอาความ
เจ็บป่วยนี้ไป การจากไปโดยสงบครั้งนี้เป็นทีแสนเสียใจอย่างสุดซึ้ง แต่ลูก
ก็ภาคภูมิใจที่ได้รักษาพยาบาลกันอย่างเต็มที่ ไม่ได้เอออวาระของการมี
ครอบครัวมาทอดทิ้งแม่

หลานทุกคนก็โศกมากเมื่อทราบเรื่อง แด่ส่งสารทั้งพ่อแม่และโดย
เฉพาะส่งสารคุณยายคุณย่าที่เคยเอาใจและตามใจแกทุกอย่างยิ่งกว่าพ่อแม่
เพราะเมื่อแกอยู่ใกล้คุณยายคุณย่าแกย่อมแสดงกิริยาอาการต่าง ๆ นา ๆ ว่า
พร้อมแล้วที่จะต้องทำตัวให้ท่านอนอ่อนง่าย

นายจากไปเป็นวันและเวลานานยาวนานพอที่ลูกเตรียมจิตใจให้เข้มแข็ง
พอที่จะทำการประชุมเพลิงศพแม่ยังเกิดเกล้า ได้ตกลงกันว่าต้องมีหนังสือ
แสดงความอาลัยอันเป็นพระลักษณะอย่างถาวร แจกแก่ญาติมิตรสหาย หนังสือ
ที่ลูกออกก้นคือ หนังสือ “เรื่องของคุณพ่อ” เพราะมีเรื่องของคุณพ่อยาว

(๓)

หนังสือที่เลือกมาเป็นหนังสือที่กล่าวนิยามชีวิตของนายและเพื่อนหรือ
ลูกศิษย์ของคุณพ่อ จะต้องหยิบขึ้นมาอ่านในยามที่คิดถึงคุณพ่อ - นายหรือ
คิดถึงความอบอุ่นกันและกัน เหมือนคนที่รักกันอยู่ใกล้กัน เมื่อมองดูดวง
จันทร์ในวงเพ็ญแล้ว ก็อดจะคลายความกระหายที่อยากจะพบหน้ากัน เพราะ
ต่างก็เฝ้ามองดวงจันทร์ในเวลาเดียวกัน

ศรกุล รัชรัตน์

๑๔ พฤษภาคม ๒๕๐๑

ความดีของนาย

ยังคงจำกันได้ว่า พวกเราเรียกคุณแม่ว่า “นาย” ตาม ๆ กันมาทุกคน แม้คุณพ่อก็ชอบเรียกเช่นนั้น นายเป็นแม่ทรก ลูก ๆ มากและเท่า ๆ กัน นายตามใจและเอาใจใส่พวกเราเป็นที่สุด พี่น้องและเพื่อนบ้านทุกคนถึงกับเอ่ยปากว่า คงจะไม่มีใครรักและตามใจลูกเท่านายเป็นแน่ นายไม่ใช่จะดีแต่ตามใจลูก ๆ เท่านั้น ยังทำตนเป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับลูก ๆ ด้วย นายเป็นผู้ที่ทำงานขยัน เก่ง อาหารชนิดไหนที่คุณพ่อและลูก ๆ ชอบ นายจะต้องหามา และปรุงด้วยตนเองเสมอ มีอยู่หลายครั้งในรอบเดือนที่คุณพ่อต้อง กลับมาผดเวลาบ่อย ๆ เพราะมีหน้าที่ราชการที่ต้องปฏิบัติหลายแห่ง นายจะต้องคอยและเผื่ออุ่นอาหารไว้ให้ร้อน ๆ เมื่อคุณพ่อกลับถึง บ้านก็จะได้รับประทานอาหารทันที และออกส่งหนังสือทพวเราจะอด ภูมิใจในความดีของนายไม่ได้สักคือ ตลอดชีวิตที่นายอยู่กับคุณพ่อ พวกเราจะไม่เคยได้ยินเสียง ทะเลาะกัน ระหว่างนาย กับคุณพ่อเลย แม้บางครั้ง จะเกิดปัญหา การขัดแย้งกันขึ้นบ้าง ซึ่งเป็นของธรรมดา นายกับคุณพ่อก็คงตกลงกันได้ด้วยดี ในเวลาที่ไม่ได้ใคร่กัน อยู่ด้วย ทำให้พวกเราไม่ต้องมีปมด้อย ไม่ต้องอายใคร นายเคยสอนและ เตือน (และก็คงจะสอนและเตือนลูก ๆ ทุกคน) เมื่อถึงคราวที่ ลูก ๆ มีครอบครัวว่า การทะเลาะเบาะแว้งกันในระหว่างผัวเมีย จนกระทั่งมีเสียงดังลั่นออกไปให้บุคคลที่สามหรือมากกว่านั้นได้ยิน นั้น เป็นสิ่งที่ไม่ควรปฏิบัติ เพราะเท่ากับเป็นการอวดความดีและ ความไม่ดีให้คนอื่นได้ยินโดยใช่เหตุ

(๖)

บัดนี้ นายชังเป็นมารดาสุดทรกยงของพวกเราได้จากพวกเรา
ไปแล้วโดยไม่มีวันที่จะกลับมาเป็นผู้เฝ้าเตือนพวกเราอีกแล้ว แต่
ความดีของนายหาได้หายไปพร้อมกับนายไม่ ยังคงวนเวียนอยู่ใน
ความทรงจำของพวกเราอยู่เสมอ ขอให้ดวงวิญญาณของนายจงไป
สู่ที่สูงและสวยงาม และขอให้ประสบสุขในสัมปรายภพตลอดกาล
เป็นนิรันดร์.

ศรฉันท นาคะประทีป

สถานีกสิกรรมบ้านใหม่สำโรง

นครราชสีมา

๑๔ พฤษภาคม ๒๕๐๗

ความอาลัยของลูก

วันนแล้วร่างของนายจะกลายเป็นเถ้าถ่านศูนย์สิ้นไป กลับตา
นกตมเมอครงนายยังมชวตอยู่ นายเคยให้ความอบอุ่นแก่ชีวิตของ
ลูกทั้งร่างกายและจิตใจ มีทั้งปลอบและให้ความเห็นใจอยู่ตลอด
เวลา ถึงแม้ว่าลูกจะแยกไปไม่ครอบครวแล้วก็ตาม เวลาลูกไปหา
ทบาน ลูกก็ยังมีความรู้สึกว่าลูกยังเป็นลูกเล็ก ๆ ในเมืออยู่ต่อหน้า
นาย และต้องการความอบอุ่นจากตักของนายซึ่งให้ความสุขอย่าง
ประหลาดแก่ชีวิตของลูกอันยากที่จะหาอะไรมาเปรียบ ยามเมือ
นายสิ้นไปลูกก็ได้แต่มากราบศพ และลูกก็ยังมีความรู้สึกอบอุ่นอยู่
กับร่างอันปราศจากชีวิตของนาย แต่นับแต่่นั้นไป ลูกจะไปหานาย
ที่ไหน

ขอวิญญานของนายจงไปสู่สุคติภพ หากชาติหน้ามีจริงแล้ว
ลูกจะขอเกิดมาเป็นลูกของนายตลอดทุกชาติ.

ศรีสัทธี นาคะประทีป

๑๔ พฤษภาคม ๒๕๐๓

ความแวก

ตามธรรมเนียมการประชุมเพลิงศพ จะต้องมีการเขียนประวัติของผู้
จากไป แต่การประชุมเพลิงศพ “นาย” ครอง نمیได้มีประวัติของ “นาย”
ก็เพราะมีอยู่ใน “บันทึกส่วนตัวของคุณพ่อ” แล้ว

เมื่อคุณพ่อจากโลก ๆ ไปโดยไม่มีความลับ เป็นเวลาทศวรรษทั้งสอง
ศตวรรษ และพิธีการ มีครอบครัวไปได้ไม่นาน พิธีฌาปนกิจ
ศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ส่วนพิธีศพและข้าพเจ้ากำลัง
ศึกษาชั้นมัธยมปลาย ทั้งนั้นทศวรรษทั้งสองจึงรับภาระทดแทนพระคุณ “นาย”
และเลี้ยงดูน้อง ๆ เมื่อน้องชายทั้งสามคนสำเร็จการศึกษาและทำงานในหน้าที่
ปฏิบัติเป็นประจำแล้วช่วยกันแบ่งภาระทดแทนพระคุณ “นาย” รวมกับ
ทั้งสองตลอดมาจนถึงแก่กรรม

พี่ ๆ ทั้งสี่คน ไต่แยกย้ายกันอยู่ตั้งแต่เริ่มมีครอบครัว ส่วนข้าพเจ้า
เป็นคนเล็ก นายต้องการอยู่ใกล้กับข้าพเจ้า ฉะนั้น แม่เมื่อมีครอบครัว
ข้าพเจ้าก็ยังคงอยู่กับนายตลอดมา ข้าพเจ้าชอบและสนใจในความรัก
ระหว่างพี่ ๆ น้อง ๆ ของเรา ข้าพเจ้าได้พบ ๆ และหลาน ๆ ซึ่งได้พา
กันมาเยี่ยมนายพร้อมด้วยอาหารอย่างคตนายชอบ เมื่อเขียนถึงตอนนั้นทำให้
นึกขึ้นได้ว่า นับแต่วันที่ “นาย” จากไป ข้าพเจ้าไม่เคยได้ลิ้มรสอาหาร
จากพี่ ๆ เลย นอกเสียจากว่าจะไปหาที่บ้านพี่ ๆ เหล่านั้น เสียเฮ-ฮา จาก
หลาน ๆ ก็พลอยเงี่ยบเหงา โชคดีที่ข้าพเจ้ามีครอบครัวก่อนหน้า “นาย”
จากไปจึงได้มีบุตรสาวสองคน ทำให้คลายความเศร้าโศกได้บ้าง บุตร
ของข้าพเจ้าเป็นทารกสุภาพของ “คุณย่า” เพราะท่านเลี้ยงมาตั้งแต่เริ่ม

เราแย่งกันให้ความสุขทั้งกายทั้งใจแก่นาย สิ่งใดที่เป็นทุกข์เรา
พยายามขบขึง แต่ทุกข์หนักที่ขบขึงมีโรคคือทุกข์ทพ สมพงษ์ รัชตรัตน
พลเขยคนทั้งสองถึงแก่กรรมในประเทศอังกฤษ นายรุณไคและเคราไค
มากจนร่างกายทรทโทรมลงอย่างฉีกตา ก่อนหน้านั้นนายมีโรคประจำตัว
อยู่แล้วอย่างยากที่จะหายได้ เมื่อฟศรกุลกลับจากประเทศอังกฤษนายไป
นอนเป็นเพื่อนฟศรกุลที่บาเลหลังสวน และล้มเจ็บครึ่งสัปดาห์ ทนไม่
ไหว วันที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๐๕ และถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม
(คือ ๘ วันหลังจากเข้าโรงพยาบาล) เวลา ๑๔.๔๕ น. ด้วยอาการ
อันสงบ ด้วยโรคไตพิการและเบาหวาน ณ โรงพยาบาลตำรวจ

๑๔ พฤษภาคม ๒๕๐๓

รำลึกถึงคุณยาย

คุณยายได้จากหลาน ๆ ไปอย่างไม่มีวันกลับประมาณเกือบสองปีแล้ว
หลาน ๆ ยังคงเศร้าโศกอย่างไม่มีวันลืมได้ หลาน ๆ รักและอยากอยู่
ใกล้คุณยายเป็นที่สุด ประารถนาที่จะให้คุณยายอยู่เป็นมิ่งขวัญของหลาน ๆ
ให้นานแสนนาน แต่โรคไตซึ่งได้ทรมานคุณยายมาเกือบ ๗ ปีก็ได้พราก
คุณยายสุดที่รักไปจนได้ คุณยายได้เข้ารับการรักษาตัวในโรงพยาบาลถึง
๓ ครั้ง แต่ละครั้งคุณแม่และคุณน้า ๆ ได้เข้าไปพยาบาลคุณยายอย่าง
เต็มที่ ต่างพากันอดนอนเพื่อเฝ้าอาการของคุณยายด้วยความกังวลห่วงใย
หลาน ๆ ผลักกันไปเยี่ยมและเป็นเพื่อนคุยกับคุณยายเป็นนิจสิน ต่างพากัน
สลดใจส่งสารคุณยายเหลือเกินที่ของทรมานกายระหว่างเจ็บแต่ละครั้ง จน
กระทั่งได้จากไปอย่างสงบในครั้งหลังสุด

คุณยายเป็นผู้ที่น่ารักมากสำหรับหลาน ๆ ทุกคน ท่านรักหลาน ๆ
ดุจแก้วตาของท่าน ท่านชอบช่วยลูก ๆ เลี้ยงและอบรมหลาน ๆ คุณยายมี
หลานยาย ๘ คน และหลานย่า ๑๐ คน หลานเป็นหลานคนแรกของ
คุณยาย หลานใดรักคุณยายมากกว่าใคร ๆ เพราะเกิดก่อนคนอื่น ๆ และ
อยู่ใกล้สนิทนานกว่าคนอื่นด้วย หลานใจจำและนึกถึงคุณยายเสมอ นอก
จากความรัก คุณยายยังให้เกียรติแก่หลานมาก หลานภูมิใจที่มีเลือก
นักปราชญ์จากคุณตาและมีลูกกตัญญูที่รักใคร่จากคุณยาย คุณยายใจ
บุญมาก มีศรัทธาแก่กล้าชอบทำบุญทำกุศล ท่านไปวัดเป็นนิจสิน ฟัง

พระธรรมเทศนาข้าง อุตฺตมร่างกายของท่านเพื่อช่วยเหลือกิจกรรมต่าง ๆ ทางศาสนาแก่วัดข้าง ท่านมีใจโอบอ้อมอารีและมีความเมตตากรุณา แม้แต่สัตว์ที่เป็นอาหารคุณยายไม่เคยฆ่า ไม่เคยแม้แต่สังเวยให้คนใช้หรือสัตว์อื่น ๆ มาเป็นอาหารคุณยายห้ามฆ่า ความใจบุญอันนี้คุณแม่ก็รับไว้มิได้ เช่น คราวใดที่พระต้องการปลามาปรุงอาหารรับประทาน คุณแม่ก็ต้องสังเวยให้ลูกช่อแต่ปลาที่ตายแล้วทั้งสิ้น คุณยายเป็นคนใจกว้างและเต็มใจไปด้วยความดี ทำงานมีแบบแผนและประณีตบรรจงเป็นที่สุด แม้แต่การห่อของด้วยกระดาษหรือใบตอง ก็ต้องมมมมมมมมมม นานาจนเหลือเกิน คุณยายปรุงอาหารคาวหวานใดก็ได้ที่ทุกคนหนึ่ง เยี่ยมรักใคร่ด้วยใจทุกชนิก คุณแม่เคยเล่าว่า เมื่อคุณแม่และคุณน้าศรีกุลแต่งงาน อันเป็นเวลาระหว่างสงคราม คุณยายก็เป็นผู้คอยเย็บทอนนอนหรือให้เอง ท่านทราบดีว่าประเทศไทยได้ตกหมครวกับทองชนใจ ด้วยเหตุนี้หลานจึงกล่าวว่าคุณยายของหลานเป็นภักดีต่อชาติและคน สวมกบเป็นศรีภรรยาของปราชญ์เอกคน ๑ ของเมืองไทยที่เคย

คุณยายห่วงใยต่อการศึกษารของหลาน ๆ มาก คอยถามข่าวคราวอยู่เสมอ เมื่อหลานผ่านการสอบคัดเลือกเข้าศึกษาวิชาอักษรศาสตร์ ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ คุณยายก็ใจดีกับน้าตาไหล คงคิดถึงคุณตา เพราะท่านสอนหนังสือถึงวาระสุดท้าย คุณยายคอยถามผลการสอบไล่ของหลานทุกปี คุณยายขา หลานคนโตของคุณยายได้สำเร็จปริญญาอักษรศาสตร์บัณฑิตแล้วในตนเอง หากคุณยายมีญาณวิเศษ ๆ ที่จะทราบได้ คง

(๑๓)

จะชื่นใจกับผลสำเร็จของหลานด้วย หลานเชื่อว่าผลของการที่หลานได้
ปริญญาราวนั้นอาจเป็นส่วนหนึ่งที่จะพาให้วิญญูณของคุณยายมีความสุข
หลานขอกราบลาคุณยายเพียงเท่านี้ ขออุทิศกรรมที่คุณยายกระทำไว้จึงลด
บันดาลให้วิญญูณของคุณยายประสบสัจติในสัมปรายภพ เทอญ

ศุภรา ศยามานนท์ อ.บ.

๑๔ พฤษภาคม ๒๕๐๓

พระสารประเสริฐ เทาที่ข้าพเจ้ารู้จัก

จมนเทพคุณาทร

พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) เปรียญ ถ้าจะกล่าวว่า เป็น
ปุโรหิตคนหนึ่ง โดยเฉพาะรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
แล้ว ก็เห็นว่าจะไม่มีใครคัดค้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักฐานพระราช
หัตถ์เลขาทำนาย หนังสือ “มัทนพาธา” ได้ทรงกล่าวไว้โดยแจ่มแจ้ง
จึงขอโอกาสคัดมาลง ณ ที่นี้

แต่ข้าพเจ้ายังไม่ยอมปลงใจเชื่อว่า ดอกกุหลาบไม่มีชื่อในภาษามคธ
หรือสันสกฤต จึงได้ใช้ให้รองอำมาตย์โท หลวงจรูญกิจจาน (ตรี นาคะ-
ประทีป) เปรียญ ค้นดู หลวงจรูญกิจจานได้ไปปรึกษาพราหมณ์กุปป์สราหมิ
อารยะ ที่หอพระสมุดวชิรญาณแล้ว และได้รายงานมาดังต่อไปนี้

ชั้นแรก เจตสิกของนักเรียนบาลีผู้ใดขึ้นคำว่า “กุหลาบ” ย่อมนึก
ปราศไปถึงศัพท์ “ชปา” ทว่าหลวงจรูญกิจจาน ครั้นมีพราหมณ์กุปป์สราหมิ
อารยะ เป็นที่ปรึกษา ได้ความว่า ชปา หาใช่ดอกกุหลาบไม่ ที่ปฏิเสธ
เด็ดขาดเช่นนั้น เพราะ “ชปา” ไม่ใช่ไม้มีหนาม และกุหลาบไม่มีหนาม
ไม่มี ผลแห่งการค้นต่อไปเป็นอันได้ศัพท์ “กุพฺชก” ซึ่งโมเนียวร์ วิลเลียม
แปลไว้ในพยานกรรมสันสกฤตอีกกฤษว่า “ROSA AMOSCHATA” และซึ่ง
มักกล่าวในคัมภีร์นวันครี นมโณฏ ดังนั้น

กุพฺชโก ภัทรครุณิ พุทฺธตปฺยปาติเกสรา
 มหาสทา กณฺหาณฺยา นัลลิกถสํกฺลา "๑
 กุพฺชกะ สุรภิสฺสทระ กษฺยาณสํทฺรสาณนระ
 ตรีโทษคโมโน วณฺษปะ คีตระ วัคฺครหโณปร "๒

โคลก ที่ 1 กล่าวถึงลักษณะแห่งคอก "กุพฺชก" มีคำแปลว่า
 กุพฺชก งามดังสาวรุ่น มีคอกใหญ่, มีเกสรยิ่ง, ทนมาก, สะพรั่งด้วย
 หนามมีฝักเขียวเป็นกลุ่ม

โคลก ที่ 2 กล่าวถึงสรรพคุณ, มีคำแปลว่า "กุพฺชกมีกลิ่นหอม,
 กินอร่อย, หวาน, มีรสเลิศ, (เมื่อกินแล้ว) ระงับตรีโทษ (คือกำเริบ
 แห่งลม, คี, เสมหะ), เจริญราค, เย็นสบาย, แก้โรคท้องร่วง

ตามทหฺลวงธุรฺกกิจฺจาน ค้นไ้ความมาเช่นนี้ ข้าพเจ้าคะเนว่า ผู้
 เป็นนักเลงหนังสือและนักเรียนคงจะพอใจที่จะไ้ทราบด้วย ข้าพเจ้าจึงไ้
 ค้นนำมาลงไว้ในท่น และข้าพเจ้าขอเอาโอกาสนี้เพื่อขอบใจหฺลวงธุรฺก-
 จิธานในการที่ไ้เอาใจไ้คนค้พท์นไ้สุมปรารภนาของข้าพเจ้า

ก่อนที่ไ้ทราบว่า คอกกุหลายเรียกว่าอย่างไรในภาษาสันสกฤตนั้น
 ข้าพเจ้าไ้ค้นไ้ไว้ว่า จะให้ชื่อนางเอกในเรื่องนี้ตามนามแห่งคอกไม้ แต่
 เมื่อไ้ทราบแล้วว่าคอกกุหลาย คือ "กุพฺชก" เลยต้องเปลี่ยนความคิด
 เพราะถ้าแม้ว่าจะให้ชื่อนางว่า "กุพฺชกา" ก็จะได้กลายเป็นนางค่อมไป
 ข้าพเจ้าจึงคนหาคศัพท์ต่าง ๆ ที่พอจะไ้ไ้เป็นนามสตรี ตกงเลือกเอา
 "มทนา" จากศัพท์ "มทน" ซึ่งแปลว่าความลุ่มหลงหรือความรัก เผอิญ

(๑๓)

ในขณะที่คนนั้นเองก็โคฟคัพท์ “มัทนพาธา” ซึ่งโมเนียร์ วิลเลียมส์ แปลไว้ว่า THE PAIN OR DISQUIETUDE OF LOVE “(ความเจ็บหรือเคียดครอนแห่งความรัก)” ซึ่งข้าพเจ้าได้ฉวยเอาทันที เพราะเหมาะกับลักษณะแห่งเรื่องที่เคียว เรื่องนี้จึงได้นำมาว่า “มัทนพาธา” หรือ “ตำนานแห่งคอกกุกหลาย” ด้วยประการฉะนี้

พระสารประเสริฐยังได้แสดงตนไว้ในท่อน ๆ ทางด้านความรู้และปฏิภาณ เช่นคำว่า “สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า” พระสารประเสริฐก็เป็นผู้กล่าวออกมาก่อนคนอื่น

(คัดจากประวัติ หลวงสรรพสารกิจ (เกล้าฯ คชนันท์) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ในหนังสือเรื่องกามนิต)

“โรงพิมพ์ไทยเชชมยังเป็นที่ชุมนุมนักปราชญ์ราชบัณฑิต ไปรับเรื่องสนทนากันเป็นประจำ รวมทั้งมีการซ้อมละครไทยเชชมด้วย เมื่อได้กล่าวถึงแล้ว ขอเพิ่มเติมข้อความบางเรื่องคือคำว่า “สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า” หลวงสรรพสารกิจได้กล่าวในที่ท่ามกลางมิตรที่โรงพิมพ์ไทยเชชมในราวกลางเดือนตุลาคม ๒๔๖๔ ว่า พระพุทธเจ้าหลวงเราชนานพระนามว่า สมเด็จพระปิยมหาราช นั้นเกล้ายศกาลที่ ๖ เราควรชนานพระนามว่าอะไร? บุคคลที่รวมวงขณะนั้น มีอาทิ พระยาอนุমানราชชน, พระยาวิจิตรธรรมปรีวัตร, พระยาสุนทรพิพิธ, พระวรเวทย์พิศิษฐ์, หลวงอรรถปรีชาชนูปการ, พระพิสิษฐ์พิทยาพน, พระสมบัติบุญญผล, ขุนคำนวนวิจิตร, หลวงนัยวิจารณ์, พระสารประเสริฐ (นาคะประทีป)

น.ท.ชอบ บุญโอบุญรัตน์ ร.น. จมื่นมานิตนเรศน์, จมื่นเทพครุณาทร ฯลฯ
 ขณะนั้นเองพระสาร์ประเสริฐ ก็กล่าวออกมาว่า สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า
เป็นอย่างไร? ทุกคนที่นั่งอยู่ ณ ที่นั้นก็เห็นพ้องต้องกันว่า คิแล้ว คำว่าสมเด็จพระ
มหาธีรราชเจ้า จึงมาด้วยประการฉะนี้

คนที่รู้จักพระสาร์ประเสริฐจะต้องเป็นทูลกระหม่อมว่า พระสาร์ประเสริฐ
 พุคติก่ออย่างเอาจก ๆ แต่พอเวลาเข้าค่ายเข้าเขมคนพค่ออย่างก็หายไป เช่น
 จะต้องทำหน้าทอลักษณ์อ่านกระแสรพระบรมราชโองการต่อหน้ามหาสมาคม
 ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระสาร์ประเสริฐอ่านกระแสรพระบรมราช-
 โองการเสียงกังวานวรรคตอนไพเราะที่สุด ข้าพเจ้าไม่เคยได้ยินได้ฟัง
 ใครอ่านเพราะกว่านี้

ถึงคราวเล่นละครบรรดาศักดิ์ศักดิ์ไทยเชษม เริ่มแต่วันซ้อมมึงมากไม่มา
 ฝึกซ้อมโน่นนุระนี้ ขาดกันทุกคราว แต่พระสาร์ประเสริฐไม่เคยขาดไปก่อน
 เวลาเสมอ นอกจากออกซ้อมในบทของตัวเองแล้ว ยังช่วยออกซ้อมเป็น
 ตัวอื่น ๆ แทนเพื่อนที่ไม่มายังความครึกครื้นให้พวกพ้องเป็นประจํา

คุณพระมีรูปสมบัติขบขัน ถึงคราวซ้อมเพื่อนฝูงเฮฮา ถึงคราวแสดง
 ก็เป็นทลขอารมณ์ของผทไคคทัวไป

หมายเหตุ การแสดงละครบรรดาศักดิ์ศักดิ์ไทยเชษมนั้น มีประจําในวันที่ ๑
 มกราคม ทุก ๆ ปี นอกจากแสดงเก็บเงินสร้างหอนาฬิกาที่โรงเรียนวชิราวุธ
 แล้ว ยังได้ถวายทอดพระเนตรพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่ง
 คุณพระสาร์ประเสริฐก็มีส่วนร่วมแสดงทุกครั้งด้วย

เป็นทศรายน้อยอยู่แล้วว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงเป็นจอมปราชญ์พระองค์หนึ่งในราชวงศ์จักรี โดยปรกตีย์ใคร่ขอพระมหา
กรุณาชอบุตรธิดาหรือขอพระราชทานนามสกุล เจ้าหน้าทราฐเลขาจะถวาย
หนังสือในในวันเสาร์เป็นปรกติ เพราะเจ้าหน้าทยอมรู้ว่าการถวายหนังสือ
เช่นนั้นมิใช่เป็นทศรายน้อยอยู่แล้วว่า เพราะทรงเห็นว่าคนทเขาถวายหนังสือ
ขอพระมหากรุณาเช่นนั้นย่อมไว้วางใจว่าจะพระราชทานชอลูกหรือนามสกุล
ได้เป็นอย่างดี เป็นการทำให้ทรงพระสำราญมากกว่า แต่ก็ยังมีวาย ครัง
หนึ่งกรมหมื่นไชยาศรีสวัสดิ์โยภาส ขอพระราชทานชอพระโอรสของท่าน
ผู้เขียนเคยได้ยินรบสั่งว่า “สุริยาชอลูก ไม่คิคละ ส่งไปให้หลวง
* ฤทธิกิจคิคแทน คิคเองที่ไรลูกเขาคายทุกท”
เพราะฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า พระสารประเสริฐ เป็นปลัดกรมพระ-
อาลักษณ ยังมีโอกาสคิคชอพระโอรสกรมหมื่นไชยา ซึ่งโดยปรกติแล้ว
สำหรับหน้าทเป็นของอาลักษณ แต่พระเจ้าอยู่หัวทรงเองเป็นปรกติ □

บันทึกส่วนตัวของคุณพ่อ

พระสารประเสริฐ (ศรี นาคะประทีป)

พระสารประเสริฐ (ศรี นาคะประทีป เป็นนามสกุลพระราช-
ทานที่ ๒๕๕๑) เป็นบุตรของหลวงพิพิธวิวัชการ กับนางสวน
บุญเรือง (ต้นสกุลพรหมสุภา) ที่บ้านริมถนนตรเพ็ชรเบองขวา
แห่งสถานตำรวจพาหุรัด

เมื่ออายุ ๘ ปี เรียนหนังสือไทย ณ โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ
ในพระบรมมหาราชวัง สำเร็จหนังสือไทยของกรมศึกษา ต่อมาได้ไปเข้า
โรงเรียนฝึกหัดราชการพลเรือนมหาดไทยในพระบรมมหาราชวัง (กรม-
ธรรมการ) จนจบชั้น ๖ ในสมัยนั้นเรียก นักช่อมชั้น ๖ ในระหว่างที่
เรียนนักช่อมชั้น ๖ โรงเรียนได้ย้ายไปวังหน้า เรียกชื่อว่า โรงเรียน
มัธยมศึกษาสวนกุหลาบ เมื่ออายุ ๑๕ ปี ได้ได้ประโยคมัธยมบริบูรณ์อยู่
ในจำพวกได้ประโยคมัธยมแรกในสยาม

ระหว่างที่เรียนอยู่ ภูศลวัตรประจำตระกูลทุกวันอุโบสถ ตอนเช้ามี
สังฆทานเสร็จแล้วตามบิดาไปวัดบ่อโอบสถศีล ฟัง เทศน์ ตอนค่ำประชุม
สวดมนต์ที่บ้านบ้าง ที่บ้านอื่นบ้าง ตามศาลาวัดบ้าง พระสูตรที่สวดคือ เจ็ด
ตำนานไปจนถึงมหาสติปัฏฐานสูตร แบ่งสวดพอสมควรแก่คนหนึ่งสวดทำ
นองสังโยค วัดที่ไปฟังเทศน์เป็นประจำคือ วัดสุทัศน์ และวัดเทพศิรินทรา-
วาส หมายถึงยังไม่ตรงกัน บางคราวถ้าขกษตรงกันเข้าไปวัดสุทัศน์ เช่น

ไปวัดเทพศิรินทราวาส ตนเองได้ประพฤติตามบิดาทูลอย่าง เว้นแต่การ
 สวดมนต์ต้องกางหนังสือสวดกับผู้อยู่ใหญ่ ขางวันเวลาค่ำแล้วบิดาไปฟังการ
 เรียนแปลบาลทวศสัทคันข่าง วัดเทพศิรินทร์ข่าง ก็ได้ตามบิดาไปด้วย แม้
 ไม่มีความเข้าใจเลยก็คงไปฟังด้วยเสมอ คึกเขาก่อนนอนหลับตนเอง กุศล-
 วัตรออกอย่างก็ค้อมมีการถวายอาหารบิณฑบาตทุกเช้า คราวหนึ่งก่อนเข้า
 เรียนหนังสือไทย เห็นสามเณรธรรมยุตเล็ก ๆ องค์หนึ่งไปรับบิณฑบาต
 ยังเกิดความชอบใจเลื่อมใสในสามเณรองค์นั้น ธรรมคาได้ยกมือชวยตัก ๆ
 ด้วยกัน ครั้นเห็นตักครองจีวรคลุมเรียบร้อยเหมือนพระยังชอบใจนักมี
 ความใคร่อย่างยิ่งเพื่อบวชเป็นสามเณรธรรมยุตข่าง เขาทว่า “การ
 ประพฤติเรียบร้อยย่อมยังใจผู้ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส เป็นตัวอย่างอันคห
 ฌอนักกระหยมประพฤติตาม” ความใคร่จะบวชเป็นสามเณรธรรมยุตอันมี
 เป็นพนมาแต่เดิม ครั้นได้คคคอกกับวัดเทพศิรินทร์อันเป็นธรรมยุต ก็ขงแก่
 กลาชน ยังการไปฟังธรรมเรียนแปลบาลน้อย ๆ อบรมนิสัยเป็นขัจัยให้สมัคร
 เรียนบาลออกชาหนึ่ง จึงผูกใจไว้ว่าจะต้องบวชเณรเรียนบาลให้ได้

เพราะฉะนั้น เมื่ออายุได้ ๑๕ ปี ได้ไปหนังสือไทยประโยคมัธยม
 บริบูรณ์ในปลาย พ.ศ. ๒๔๔๖ ปี พ.ศ. ๒๔๔๗ ตรงกับวันพฤหัสบดี
 เดือนแปด ขน ๑๑ ค่ำ จึงได้บรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดเทพศิรินทราวาส
 มีพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า)
 เป็นพระอุปัชฌาย์ ในทศสิกขาบทและได้อยู่ประจำวัดนั่นเอง เมื่อศึกษา
 สามเณรปฏิบัติสมควรแก่ภูมิสามเณรแล้ว ก็เริ่มเรียนบาลีไวยากรณ์จนได้
 เปரியญ ๖ ประโยคในระหว่างที่เป็นสามเณรและอุปสมบทจนได้เปரியญ ๗

ประโยค แล้วส่งการเรียนทางปริยัติธรรมด้วยเหตุบางประการ นับว่าวิชา
ความรู้ทางบาลียังไม่สืบทอด มีนิสัยชนิดหนึ่งคือ เมื่อมีความรู้ในเรื่องใดก็ตาม
ก็ต้องการให้ผู้อื่นรู้ด้วยจึงไม่ค่อยจะไต่ถามแต่ถือว่าไต่ถาม ในขณะที่เราเรียน
ทางปริยัติธรรมอยู่ ท่านอาจารย์ให้ช่วยสอนหนังสือ จึงพอใจในหน้าที่นั้น
ปฏิบัติหน้าที่ จนได้เป็นครูใหญ่แห่งโรงเรียนภาษาบาลีวัดเทพศิรินทราวาสใน
ที่สุดเมื่ออาจารย์ลาสิกขาบท (พระมหาอยู่ เปรียญ ๘ ประโยค มีบรรดาศักดิ์
เป็นพระธรรมนิเทศทวยหาร)

ที่ว่าต้องการให้ผู้อื่นรู้ด้วยนั้น หมายถึงเขาเป็นลายลักษณ์อักษรคือ
เขียนเป็นหนังสือเพราะฉะนั้น จึงไม่ชอบเทคนิค ช่วยการเขียนการแปล
ด้วยภาษาเสมอมาด้วยเห็นว่าเป็นเรื่องที่อยู่ถาวรในระหว่างนั้น ท่านอาจารย์
ให้หนังสือ ๆ เป็นอันมาก มีอภินันท์สนักถูกเป็นภาษาอังกฤษของ โมเนียร์
วิลเลียมสันเล่มหนึ่ง อภินันท์เป็นเหตุสำคัญแห่งความเจริญในชีวิตของคน
ของตน พยายามศึกษาภาษาสันสกฤตด้วยตนเอง เมื่ออ่านออกแล้วก็หัด
แปลได้สะดวกมากเพราะหลักไวยากรณ์เหมือนภาษาบาลีเป็นพหูพจน์แรกหัด
แปลในพระราชนิพนธ์พระนลคำหลวง ฉะนั้น จึงขอสารภาพว่าหนังสือสอง
เล่มคือ อภินันท์สนักถูกกับพระนลคำหลวงเป็นสะพานสำคัญทำให้ภูมิรู้
ในภาษาสันสกฤตอีกภาษาหนึ่ง ยังเกิดความเพลิดเพลินในภาษาสันสกฤต
ยิ่งจนเสมอ แต่ยังไม่ทันได้นายแห เจ้าของโรงพิมพ์ไท (ขุนโสภิตอักษร
การ) ขอให้ตรวจต้นฉบับการแปลหิโตปเทศเป็นภาษาไทย อันเป็นของ
ท่านขุนอนุমানราชชน (ยศเป็นพระยาอนุมานราชชน) คราวนั้นจะแปล
สันสกฤตคำว่า ฌเณ ฌ ไม่ได้ ต้องพยายามให้ถูกต้องมีหลักฐานได้

ต้นฉบับหิโตปเทศภาษาสันสกฤตของท่านอาจารย์ ทลาลิกขาบทมาสอดกับคำ
แปลภาษาไทย จึงได้ความชัดเจนแน่นอนจนมากในสันสกฤต เริ่มรู้จัก
มักคุ้นกับท่านพระยาอนุนาธาชนในสมัยนี้ (พ.ศ. ๒๔๕๘) ตั้งแต่นั้น
มาได้ร่วมมือกับพระยาอนุนาธาชน ทำหนังสือหลายเรื่องให้โรงพิมพ์ไท
ฝ่ายพระยาอนุนาธาชนก็นิย้อย่างเดียวกันคือ วิจารณ์คนเที่ยวไม่ได้
ต้องเขียนให้ผู้อ่านพลอยให้รู้อย่าง ฉะนั้น จึงถูกกันได้อย่างยิ่ง หนักเข้าเลย
ชอบพอรักใคร่สนิทสนมกันเหมือนญาติที่

พ.ศ. ๒๔๖๑ ยังเกิดไข้หวัดใหญ่แพร่หลายทั่วพระราชอาณาจักร
ตนเองถูกไข้ชนิดนั้นจับ แต่จับแล้วหายแล้วกลับจับอีกถึง ๘ ทอด นาย
พันตรีหลวงเวชสิทธิ์นรภัย (พี่ชายของภริยาคุณนางสรีพันธุ์ นาคะประทีป)
นายแพทย์ประกาศ นัยบุตร ทหารบก ลงความเห็น ว่าต้องลาสิกขาบทออกไป
รักษาตัวจึงจะหายขาด เพราะอาจถูกวัณโรคอีกโรคหนึ่งก็เป็นได้ จึงลา
สิกขาบทในตนเอง ณ วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน อายุ ๓๐ ปี รวมเวลาที่
บรรพชา ๕ ปี เวลาอุปสมบท ๑๐ ปี เบ็ดเสร็จเป็นเวลาประพฤติกพรหมจรรย์
๑๕ ปี

เพราะนิสัยชอบเขียนหนังสือนั่นเอง เมื่อลาสิกขาบทและรักษาตัว
จนหายจากไข้หวัดใหญ่แล้ว จึงเริ่มทำงานหนังสือที่โรงพิมพ์ไท ถนน
รองเมือง ทำหนังสือใหญ่ ๆ หลายเรื่อง เช่น บาลีสยามอภิธาน เป็นต้น
ครึ่งหนึ่งลงนิตยสารกาลก ๖ เล่มที่ประพาสตลาด และก็ได้โดยตรงกับทางที่
พระองค์เสด็จผ่านทอด จึงได้หมอบกราบรับเสด็จด้วยคอนหน้า พระองค์
ท่านถึงกับชะเง้ออกพระพักตร์ออกมาดู ถ้าจะเห็นว่ามิใช่โรคภัยอันกระมัง

ในเวลาต่อมา พระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มารัชมารชการใกล้ชิด
 ในระหว่างที่ทรงพระราชนิพนธ์ โดยเฉพาะเรื่องมหันตพหามิหน้าที่ถวาย
 ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องศัพท์ ได้ติดตามเสด็จไปยังมณฑลพายัพ ฯลฯ และ
 ร่วมแสดงละครกับพระองค์ท่านหลายต่อหลายเรื่อง ต่อมา เมื่อสิ้นเกล้าฯ ๖
 เสด็จสวรรคตแล้ว คณะข้าราชการได้จัดตั้งคณะละครบรรดาศักดิ์ไทยเชษม
 เหมชน แสดง ณ วันที่ ๑ มกราคม ของทุก ๆ ปี ได้ร่วมแสดงด้วยทุกครั้ง
 นอกจากนั้นได้ร่วมแสดงละครการกุศลเนื่อง ๆ ครึ่งหนึ่งระหว่างที่ซ่อมละคร
 คณะนักเรียนเก่าเทพศิรินทร์เรื่อง “พวกนักเรียน” ของแสงทอง ผู้กำกับ
 การแสดงบอกยทว่า เวลา “นาคระประทีป” ซึ่งเป็นความหาหิงษออกจะต้อง
 ถอดหมวกม่อซ่ายและไม่เทาม่อซวา แต่พอถึงบทมหาหิงษออกม่อซ่ายถอด
 หมวกแต่หม่อซวาถอดแก้วเหล้า ผู้บอกยทไม่เอาให้เข้าฉากแล้วออกใหม่ พอ
 ได้เวลามหาหิงษออกอีก คราวนั้นม่อซวายังถอดแก้วแต่หม่อซ่ายกลับถอดชวคเหล้า
 “พุทไธ้” คุณพระทำเล่นไปได้” ผู้บอกยทหัวเสีย “ใครว่าผมทำเล่น
 ตั้งอกตั้งใจทำจริง ๆ ะผ่ะ” นาคระประทีปตอบอย่างหนักแน่น “ถึงนี้ทำไม
 ถอดชวคถอดแก้วหราออกมาแทนหมวกกับไม่เทแล้ว?” ผู้บอกยทกระทันหัน
 เข้าไปอีก “ตายโหง ขอโทษผมลืมนิดนึงว่าถึงบทตอนเลียงแล้ว เอาใหม่”
 คณะพระเข้าในฉากอีก ผู้บอกยทให้สัญญาณ “นาคระประทีป” ออกอีกครึ่ง
 หนึ่ง คราวนั้นม่อซวาถอดแก้วเหล้าเพ่งรินใหม่ ม่อซ่ายถอดชวคโซคาเย็น
 เพ่งเปิด!

ในความเป็นชมราวาสนี้ ได้พบกุลสตรีผู้หนึ่งซึ่งได้พยายามติดต่อกับและ
 ไปเยี่ยมมอยุ่เสมอทุก ๆ เวลาเย็น ในระยะแรก ๆ ถูกบิดามารดาตำหนิ

เมื่อใดเป็นปลัดกรมอาลักษณ์ มีหน้าที่ร่างประกาศกระแสพระบรม
 ราชโองการและงานที่เกี่ยวกับหนังสือในภาษาไทย ขาลี่ สันสกฤต เทวนาครี
 ลีขลุ่ย และคิดตั้งชื่อรวมทั้งถวายความเห็นเกี่ยวกับเรื่องศัพท์ต่าง ๆ นอก
 เหนือไปจากนั้น ยังจะต้องอ่านประกาศกระแสพระบรมราชโองการในงาน
 พระราชพิธีต่าง ๆ เป็นงานที่หนักมาก รับราชการจนเปลี่ยนแปลงการ
 ปกครอง ย้ายไปทำงานที่กระทรวงธรรมการ และไปสอนที่มหาวิทยาลัยย้งฟ้า-
 ลงกรณ์ คณะอักษรศาสตร์เป็นประจำ ได้ร่วมช่วยงานด้านพิธีไทยสมัยก่อน
 และถวายความเห็นต่าง ๆ ส่วนพระองค์กับพลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์
 เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ได้ประทานเสมา อ.ท. ทองคำแก่ลูก ๆ ครบ
 ทุกคน

ทั้งหมดนี้เป็นบันทึกของคุณพ่อ ซึ่งมีเรื่องของ คุณพ่อและนายรวมอยู่
 ไม่ทราบว่าแยกอย่างไรดี แม้ในเรื่อง “ชีวิตของพระสารประเสริฐที่
 ข้าพเจ้ารู้ ของ เสฐียรโกเศศ” ที่ได้นำมาลงพิมพ์ในเล่มเดียวกันนี้ ก็มี
 เรื่องของคุณพ่อและนายรวมอยู่ด้วยเหมือนกัน.

ลูก ๆ

๑๔ พฤษภาคม ๒๕๐๗

๘๑ ชีวิตพระसारประเสริฐเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์

โดย เสฐียร โกเศศ

ตอน ๑ เมื่อบวช

ถ้าข้าพเจ้าจำไม่ผิด หนังสือวิทยาสารฉบับความเรียง ตพิมพ์เป็น
ครั้งแรกที่โรงพิมพ์ไท สะพานยศเส มีข้อความยกย่องหนังสือว่า “การม
พ.ศ. “๔๕๔” ย้อนถอยหลังจาก พ.ศ. นั้นขึ้นไปไม่นานนัก ก็ถึงวัน
ซึ่งข้าพเจ้ารู้จักกับพระสารประเสริฐเป็นครั้งแรก และเราก็ผูกไมตรีเป็นมิตร
กันมาจนยาว สมดังเรื่อง “การผูกแห่งมิตร” ในหนังสือวิทยาสารเล่มต้น
ซึ่งเราทั้งสองร่วมกันแปลและถ่ายออกมาเป็นภาษาไทย เรื่องที่เราจะรู้จักกัน
เกิดจากหนังสือวิทยาสาร ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษของ เวอร์แทน ซึ่ง
ข้าพเจ้าสั่งซื้อมาจากต่างประเทศ วันหนึ่งขุนโสภิตอักษรการ (แห่ง
โรงพิมพ์ไท) เจ้าของโรงพิมพ์ไท สะพานยศเส มาหาในฐานะที่ชอยพอ
กันมาก เมื่อทราบว่าข้าพเจ้ามีหนังสือวิทยาสารภาษาอังกฤษ ก็อยากจะให้
ถ่ายออกเป็นภาษาไทย เพื่อตีพิมพ์ให้แพร่หลาย เพราะเรื่องวิทยาสารซึ่ง
มีอยู่ในภาษาไทยแล้ว มีเพียงบทของขุนโสภิตอักษรการ ข้าพเจ้าตอบว่าถ้า
คนเคยเห็นจะทำไปไม่สมควร ถ้ากระไรก็แต่ซึ่งทรงความรู้ภาษาไทย
และภาษาบาลีรวมมือควยจะดี..... ขุนโสภิตอักษรการตอบว่า มีอยู่คน
หนึ่งชื่อมหาทรเป็นเปรียญ ๗ ประโยค บวชเป็นพระอยู่วัดเทพศิรินทราวาส
ต่อมาพระมหาทรกับข้าพเจ้าได้พบกันเป็นครั้งแรกทว่าคนนั้น ความรู้สึกครั้งแรก
เมื่อพบปะวิสาสะกันเป็นตอนสำคัญ เพราะท่านว่าสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ใน

โลกย่อมมีสองหน้า คนทุกคนก็มีสองหน้า หน้าหนึ่งเป็นหน้าธรรมดาเรา
 ของเรา แต่อีกหน้าหนึ่งแฝงอยู่ในหน้าแรก คนที่เราไม่เคยเห็นหรือไม่เคย
 รู้จัก ผ่านตาเราไปวันหนึ่ง ๆ เป็นจำนวนมาก เมื่อเราเห็นหน้าและผ่านไป
 แล้วก็แล้วกัน ไม่ได้เอาใจใส่จดจำกันต่อไป เพราะเป็นหน้าตามธรรมดา
 แต่มิอาจคนพอเห็นหน้าเป็นครั้งแรก เรากริสิกมมิตร์จติดต่อนั้นขึ้นมาทันที
 นคือหน้าทั้งสองของพระมหาตมและของข้าพเจ้า ที่ต่างคงคิดเอาความรัก
 ของเราเข้าไปหากัน เป็นอันว่าเราชอบหน้าของกันและกัน ข้าพเจ้าพบพระ
 มหาตมครั้งแรกเมื่อ ๓๐ ปีก่อนโน้น รู้สึกชอบหน้าพระมหาตมทันที และ
 เชื่อว่าพระมหาตมคงชอบหน้าข้าพเจ้าเหมือนกัน “การผูกแถมมิตร” ของ
 เราทั้งสอง จึงเริ่มต้นขึ้นแต่วันนั้นด้วยประการฉะนี้

พระมหาตมครั้งกระโน้น มีรูปร่างหน้าตาจะว่าผิดกับพระสารประเสริฐ
 เมื่อแก่ก็ได้ เพราะลักษณะโคตถอกันว่าสวย อันควรมิแก่คนหนุ่มที่สวย
 ลักษณะนั้นย่อมเป็นคุณสมบัติประจำตัวพระมหาตมพร้อม เกือบหาอะไร
 ขาดตกบกพร่องไม่ได้ ข้าพเจ้าค้นเอารูปพระมหาตมถ่ายไว้เมื่อราว พ.ศ.
 ๒๔๕๘ มาดู แล้วส่งรูปนี้ให้ลูกหญิงของข้าพเจ้าคนที่เคยเรียนภาษาบาลี
 กับพระสารประเสริฐ พอเห็นรูปก็เปล่งอุทานว่าจากรูปออกมาทันทีว่า “แถม
 หล่อนี้ แต่ — ‘แต่อะไร’ แต่ว่ามีเค้า” พระสารประเสริฐเอาวันเกิด
 ของตนและของข้าพเจ้า ผูกเป็นดวงชะตาไว้อยู่ในหนังสือโลกธาตุ ถ้า
 เทียบวันเกิดของพระสารประเสริฐกลับเป็น วันทาง สร้อยคติ ก็เป็น วัน ที่
 ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๒ ถ้าคำนวณอายุ ถึง วันที่เรารูจักกัน
 พระมหาตมมีอายุได้ ๒๗ ปี อ่อนกว่าข้าพเจ้าหนึ่ง และได้ทราบจาก

พระสารประเสริฐเองว่า เป็นคนชาวกรุงเทพ ฯ เกิดที่ตำบลตรังเพชร อำเภอ
 พัทลุง ข้าพเจ้ามีความใฝ่ฝันมาแต่เด็กที่จะศึกษาภาษาบาลี เมื่อมีโอกาส
 วิชาพระมหาตรึง ก็ขึ้นว่าเป็นเคราะห์ดีมาก ส่วนพระมหาตรึงก็อยากจะรู้ภาษา
 อังกฤษ แต่ครั้นแล้วเราทั้งสองก็ไม่มีโอกาสเรียนจากกันใดจริงจริง เพราะ
 เวลาว่างของเราทั้งคู่กลายเป็นเรื่องแต่งหนังสือร่วมกันไปหมด หนังสือ
 หิโตปเทศที่เราทำร่วมกัน คือ ข้าพเจ้าถ่ายจากภาษาอังกฤษ ออกมาเป็น
 ภาษาไทย แล้วพระมหาตรึงเป็นผู้ตรวจแก้ทุกที ง่าย ๆ ไม่ต้องเปลือง
 เวลาอย่างไร แต่ความจริงเราทำกันได้อย่างช้า เพราะเมื่อพระมหาตรึง
 ตรวจแก้แล้วส่งมาให้ข้าพเจ้าดูเสียก่อน ถ้าข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยก็ต้อง
 ปรึกษาหารือจนเป็นตกลงกัน เหตุฉะนั้นเราจึงต้องพบบันเสื่อในเวลาว่าง
 ถ้าข้าพเจ้าไม่ไปหาพระมหาตรึงทั่ว พระมหาตรึงก็มาหาข้าพเจ้าที่บ้าน มา
 เองตามลำพังบ้าง มากับชนโสภิตอักษรการบ้าง นั่งรถม้าเดี่ยวนั่ง ซึ่งเป็น
 รถส่วนตัวของชนโสภิตอักษรการจัดถวายให้ใช้ ครึ่งกระโถนถ้าใครนั่งรถ
 ส่วนตัวชนคนนั้นและนั่งไขว่ห้างเอกเขนกพึงหมอนแพรมาในรถ ก็เป็นคนภาค-
 ภูมิเฝ้าการอยู่ เพราะสมัยนั้นรถยนต์เพิ่งแรกมี แล่นอยู่ตามท้องถนนไม่
 ปลอดภัย ข้าพเจ้าจำได้แม่นว่าถึงวันพระมหาตรึงมาบ้านข้าพเจ้าเป็นครั้งแรก
 เมื่อกลับไปแล้ว เมื่อยข้าพเจ้าซึ่งเวลานั้นยังเป็นสาวสวยอยู่ ออกปากชม
 พระมหาตรึงว่าสวย สดผาเหลืองจับผวนเนื้อเสียบเหลืองอร่าม คนหนึ่งพระมหาตรึง
 มาหา ข้าพเจ้าส่งสมุดหนังสือภาษาอังกฤษเล่มหนึ่งให้ดู พระมหาตรึงเปิด
 สมุดดูไปสักครู่ ก็พลิกไปถึงหน้าหนังสือซึ่งมีรูปถ่ายแผ่นหนึ่งคนไว้ในนั้น

พระมหาทรเห็นรูปถ่ายนั้นโกรธหิ ๆ แล้วผ่านเลยไป เมื่อพระมหาทร
ลากลับแล้ว นักสงสัยว่ารูปถ่ายอะไรที่เข้าไปคั่นอยู่ในหนังสือถึงกับพระ-
มหาทรร้องหิ ๆ คั้นเอารูปนั้นออกมาดูเห็นแล้วกตกตะลึง ตายาวิ่ง เอารูป
นางผวซึ่งเป็นรูปถ่าย “ศิลป์” ของ “ครูเหลี่ยม” ให้พระครูเสียแล้ว น
พระมหาทรมนกปลงกรรมฐานรูปนั้นตลอดทางหรือ

ข้อลำบากในการแปลเรื่องหิโตปเทศมีอยู่อย่างหนึ่ง คือหนังสือหิโต-
ปเทศเป็นรื่องของชนชอลอนามเรื่องหนึ่งของโลก แปลกไม่คว่าจะถูกตำหนิจาก
ท่านฝรั่งใด หนทางที่เหมาะสมควรจะสอยจากต้นฉบับภาษาสันสกฤตเสียด้วย
เกราะหคทชณะนนมพระภิกษุชาวลังกาของคหนึ่ง มีหนังสือหิโตปเทศ
ฉบับภาษาสันสกฤตเป็นตัวอักษรเทวนาครียเล่มหนึ่ง และเป็นตัวอรรธอักษร
สังหลอกเล่มหนึ่ง พระมหาทรได้หนังสือสองเล่มนั้นมาเป็นเหตุให้ข้าพเจ้า
รู้ว่าพระมหาทรอ่านตัวอักษรสังหลใด เพราะเคยตามอาจารย์คือพระธรรม-
นเทศทวยหาญ (อยู่ อุคมศิลป์) ซึ่งเวลานั้นเป็นพระราชาคณะที่พระอมรา-
ภิกษุขิต ออกไปเกาะลังกา ตอนนั้นเห็นจะไปเมื่อครึ่งยังเป็นเณรอยู่ เพราะ
พระมหาทรตอนเด็กและเมื่อยังไม่ได้บวชนั้น เรียนหนังสืออยู่ที่โรงเรียน
สวนกุหลาบวิทยาลัย สอนไล่ไต่ประโยค ๒ อย่างเก่า และเป็นเพราะนิสัย
อยากเรียนแต่ภาษาบาลี เด็กชายตรึงขอร้องต่อผู้ใหญ่ขอบวชเป็นเณร
เวลานั้นเห็นมีอายุ ๑๓ หรือ ๑๔ ปี และเป็นเปรียญมาแต่เมื่อครึ่งยังมี
อายุไม่ครบบวชเป็นพระ จะเป็นเปรียญก็ประโยคข้าพเจ้าไม่ทราบ ทราบแต่
ว่าเป็นเปรียญ ๗ ประโยค เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ คอบทเรารัจกัน แม้
พระมหาทรจะอ่านอักษรเทวนาครียและสังหลอก แต่ความรูเรื่องภาษา

สันสกฤตยังมีน้อยเต็มที ข้าพเจ้าเห็นเบ็ดตกิฏานภาษาสันสกฤต—อังกฤษ
 ของเซอร์โมเนียร์วอลเลย์มส์บอย ๆ แล้วเลื่อนหนังสือเล่มนั้นมาให้ข้าพเจ้า
 แปลภาษาอังกฤษ ซึ่งเป็นคำอธิบายให้ฟังในลังแก เป็นอันแสดงว่า เหตุไร
 พระมหาตมจึงอยากทราบภาษาอังกฤษ ข้าพเจ้าพลิกดูหน้าต้นของหนังสือเล่มนั้น
 เห็นมีข้อความเป็น ตัวเขียนภาษาไทย ซึ่งจำได้คล้ายคล้าย คล้ายคำว่า
 “ให้พระมหาตม ๒.๗ ศิษย์เป็นรางวัลในการสอนภาษาบาลี” มีลายเซ็นลง
 ไว้ว่า “พระธรรมไตรโลกาจารย์” แห่งวัดเทพศิรินทราวาส คือ สมเด็จพระ
 พุทธิโฆษาจารย์ ข้าพเจ้าจึงรู้ว่า พระมหาตมมีหน้าที่เป็นอาจารย์สอน
 ภาษาบาลีในสำนักวัดนั้น เหตุฉะนี้ความรื่องภาษาบาลีของพระมหาตม
 เมื่อเป็นพระสารประเสริฐแล้วจึงเชี่ยวชาญมากเพราะไม่ทิ้งและยังรับหน้าที่
 เป็นอาจารย์สอนวิชาภาษาบาลีต่อมาใน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นเวลา
 เห็นจะไม่น้อยกว่า ๑๐ ปี แม้เมื่อมีอายุครบเกษียณและออกจากราชการ
 แล้ว ก็ยังเป็นอาจารย์พิเศษประจำอยู่ในมหาวิทยาลัยนั้นต่อมาจนถึงวันถึง
 แก่กรรม

ข้าพเจ้าเชื่อว่าหนังสือที่โดยเทศน์เอง เป็นปัจจัยอันสำคัญที่เปลี่ยน
 วิถีทางเดินแห่งชีวิตของพระมหาตม เพราะพระมหาตมกำลังเป็นหนุ่มปราด
 เปรี๊ยะและปราดเปรียวทันสมัย และมีความคึกริ่งร้อนอย่างทศวรรษแก่คน
 หนุ่มซึ่งมีความรู้ ว่าถึงความสามารถในการแต่งโคลงฉันท์กาพย์กลอน
 ซึ่งเป็นทนายเมแต่งของผุ้มีความรู้ พระมหาตมเป็นคนหนุ่มซึ่งแต่งดีโด่ง
 ขนาด เคยแต่งโคลงและฉันท์ลงในหนังสือพิมพ์ประทีปใหม่ ใช้ชื่อผุ้แต่งว่า
 “พราหมณ์พงศ์” ขอคักโคลงบทต้นของ “โคลงไหหยขันบ่ใหม่”

ซึ่งพระมหาตมเป็นผ^๒แต่ง เพื่อให้ท่านอ่านว่ามีความสามารถในการแต่ง
โคลงใดก็สักเพียงไรดังนี้

๑ “เสียมภพเสริมภาคแผ้ว สัมพัจฉร
๑๒๘ รัตน ศกสร้อย
ทวยถ้อยทราวัชย์ แรมดั่ง บุรพฤา
จงปราศประลาตคล้อย เคลื่อนเข้า คลองกษัย”

พระมหาตมแต่งโคลงฉันทลักษณ์ในหนังสือพิมพ์ประวัติใหม่ได้ไม่นาน ก็
ต้องเลิก แม้ข้อความที่แต่งล้วนเป็นเรื่องสัพยอกเกี่ยวกับศาสนา ก็ แต่ถา
เกิดสนุกแต่งบ่อย ๆ มีความชำนาญยิ่งขึ้น อาจหมกมุ่นเลยความพอดีไป
ก็ได้ เหตุฉะนั้นพระมหาตมจึงเลิกแต่ง ที่เลิกแต่งได้ความจากพระมหาตม
เองว่าท่านเจ้าคุณขอให้เลิก ต่อจากนั้นพระมหาตมก็ไม่ได้แต่งโคลงฉันท
ลักษณ์กลอนอะไรที่เป็นลำเป็นสันอีก ถ้าท่านต้องการรู้จักปากพระมหาตม
ว่าปราศเปรื่องในเรื่องโคลงฉันทลักษณ์กลอนเพียงไร จะดูได้ในหนังสือ
ทศมนตร์ ซึ่งพระมหาตมมีปฏิญาณแต่งไว้รวดเร็ว สมัยนั้นในกรุงเทพ ฯ
มีหนังสือพิมพ์รายวันอยู่ไม่กี่ฉบับ และกำลังมีเรื่องออกความเห็นกันสนก
สนานอย่างที่เราเรียกกันว่า “คอเรสปอนเดนส์” อยู่ในหน้าหนังสือพิมพ์
พระมหาตมก็สนใจอยู่ในเรื่องเหล่านี้ เพราะกำลังจับ ๆ คลำ ๆ การศึกษา
วิชากฎหมายอยู่ด้วย ครั้นเมื่อมาทำหนังสือหิตोपเทศ ความจำเป็นยังค้ำ
ให้พระมหาตมต้องเรียนภาษาสันสกฤตกับพระภิกษุลังกา องค์ที่กล่าวมาข้าง
ต้น ไหนจะต้องเป็นอาจารย์สอนภาษาบาลีด้วย หาเวลาว่างได้น้อยเต็มที
เมื่อเรียนไป ๆ ก็ยิ่งรู้ เพราะมีพจนานุกรมบาลีอยู่ด้วย เกิดคึดคัมในภาษา

สันสกฤต เรื่องแต่งโคลงฉันท์กาพย์กลอนและเรื่องเรขานกฏหมาย ตลอดจน
การสนใจเรื่องชนคดีที่อยู่ในหน้าหนังสือพิมพ์ทรงนันทกัมไป กลายเป็น
หมกมุ่นอยู่กับเรื่องเรขานภาษาสันสกฤตและการแต่งหนังสือตลอดมา แต่
กระนั้นนิสัยที่เคยชอบมาแต่หนุ่มถึงกล่าวมาข้างต้น นาน ๆ ก็ผุดโผ้งออก
มาเป็นคำพูดเกิดเหตุถึงเคอครอนบ้างเล็กน้อยก็เคยมี เหตุนี้ข้าพเจ้าจึงเห็น
ว่าหนังสือหิโตปเทศนี้แหละที่เปลี่ยนทางเดินแห่งชีวิตของพระมหาศรี และ
เป็นโชคที่แก่วิชาอักษรศาสตร์มากอยู่

เมื่อหนังสือหิโตปเทศเล่มต้นตีพิมพ์ออกจำหน่ายแล้ว ถ้ากล่าวเป็น
จำนวนที่ใช้น้อยกว่า “ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี” มีท่านผู้ใหญ่
ผู้หนึ่งส่งทั้งชาติตระกูลและความรู้ มีความเมตตาการณาสงเสริมกำลังใจ
ของเราชนอีกมากและยังเมตตาเขียนคำนำให้แกหนังสือหิโตปเทศเป็นพิเศษ
อีกด้วย โดยให้ชื่อย่อของท่านว่า ช.ภ.บ. ท่านเป็นเหตุให้เราสามารถทำ
เรื่องต่อ ๆ ไปได้อีกมากเรื่อง แต่การเหล่านั้นสำเร็จลุล่วงไปได้ก็ ไม่ใช่
แต่เราสองคนเท่านั้น ยังมีชนโลภิตอักษรการเจ้าของโรงพิมพ์ไทยด้วยอีก
คนหนึ่ง รวมกันเป็นอย่าง “ท้าวทวารสามเกลอ” ชนโลภิตอักษรการ
เป็นผู้ใฝ่ฝันการตีพิมพ์หนังสือไทย ต้องการให้มีหนังสือไทยเรื่องดี ๆ และ
การตีพิมพ์การเย็บเล่มหนังสือต้องให้งดงามเรียบร้อยขนาดด้วย ชน
โลภิตอักษรการไม่ได้มุ่งเพียงเป็นการค้าอย่างเดียว ยังมุ่งที่จะส่งเสริม
การตีพิมพ์หนังสือไทยให้คนรักวรรณคดีไทยด้วย การตรวจชำระครั้งแรก
ชนโลภิตอักษรการเป็นผู้ตรวจเองเสมอ ถ้าเห็นหนังสือตัวโดยบกพร่องก็ให้เอา
ตัวพิมพ์นั้นออกทันที ไม่ยอมให้ใช้เป็นอันขาด ตีพิมพ์หนังสือเทศน์ด้วย

กระดาษทำเทียมมลาน ซึ่งแพร่หลายอยู่ทุกบ้านชาวเขาเชื่อว่าชนโสภิตอักษร-
 การเป็นคนคนแรก เพราะฉะนั้นในระยะเวลาต่อมาจึงเกิดมีหนังสือ "สารบ-
 พิเศษ" ขึ้นที่โรงพิมพ์ไท หนังสือ "สารบพิเศษ" นี้ ออกเป็นชุดๆ ละ
 ๔ เล่ม เล่มหนึ่งเป็นเรื่องราวทั้งสองเป็นผืนแปดเรียบเรียง อีกสามเล่ม
 เป็นหนังสือวรรณคดีเก่าของไทย การขาย ๆ เป็นสารบพิเศษเล่ม ถ้าจะซื้อ
 ต่างหากเฉพาะเล่มก็ไต่แต่แพงกว่าและไม่ไต่หนังสือพิมพ์ปกงาม ๆ สมสมัย
 ที่ชนโสภิตอักษรการทำเช่นนั้นต้องการให้ผู้รักหนังสือ มีโอกาสสะสมหนังสือ
 วรรณคดีไทยของเก่าไว้และไต่มีหนังสือที่มีฝีมือการพิมพ์ดีมีปกงาม ๆ
 ประดับเขาคู่ โดยไม่ต้องลงทุนซื้อหาในคราวเดียวเป็นราคามาก เพราะ
 หนังสือ "สารบพิเศษ" มีระยะออกสามเดือนต่อครั้งหนึ่ง ผูกซื้อไปมี
 เวลาอ่านไต่ตลอด ก็พอไต่ได้อ่านสารบพิเศษชุดต่อ ๆ ไปโดยลำดับ ส่วนที่มี
 หนังสือซึ่งเราต้องคนเป็นผืนแต่งแทรกอยู่ด้วยเล่มหนึ่งในสารบพิเศษ ก็พอ
 จะรู้หนังสือเรื่องเก่าที่เป็น วรรณคดีของไทย ให้มีสรุป และ นิยมอ่านด้วย
 การตรวจชำระหนังสือเหล่านี้เป็นหน้าที่ของพระมหาทร ตัวสะกดการันต์
 ของหนังสือที่พิมพ์ ณ โรงพิมพ์ไทตอนแรก ๆ จึงเป็นไปตามที่พระมหาทร
 ตรวจชำระแก้ไข ซึ่งมีคำที่ใช้ตัวสะกดการันต์อย่างแปลก ๆ อยู่บ้าง เช่น
 สัญญาณ เดิมเรามีแต่คำว่าสัญญา ชาวเขาเชื่อว่าเป็นเพราะพระมหาทร
 จึงไต่เกิดคำนั้น ในหนังสือหิโตปเทศท่านจะพบคำว่า "ถอยถอยถอย"
 อยู่ข้างท้ายเรื่อง คำนี้อาจจะมีไต่มาเดิมก็ไต่ แต่เมื่อพระมหาทรนำมาไต่
 ก็เห็นแปลกและเหมาะก็

คราวหนึ่งเราไปหาท่านผู้ใหญ่มากล่าวมาข้างต้น พระมหาตม
 กราบเรียนถามท่านว่า คำว่าสุข ในภาษาบาลีและสันสกฤตก็เขียน ส—ล
 เหตุไฉนโบราณท่านจึงเขียนเป็นสุข ส—คอ ท่านตอบว่า “อ สุข ส—ค
 เป็นสุขไทย สุข ส—ล เป็นสุขแขก” ท่านพูดและอธิบายย่อ ๆ เพียง
 เท่านั้น เราก็ออไม่เข้าใจว่าท่านหมายความว่าอะไร เคยวันเราแล้วว่าคุณ
 หมายความว่าอย่างไร ถ้าจะเปรียบก็เหมือนเราได้เมียเป็นแขก เมื่อมาอยู่
 กับเรา เรื่องที่จะแต่งงานเป็นแขกอย่างเดิมมิได้คุมห้ที่หมกเป็นต้น ก็คงจะ
 เปลี่ยนใหม่กลายมาแต่งงานอย่างไทย ถ้ากลบกัน แยกได้เมียไทยและพา
 เมียไทยไปอยู่เมืองแขก คราวนี้เมียไทยของแขกคนนั้นก็ต้องแต่งงาน
 เป็นแขกกันฉันใด คำที่เราเอามาจากภาษาอื่น ๆ กันฉันนั้น แต่ที่สุขคงไม่
 เป็นสุข ส—ค อยู่ต่อไป ก็เพราะเป็นสุขนางแขก ซึ่งไม่ได้มาตรงจาก
 เมืองแขกและยังไม่ได้เปลี่ยนเครื่องแต่งตัวเป็นไทย เราจึงต้องเปลี่ยนให้
 เสียใหม่

เราเขียนเขียนหนังสือครั้งโน้น เป็นเพราะเราสนุกและหาความรู้อยู่
 ไปในตัว หนังสือเรื่องใดที่เราต้องการ แม้มีราคาแพงเท่าไร ขนโสภิต
 อักษรการก็เป็นผ้ออกเงินซื้อให้ เราจึงมีหนังสือ ๆ พอที่จะทำการค้นคว้า
 สอดสวนไต่สวน เรื่องที่สองที่เราทำติดจากหิโตปเทศคือทศมนตร ซึ่งเรา
 ถวายเอามาจากเรื่อง “พญาคันคัง” หรืออาหรับราตรี ฉบับแปล
 เป็นภาษาอังกฤษของเซอร์ริชาร์ดเบอร์ตัน หนังสือฉบับนี้ ๑๗ เล่มด้วยกัน
 และขอเข้ามาใ้คอย่างถูกเพียง ๑๗ ก็นหรือ ๑๗ ปอนด์ ๑๗ ชิลลิงส์
 เท่านั้น และเราใช้นามปากกาเหมือนอย่างหิโตปเทศคือ คารม

พ.ศ. ๒๔๕๘ แต่เปลี่ยนเลขท้าย พ.ศ. ไปตามยัตตพิมพ์ เพื่อให้รู้ว่าเรา
ทำเสร็จเมื่อใด เราเพิ่งมาเปลี่ยนนามปากกาเป็น “เสฐียรโกเศศ
และนาคะประทีป” ตอนหลังเมื่อครั้งเขียนเรื่องให้หนังสือพิมพ์ไทยเชชม
รายเดือน

พระมหาทรและชาวพเจ้าร่วมทำหนังสือกันมาหลายปี ระหว่างนั้นเราพบ
ปะกันแทบทุกเวลาเย็นวันแต่ฝ่ายใดไม่อยู่ เช่นไปราชการหัวเมืองต่อจาก
ทำเรื่องทศมนตร ถึงเรื่องนิยายเบงกอล หนังสือเรื่องนั้นฉบับเป็นภาษา
อังกฤษ เคยวันลมแล้วว่าใครเป็นผู้แต่ง (ไม่ใช่ พิศารีย์ ชาวเบงกอล
ซึ่งเป็นผู้แต่งนิยายเบงกอลอีกเล่มหนึ่ง) หนังสือนี้เป็นนิยายธรรมดา แปล
ถ่ายออกมาเป็นภาษาไทยได้ง่ายกว่าหิโตปเทศหรือทศมนตร ที่เราเลือกเรื่อง
ง่าย ๆ เพราะต้องการจะ “ปล่อยสมอง” หยุคแปลยาก ๆ กันเสียพักหนึ่ง
แต่เราก็คงจะทำเรื่องง่ายให้เป็นเรื่องยากไม่ได้ ถ้าท่านเคยอ่านหนังสือ
ตามเรื่องทศมนตร จะสังเกตว่ามีภาคผนวกต่อท้ายทุกเรื่อง นั้นเป็นเรื่อง
ที่เราชอบมาก เพราะเป็นทางบังคับตัวเองให้เราต้องค้นคว้าหาความรู้
นอกเรื่อง แล้วระบายความรู้อันรุ่งโรจน์ของเราให้ออกมาเป็นตัวหนังสือ
และเพราะเรื่องหาความรู้สำหรับภาคผนวกของเราเอง ที่ทำให้เราได้ไป
หาความรู้ ๆ ซึ่งเราไม่คาดหมาย หนังสือนิยายเบงกอล (ครั้งนั้น
เขียนว่าเบงกอล) แทนที่จะเป็นนิยายตามธรรมดา กลับเป็นหนังสือทมิฬโน้ต
หรือเชิงอรรถออกพราวไป คุ้มเป็น สมัยแรก ๆ ซึ่งเรายัง “เฟื่อง
ความรู้” เพียงเท่านั้นยังไม่สะใจ แลผมมีภาคผนวกนอกเล่มหนึ่งคุ้ม นิยาย
เบงกอลหนึ่งกล่าวถึงพิธีราทชของชาวอินเดีย เราอยากจะทำพด

กันอย่างไร ไปได้เรื่องมียู่ในคัมภีร์วิมลปราชญ์ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษ
 ของวิลสัน ซึ่งชนโลภก็อักษรรากออกเงินส่งขอให้ทางศก ตอนแปลเรื่อง
 ศราทธ่ออกมาเป็นไทยนี้แหละ ททำให้เรารสกล่าวยากเป็นที่สุด เพราะ
 ความรู้เหล่านั้นเรายังอ่อนอยู่ แต่เราก็เซ็นเอาล่องไปได้ ทำภาคผนวก
 ยิ่งค้างอยู่ พอข้าพเจ้ามาราชการต้องไปหัวเมืองทางบกเสียไ้หนึ่งสัปดาห์ “สำหรับ
 พิเศษ” จะถึงกำหนดออกอยู่แล้ว ชนโลภก็อักษรรากจึงไปขอเรื่อง
 ร.อ. หลวงบวรบรรณรักษ์ (นิยม รักไทย) ซึ่งเคยเขียนครุสอนภาษาอังกฤษ
 แก่ข้าพเจ้าเมื่อครั้งเป็นเด็กอยู่ที่โรงเรียนอัสสัมชัญ ให้ช่วยทำภาคผนวกต่อ
 ในที่สุดหนึ่งสัปดาห์เบงคาลก็ออกได้ทันกำหนด ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเรื่อง
 ภาคผนวกนั้นเอง ทำให้หลวงบวรบรรณรักษ์ใส่ใจภาษาสันสกฤต และ “หายใจ”
 เป็นภาษาสันสกฤตต่อมา เวลานั้นรัฐบาลออกกฎหมายประกาศตั้งวรรณคดี
 สโมสรมานแล้ว และหนึ่งสัปดาห์เบงคาลก็ได้รับเกียรติยศ ได้ประกาศ-
 นียบัตรยกย่องว่าเป็นหนังสือไทยเรื่องหนึ่งที่เหมาะสมขนาด แต่เกียรติยศ
 นั้นตกแก่ข้าพเจ้าเสีย เพราะวรรณคดีสโมสรไม่อาจสามารถจะให้ประกาศ-
 นียบัตรแยกกันได้ อันที่จริงหนึ่งสัปดาห์เบงคาลก็เป็นเพียงนิยายตาม
 ธรรมดา แต่สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพซึ่งทรงดำรงตำแหน่งอุปนา-
 ยกแห่งวรรณคดีสโมสร มีพระประสงค์จะทรงส่งเสริมคนหนุ่มให้นิยม
 วรรณคดีไทย และแต่งหนังสือไทยให้เป็นภาษาไทย

หนังสือที่เราทำอีกไปคือ กถาสัตตสาคร อันเป็นนิยายเรื่องใหญ่
 ในภาษาสันสกฤต เวลานั้นเรากำลังชอบนิยายสันสกฤต และยังไม่รู้จัก
 หนังสือกถาสัตตสาครว่ามีอยู่ในโลก เป็นเพราะ น.ม.ส. ประทานหนังสือ

ฉบับแปลภาษาอังกฤษของเรื่องนี้ เราก็อชอบใจ จึงขอให้ขุนโสภิตอักษรการ
 สังขอ ใ้มาทั้งฉบับภาษาสันสกฤตและฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษ ใ้มา
 กลมมือแปลทันที การแปลหนังสือเรื่องนี้เป็นแปลอย่างหิโตยเทศตามเคย
 ของเรา คือแปลตามตัวอักษรแต่แปลยากเหลือเกิน เพราะรูปประโยคของ
 ภาษาไม่เหมือนกัน ทั้งข้อพระเป็นเจ้าทมิฬกล่าวลงในเรื่องก็เปลี่ยนบ่อย ๆ
 กระทำให้ต้องเพิ่มเชิงอรรถแทบทุกหน้า หนังสือกถาสัทธาครแบ่งออกเป็น
 เล่ม ๆ อย่างในที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า Book ซึ่งภาษาสันสกฤตเรียกว่า
 ลัมพก เล่มแรกเขาให้ชื่อว่า กถาปิฐ เราเกือบจะเขียนเป็นคำไทยว่า
 เล่มพักถาปิฐ เพราะด้วยความคิดอันรุ่งโรจน์ของเรา หนังสือฉบับพิมพ์
 ตัวอรรถและคำแปล ถ้าพูดถึงผู้อ่านที่เป็นนักศึกษภาษา หนังสือกถา-
 สัทธาครก็ให้ความรู้มากอยู่ เพราะแพรวพราวไปด้วยเชิงอรรถ ถ้าพูดถึง
 ผู้อ่านตามธรรมดา ก็เป็นหนังสือ “ขนาดหนัก” เล็กหน่อย เหตุนี้ต่อมา
 เมื่อเราแปลเล่มสองชื่อว่า กถามข แล้ว ก็ไม่มีมานะที่จะแปลต่อไปอีก
 อย่างไม่คิด หนังสือกถาสัทธาครนั่นเอง ตามที่ไ้ทราบมา ว่าเป็นเหตุให้
 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรู้จักเราโดยปริยาย และเป็น
 เหตุหนึ่งในทางอ้อมที่พระสาร์ประเสริฐจะไ้ไปอยู่ในกรมพระอาลักษณ์

ถัดจากนั้นเราแปลเรื่องปาชาหรอนยายมากเรื่อง และเรื่องฟอลคอน
 เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ จะแปลเรื่องไหนก่อนเรื่องไหนหลังจำไม่ได้ เป็นแปล
 เพื่อสนุกและ “พักสมอง” หนังสือเรื่องปาชาข้าพเจ้าไ้มาจากวังวรวิศ
 เป็นหนังสือชนคิเรื่องชวนหัว จากเรื่อง Marryat's Pasha's of many Tales.

ข้าพเจ้าจำข้อความในเรื่องนั้นได้แต่หนึ่งซึ่งพระสารประเสริฐชอบใจมาก คือตอนที่ปาชาถามความเห็นมุสตาฟาตนายหน้าหอว่า “เฮ้ย มุสตาฟา พระอ้าหล่า ทรงห้ามขาดไม่ให้กินเหล้า ไม่ใช่หรือวะ?” มุสตาฟารักใจปาชาก็ตอบว่า “ขอรับกระหม่อม พระอ้าหล่าทรงห้ามไว้จริง แต่เหตุไรจึงทรงห้ามเพราะกินเข้าไปแล้วมันเมา แต่ทว่าถ้าพระเดชพระคุณรับประทานไม่เมา ก็ไม่ผิดข้อห้าม ทานได้” ทรงพระสารประเสริฐชอบใจมาก

หนังสือเรื่องฟอลคอน ค้นฉบับเป็นภาษาอังกฤษ ผู้แต่งดูเหมือนอนซอนตัน ข้าพเจ้าได้มาจากห้องสมุดของ น.ม.ส. จำได้ว่าแปลคำ dark complexion ว่าผิวคล้ำ แต่ถูก น.ม.ส. ทรงทักว่า “ไม่ใช่การหลงอนมาน เข้าใจคำ dark complexion ผิดถนัด”

การทำหนังสือของเราตอนต้นถึงกล่าวมานี้ ทำเมื่อพระสารประเสริฐยังบวชเป็นพระ และสืบทอดมาจนเมื่อสึกจากเป็นพระแล้ว ข้าพเจ้าเขียนเรื่องจากความทรงจำ นึกได้เท่าใดก็เขียนลงไปเท่านั้น ถ้าจะให้แน่นอนก็ต้องเอาหนังสือเหล่านั้นที่เป็นฉบับพิมพ์ครั้งแรกมาสอดสวนแต่เห็นว่าไม่สัจจำเป็นจึงระงับไว้ ยังมีหนังสืออีก ๓ เล่ม คือ โลกนิติ ไตรพากย์ ธรรมนิทัศน์ และชาตกขางเรื่อง ซึ่งข้าพเจ้ามีส่วนช่วยกันเขียน หนังสือ ๓ เรื่องนี้ พระสารประเสริฐทำร่วมกับหลวงบวรบรรณรักษ์ เรือนียบายบวรเทวทศवार และมหาภารตยทกก็เช่นเดียวกัน หนังสือที่พระสารประเสริฐทำตามลำพังผู้เดียวเมื่อสมัยโรงพิมพ์ไท ก็มีย่อย ๒ เรื่อง คือพระธรรมบท หมวดคพาลแทรกชาตก แปลเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ก่อนรู้จักกับข้าพเจ้า อีกเรื่องหนึ่งคือ

คัมภีร์อภิชานนปัทมกา ซึ่งพระสารประเสริฐแยกศัพท์แบ่งพวกผูกเป็น
คาถา เอมารเรียงใหม่เป็นอย่างอักษรานกรมมีสองเล่มด้วยกัน

ตรงหน้าพเจ้าเพงนกชนไต่ว่า นอกจากหนังสือทกลาวมาข้างต้น เรา
กับชนโสภิตอักษรการ เป็นพรหมสร้างหนังสือชุดชมทรัพย์ของเทกชน การ
ทำหนังสือคนใดความคึกมาจากหนังสือ Children's Treasure House
ของ Arther Mee แต่เราไม่ได้ลงมือทำเอง เป็นเพียงผู้เลือกหาหนังสือ
ที่จะแปลและหานักเขียนที่เรารักมาเป็นผู้แปล เราเป็นแค่คนคอยตรวจแก้
สำนวนและเขียนคำนำให้เท่านั้น ในหนังสือชุดนี้ มีเรื่องคนมีประโยชน์
หรือประวัติของบุคคลต่าง ๆ รวมอยู่ด้วยกันเหมือน ๓ เล่ม เหตุที่จะเกิดเรื่อง
อย่างนั้น เนื่องมาแต่เมื่อข้าพเจ้าบรรณาการอยู่ในกรมศุลกากร ฝรั่งซึ่ง
เป็นทพริษาของกรมนั้น แนะนำให้ข้าพเจ้าอ่านหนังสือประวัติศาสตร์และ
ประวัติของบุคคลมีชื่อ การแนะนำให้อ่านจะว่าเป็นการบังคับโดยปริยายก็ได้
เพราะข้าพเจ้าอ่านไปแล้วทำใจ ต้องนำเรื่องไปเล่าปากเปล่าให้เขาฟังทุก
วันเสาร์ แล้วเขาก็อธิบายเพิ่มเติมหรือทักท้วงข้อบกพร่องให้ทราบ ข้าพเจ้า
ต้องอ่านด้วยใจเป็น เพราะมีตำแหน่งหน้าที่เป็นเลขานุการของเขา ข้าพเจ้า
อ่านด้วยใจมาใกล้สักครึ่งปี ครั้นแล้วเขาก็ไม่เรียกให้ไปเล่าปากเปล่าอีก
ท่านคงนึกว่าข้าพเจ้าไม่ถูกบังคับแล้ว เห็นจะเลิกอ่านเป็นแน่ ตรงกันข้าม
กลับชอบอ่านเรื่องอย่างนั้นตลอดมาจนทุกวันนี้ เขาเคยบอกข้าพเจ้าว่า
ประวัติบุคคลเป็นส่วนสำคัญของการศึกษา ถ้ายังได้อ่าน ประวัติที่เจ้าของ
ประวัติเป็นผู้เขียนเอง จะทำให้ได้รับความรู้และอยาก ประพฤติ อยากเป็น

เหมือนเรื่องในประวัติคนนทเศยว เช่นท่านองเทียวกับคนละคร ภาพยนตร์
 อยากเป็นพระเอกนางเอกในเรื่องละครนั้น ในบรรดาประวัติของบุคคลต่าง ๆ
 ที่ได้อ่าน มีอยู่ประวัติหนึ่งที่ทำให้ข้าพเจ้าเกิดอารมณ์สะเทือนใจขึ้นอย่างแรง
 คือประวัติของ T. Booker Washington ท่านผู้นี้เกิดในสมัยก่อนสงครามโลก
 ทาสในอเมริกาไม่识字นัก เป็นคนมีเชื้อชาติสีโกรและเป็นลูกทาสเกิดใน
 เรือนเยย แต่ด้วยความมานะบากบั่นอันแรงกล้า ซึ่งมักกล่าวไว้ในประวัติ
 กระทำให้ผู้นี้เป็นคนมีชื่อของโลกคนหนึ่ง เป็นทริโกโรนัยถของฝรั่ง ซึ่ง
 ตามปกติไม่ยอมให้เกียรติยศแก่ชนชาติอื่นที่ไม่ใช่ฝรั่งได้ง่าย ๆ ข้าพเจ้า
 เคยจดประวัติของท่านผู้นี้แต่ย่อ ๆ ให้ “ธัญวัน” ซึ่งเป็นเพื่อนสนิทคน
 หนึ่งของข้าพเจ้าและของพระสารประเสริฐ ไปเรียบเรียงและอ่านทางวิทย
 กระจายเสียงเป็น “นิยายของธัญวัน” แต่ดูเหมือนจะไม่เป็นเรื่องที่สนใ
 กนัก ความคิดที่จะให้เรื่องอย่างนี้ไปอ่านทางวิทยกระจายเสียงจึงระงับ
 ไป เมื่อครั้งเราทำหนังสือชุด “ขุมทรัพย์ของเด็ก” ความคิดนั้นอยู่ จัง
 ใดเกิดเรื่องคนมีประโยชน์ขึ้น เล่มแรกเป็นประวัติของชาวกรีกและชาว
 โรมัน เามาจากหนังสือ Gould's Plutarch's Lives. ซึ่งเราขอแรง
 เพื่อนคนหนึ่งเป็นผแปลต้นฉบับ เป็นทนายในหมู่เด็กฝรั่ง เพราะปรากฏว่ามี
 ฉบับที่แก้ไขเพิ่มเติมและตีพิมพ์ขึ้นใหม่ในเวลาไม่ช้ามานี้ เมื่อเราทำ
 หนังสือชุดขุมทรัพย์ของเด็ก ข้าพเจ้าได้รับของขวัญจากชนโสภิตอักษรการ
 คือ หนังสืออังกฤษเรื่องประวัติของบุคคลต่าง ๆ ชุดใหม่นี้มีหลายสิบเล่ม
 ด้วยกัน แต่พระสารประเสริฐเลือกเอาหนังสือเกี่ยวกับภาษาบาลีและสันสกฤต

เราทำหนังสือคนต่อมาไม่ได้เท่าไรก็เลิก เพราะไม่มีฉันทน์ ความจริงจะ
ว่าไม่มีฉันทน์ก็ไม่ได้เลิก เพราะหนังสือคนพิมพ์ออกมาแล้ว ก็ได้รับ
การต้อนรับเป็นอย่างดีความตกลงกันจากหนังสือพิมพ์บางกอกไทย บางกอก-
เดลิเมต และจินดามวารศัพท์ ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ที่ออกอยู่ในสมัยนั้น
โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์บางกอกไทย ก็ได้ให้เกียรติยศแก่เราทุกคราวที่มี
หนังสือของคนออกจำหน่าย หนังสือวิทยารักษ์เช่นเคยจน ทั้งส่งเสริมให้
กำลังสนใจในการตีพิมพ์หนังสือเรื่องอย่างนี้ แต่ทำไมหนังสือของคนจึง
ออกต่อไปไม่ได้ไม่นาน ก็เนื่องมาแต่เหตุหลายประการ ประการหนึ่งถ้าจะ
เปรียบกับเหมือนเมื่อก่อนเวลาทีแรก ๆ มีร้านขายยาฝรั่งหรือร้านขายยาแผน
ปัจจุบันอยู่ไม่กี่ร้าน น่าจะมีความเจริญขายได้คึกคักด้วยมีน้อยร้าน แต่ตรงกัน
ข้าม เพราะความนิยมรู้จักใช้ยาแผนปัจจุบันยังไม่แพร่หลาย และคนที่
ชอบกินน้อย ร้านขายยาจึงไม่ได้มากร้านเป็นธรรมดา

ตอน ๒ เมื่อดอกแล้ว

พระมหาศร และข้าพเจ้าร่วมทำหนังสือกันมาด้วยความเพียรเพียร
เป็นเวลาเห็นจะได้ ๓ ปี ระหว่างนั้นเราพบปะกันแทบทุกเวลาเย็น เว้นแต่ฝ่ายใด
ไม่อยู่ เช่นไปราชการหรือเมือง ท่านอาจประหลาดใจว่าพระมหาศรมีหน้าที่ไป
ราชการหรือเมืองกับเขาด้วยหรือ ข้าพเจ้ารู้ว่า คือตามเสด็จพระมหาสมณ-
เจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในหน้าที่เห็นจะเป็นเลขานุการของพระองค์
สมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงโปรดปรานพระมหาศร เพราะเป็นพระหนุ่ม

เมื่อพระมหาจักรเปลี่ยนสภาพมาเป็นนายตรี นาคะประทีปแล้ว ใน
 ตอนแรก ๆ เราจะไม่รู้จักกัน เพราะเป็นตอนที่เข้าสู่อู่โลกของคฤหบดี
 ผู้ครองเรือนใหม่ ๆ เป็นอย่างข้าวใหม่ปลามัน เป็นเพื่อนกันก็ต้องรู้จักกัน
 อย่าเข้าไปชักจูงหว่าทำให้เกิดความรำคาญ เพราะเรื่องอย่างนั้น ข้าพเจ้าเอง
 เคยเป็นมาก่อนอย่างที่ยายแก่แรงทงพดไว้ในหนังสือเรื่องป้าชา ถ้าจะ
 พยกันกันนาน ๆ รวบรวมคำละครทั้งนั้น พยครึ่งหลังนายตรี นาคะประทีป
 แต่งเครื่องแบบมีปลอกเหลืองสวมแขนเสื้อ คือเขารับราชการเป็นอนคาศนา-
 จารย์ประจำกรมตำรวจ กระทรวงกลาโหม ซึ่งมีพระธรรมนิเทศทวยหาญ
 เป็นหัวหน้า บนนเป็น พ.ศ. ๒๔๖๒ เห็นจะจำไม่ผิด การทำหนังสือ
 ของเรานั้นห่างไป เพราะนายตรี นาคะประทีป เพิ่งกลับมาใหม่ ๆ

นายตรี นาคะประทีป หรือเรียกให้เต็มยศว่า รองอำมาตย์โท
 ตรี นาคะประทีป รับราชการเป็นอนคาศนาจารย์มาจนถึง พ.ศ. ๒๔๖๕
 กระทรวงศึกษาธิการ สมัยพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นเสนาบดี ขอเขาไป
 รับราชการในกระทรวงนั้น ในตำแหน่งผู้ช่วยแผนกอภิธานสยามในกรมตำรวจ
 แล้วต่อมาไม่ช้าก็มีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงอธิการภิธานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖
 ตอนนั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกำลังทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง
 มัทนพาธา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หลวงอธิการภิธานไปรับราชการ
 ใกล้ชิดพระองค์ชั่วคราว เกี่ยวกับเรื่องททรงพระราชนิพนธ์อยู่นั้น หลวง
 อธิการภิธานมีหน้าที่ถวายความเห็นเกี่ยวกับเรื่องศัพท์ และตามเสด็จพระ
 ราชดำเนินไปอยู่ที่มฤคทายวันหลายเวลา ระหว่างนั้นเมื่อหลวงอธิการภิธาน
 มีเวลาว่างก็ใช้เวลาเหล่านั้น ทำสมณภิธานรวมเกียรติกุศลเล่มหนึ่งและพิมพ์

เป็นเล่มแล้วที่โรงพิมพ์ไท เหตุไรหลวงธรรมาภิธานจึงทำหนังสือเรื่องนี้ ก็
 เพราะมีเรื่องเกี่ยวกับรามเกียรติ์ ซึ่งจะกล่าวในที่สุด เมื่อเสร็จหน้า
 ตามเสร็จแล้ว หลวงธรรมาภิธานก็กลับมารับราชการในกรมตำราตามเดิม
 สังเกตคุณนายศรี นาคะประทีป เมื่อเป็นหลวงธรรมาภิธาน ชอบที่จะชอบ
 สิ่งที่ไม่ชอบจะชอบไม่ได้เป็นอันขาด เพื่ความยุติธรรมอาจจะชอบอยู่
 แล้ว เมื่อกลับมาอยู่กระทรวงศึกษาธิการก็เป็นที่ แต่เมื่อย้ายมาอยู่แล้ว
 มีเพื่อนฝูงที่ลูกคอกันหลายคน ข้าพเจ้าก็มีโอกาสชอบพอสนทนากับท่าน
 เหล่านี้ด้วย ความสนุกของเราเมื่อเข้าพวกกันโดยมากเป็นอย่างอ่านเรื่อง
 พระมเหสีไถมระโหลธา ข้าพเจ้าบอกหลวงธรรมาภิธานว่า ม กับ ล ใน
 คำว่ามเหสีไถมระโหลธานี้แปลกกรักกันนัก เมื่อรวมกันหรือแยกกันก็ยังเป็น
 พวกเดียวกันอยู่นั่นเอง ยกตัวอย่าง แมง—แมง—แมง, เมล็ด—เม็ด—
 เล็ด ถ้าเราสมมติคำว่าเมลาขึ้น ก็จะได้ เมลา—มา—เลา หลวงธรรมาภิ-
 ธานหัวเราะก๊าก เห็นขบถกับเรื่อง “ไว้ย” ซึ่งถ้าไม่สนุกที่สุดก็ไม่มี
 “ไว้ย” แต่ไม่ถึงจอก ๖ เวาซซบแล้ว ข้าพเจ้าจะขอรวบรัดเรื่องตอน
 ไว้ยเพียงเท่านี้ นอกจากเรื่องเมอรบราชการอยู่ในกระทรวงนี้ หลวงธรรมาภิ-
 ธานได้ทำหน้าที่สอรวมกับพระชนแพทย ๒ เรื่องคือ เรื่องท้าววิกรมมัทศัย
 และนิยายของเชกสเปียร์ของแลมพ์

ถึง พ.ศ. ๒๔๖๙ กรมราชเลขาธิการขอย้ายหลวงธรรมาภิธานไป
 รับราชการในกรมนี้ในตำแหน่งปลัดกรมพระอาลักษณ์ ล่วงต่อมาอีกปีเศษ
 คือใน พ.ศ. ๒๔๗๑ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หลวงธรรมาภิธาน
 มับรรดาศักดิ์เป็นพระสารประเสริฐ ข้าพเจ้าไม่เคยทราบว่แวว่าหลวง

อธิกรณกิจจะใดเป็นทีพระสารประเสริฐ มารู้อาในวัณทีไควับพระราชทาน
 สัญญาบัตรวันนั้นเป็นวันเฉลิมพระชนมพรรษา ตามปรกติข้าราชการกรม
 ศัลยกรรม ซึ่งมีข้าพเจ้าคนหนึ่งมีการเลี้ยงสนุกกัน พระสารประเสริฐคนหนึ่ง
 มีโอกาสมาร่วมชุมนุมด้วยทุกปี เพราะข้าราชการกรมศัลยกรรมส่วนมากรู้จัก
 ชอบพอกันกับพระสารประเสริฐ และข้าราชการเหล่านั้นครั้งกระโน้นก็ไม่ผิด
 อะไรกับข้าราชการกระทรวงศึกษาธิการสมัยนั้น มีพวกชอบพระมะเหลเถไถ
 กหลายคน วันที่พระสารประเสริฐไควับพระราชทานสัญญาบัตรแล้วเป็น
 เวลากลางวัน เรากำลังประชุมกันคุยกันอยู่ที่หน้ากรมศัลยกรรม ซึ่งเวลา
 นั้นเรียกกันเป็นสามัญว่าโรงภาษร้อยชักสาม พระสารประเสริฐยมหน้าแจ้ง
 เข้ามา เพื่อทักทายปราศรัยเอะอะกันแล้ว พระสารประเสริฐ ก็ยืนแผ่น
 กระดาษทูลให้ข้าพเจ้าทูล กระดาษแผ่นนั้นคือสัญญาบัตรให้หลวงอธิกรณ
 เป็นพระสารประเสริฐ ข้าพเจ้าเหลือบเห็นตัวหนังสือในนั้นอ่านแล้วก็นึก
 มาก สั่งแผ่นสัญญาบัตร ฉะขึ้นนั้นต่อไปให้เพื่อนคนหนึ่งเป็นนายทหารและ
 นั่งอยู่ใกล้กับข้าพเจ้าเพื่อนคนนั้นรีบไปอ่าน ก็มหันมองดูสัญญาบัตร
 แผ่นนั้นสักครู่ แล้วกล่าวเป็นถ้อยคำออกมาดัง ๆ ว่า “อ้อ พระสารประเสริฐ
 ล้าน ล้านเดิม” ทันใดนั้นพวกเราไควับพระสารประเสริฐเปล่งวาจาออกมา
 ว่า “ปะ มันก็ไม่หนักอะไรใครนี่” ตอนนั้นพวกเราที่ยังไม่รู้เรื่องต่าง
 ตกตะลึงกัน เพราะเรารออยู่ว่าถ้าใครจักเป็นต้องมียะ และคำหนักชนตน
 ประโยคเสมอ คราวนี้พวกที่ยังไม่รู้ก็รู้ขึ้นว่าเป็นพระสารประเสริฐแล้วต่าง
 แสดงความยินดี ลางคนก็ว่าเหมาะที่สุด เพราะอย่างไรเสียเป็นไควับ
 ตำแหน่งที่พระศรีสุนทรโวหาร (ภู่) เป็นแน่ พระสารประเสริฐก็หายโกรธ

หัวเราะออกมาได้อย่างชอบใจ ท่านที่เคยอ่านหนังสือแบบเรียนภาษาไทยรุ่น
 เก่าชุดมุลยบทบรรพกิจ ซึ่งพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารียางกูร)
 เป็นผู้แต่ง คงจะจำได้ว่า มีโคลงอยู่หลายบทจะเป็นในหน้าต้นหรือในท้าย
 ของหนังสือชุดนั้นก็จำไม่ได้ บทแรกของคำโคลงบทแรกชนต้นว่า “หลวง
 สารประเสริฐน้อย นามเดิม” ที่เพื่อนของพระสารประเสริฐคนนั้น นกถึง
 โคลงบทนั้นแล้วเอามาแปลงถ้อยคำเสียข้าง ให้เข้ากับลักษณะของพระสาร-
 ประเสริฐ ก็เห็นว่าขำดี แต่พระสารประเสริฐไม่ยอมเห็นขำด้วย พระสาร-
 ประเสริฐมีนิสัยไม่โกรธง่าย แต่ถ้าโกรธหายเร็ว โดยเฉพาะเรื่องทำนอง
 ขำขันนั้น คนวันหนึ่งเรากันเลี้ยงกันบนภักดาการห้อยเทยบนเหลา เห็น
 พระสารประเสริฐคุยกันเอะอะอยู่ก็พระพินิจนากร (เพง ยุกคณันท์) ผู้ซึ่ง
 ต่อมาได้เป็นผไทคนแรกคนหนึ่งของจังหวัดเชียงใหม่ ท่านโค่นเห็นพระ
 พินิจนากรลุกขึ้นจากเก้าอี้อย่างฉุนฉุน ค่ำหมวกไต่กริบเดินออกจาก
 ห้องไป โดยไม่ได้รำลือใคร พวกเราตกตะลึง ต่างถามพระสารประเสริฐ
 เป็นเสียงเดียวกันว่าเกิดเรื่องอะไรกัน พระสารประเสริฐนั่งงงไม่ตอบ ลึกคอกใจ
 หงงจึงหัวเราะและพูดออกมาได้ว่า “เอ นี่เราบ้าหรือเขาบ้าแฮะ” เรา
 ถามซ้ำว่า “อะไรกัน” พระสารประเสริฐตอบว่า “ไม่รู้” แล้วหัวเราะ
 เห็นขึ้น เรื่อนนั้นถ้าจะเดาถึงก็คงไม่มีนอกจากรื่อง “ไม่หยักอะไร”
 เป็นแน่ ที่ทำให้เกิดเรื่อง แต่อย่างไรก็ดี ต่อมาคนทั้งสองก็กลับคืนใจใหม่
 ทนารื่องมากมาย ก็เพื่อแสดงให้เห็นนิสัยพระสารประเสริฐว่าแม้เป็นคน
 มีลักษณะว่าใจน้อยโกรธง่ายแต่ก็หายเร็ว การเป็นมิตรกับใคร ๆ จึงยืนยาว
 ครองจะขอแทรกเรื่องภักดาการห้อยเทยบนเหลาที่เกี่ยวกับพระสารประเสริฐ

เป็นเรื่องเกิดขึ้นที่หลังเมื่อ ๓-๔ ขั้ววงมานเอง เพื่อนคนหนึ่งเป็นผู้มีส่วน
เกี่ยวของอยู่กับกตาคารหอยเทยนเหลา มาหาข้าพเจ้าปวารณาว่า อยากจะ
เปลี่ยนชื่อหอยเทยนเหลาให้เป็นชื่อไทย และต้องการให้เป็นเรื่องเกี่ยวกับ
มาจากวิมานชั้นฟ้าหรืออะไรอย่างนั้น ขณะนั้นพระสารประเสริฐนั่งอยู่ด้วย
ข้าพเจ้าจึงหันไปถามว่า “ว่าอย่างไร คิดคำที่เหมาะสม ๆ ให้ได้บ้างไหม”
พระสารประเสริฐนั่งอยู่ครู่หนึ่ง แล้วตอบว่า “หยาดฟ้าเอาไหม” เพื่อน
ข้าพเจ้าคนนั้นบอกว่าขอ และว่าจะขอนำไปปรึกษากันดี ต่อมาเราก็ได้เห็น
คำว่า “หยาดฟ้า” ปรากฏเป็นป้ายชนบทอาคารแห่งหนึ่งที่ถนนราชดำเนิน
ตอนนั้นพระสารประเสริฐถามข้าพเจ้าว่า “ไหนรางวัลคำคิดข้อ” ข้าพเจ้า
ตอบว่า “เป็นก๊วดก็ส่งบิลไปเก็บเองซิ”

พระสารประเสริฐรับราชการในตำแหน่งปลัดกรมอาลักษณ์ มีหน้าที่
ร่างประกาศกระแสพระบรมราชโองการ ตลอดจนเรื่องกิจข้อต้องและงาน
เกี่ยวกับหนังสือในหน้าที่ของอาลักษณ์ และในราชการส่วนพระองค์ ทรง
พระมหากรุณาพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์ ร. ๗ ชั้นที่ ๔ แก่พระสาร-
ประเสริฐเป็นพิเศษ นอกนั้นพระสารประเสริฐยังมีหน้าที่เป็นผู้อ่านประกาศใน
งานพระราชพิธีต่าง ๆ มีผู้สงสัยอยู่หลายคนว่าพระสารประเสริฐผู้ที่มีศักดิ์อย่าง
จะอ่านประกาศในงานพระราชพิธีใดก็หรือ ตรงกันข้าม พระสารประเสริฐ
อ่านได้ก็เป็นที่สด ชักถอยชักคำลงจึงหวั่นวรรคตอนใดให้เหมาะเจาะ ไม่มี
ประหม่าสะทกสะท้าน เมื่อออกโรงอ่านครั้งแรกก็อ่านถวายเป็นที่ จินตนาการ
ผู้ใหญ่พระองค์หนึ่งเสด็จมาจับไหล่พระสารประเสริฐ และ ทรงแสดง ความ
ยินดี ก่อนอ่านหลายวันพระสารประเสริฐเอาสำเนาประกาศที่จะอ่านถวายเป็น

มาจัดทำเครื่องหมายแบ่งจังหวัดสำหรับอ่าน เป็นอ่านไว้จังหวัดหนึ่คนหนึ่
 ๘๘ เป็นอ่านไว้จังหวัดหนึ่คนหนึ่ และอ่านซ่อมเป็นหลายครั้ง ท
 ๘๙ อ่านได้ไม่ประหม่าเพราะเคยเทศน์เมื่อครั้งบวชเป็นพระ และเคยเล่นเป็นคว
 ๙๐ ละครในคณะไทยเขมมอยู่หลายคราว ถ้าจะมีประหม่ากั่มบ้างแต่ว่าน้อย
 ๙๑ เต็มที่

พระสารประเสริฐมีนิสัยชอบศึกษาคำสำหรับต่งเป็นข้อ ข้อของใคร
 และใครมีอยู่มากที่เขินข้อซึ่งพระสารประเสริฐคิดให้ โดยที่เจ้าตัวผู้นั้นไม่รู้
 เพราะข้อเหล่านั้น ลางข้อก็มาทางข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็ส่งให้พระสารประเสริฐ
 เป็นผลคิดให้ ข้อที่คิดให้นั้น จะต้อง เป็นไปตามหลักเกณฑ์ของ วิชา
 ไวยากรณ์ ซึ่งพระสารประเสริฐนั้นถนัดมาก และเมื่อคิดให้แล้วโดยมาก
 มักได้ข้อที่เหมาะ ๆ ไม่ขัดหูและเป็นคำที่ถลกหลักในภาษาแต่ภาษิตมีว่า
 “สตันยงรุพลาค นกปราชญ์ยงรุพลิง” คราวหนึ่งพระธรรมนิเทศทวยหาญ
 ถือว่ามาทางข้าพเจ้าว่า เหตุไรจึงไปแก้คำว่าโรคของเก่าของเขาเป็น
 นี้โรค ข้าพเจ้าตอบว่าเป็นเพราะตามหลักไวยากรณ์สันสกฤต, ถ้ามี ร
 ตามหลังคำว่า นร ก็ “ชอบลบ ร” ทนรออกเสีย ให้เหลือแต่ น พยางค์
 เคี้ยว พระธรรมนิเทศทวยหาญพูดว่า “รู้ไหมนี้โรค แปลว่าอะไร คำว่า
 ตะบิงภาษาชาววังเรียกว่า ทองพระนี่” เมื่อข้าพเจ้านำมาบอกพระสาร-
 ประเสริฐ ก็ยอมทันทีไม่กล้าเอา “หัวชนก้าแพง” เพราะชนชนก้เจ็บ

พระสารประเสริฐมีบุตรเกิดด้วยนางประเสริฐ ๕ คน มีชื่อโดยลำดับ
 ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐
 ๑๐๑ ๑๐๒ ๑๐๓ ๑๐๔ ๑๐๕ ๑๐๖ ๑๐๗ ๑๐๘ ๑๐๙ ๑๑๐
 ๑๑๑ ๑๑๒ ๑๑๓ ๑๑๔ ๑๑๕ ๑๑๖ ๑๑๗ ๑๑๘ ๑๑๙ ๑๒๐
 ๑๒๑ ๑๒๒ ๑๒๓ ๑๒๔ ๑๒๕ ๑๒๖ ๑๒๗ ๑๒๘ ๑๒๙ ๑๓๐
 ๑๓๑ ๑๓๒ ๑๓๓ ๑๓๔ ๑๓๕ ๑๓๖ ๑๓๗ ๑๓๘ ๑๓๙ ๑๔๐
 ๑๔๑ ๑๔๒ ๑๔๓ ๑๔๔ ๑๔๕ ๑๔๖ ๑๔๗ ๑๔๘ ๑๔๙ ๑๕๐
 ๑๕๑ ๑๕๒ ๑๕๓ ๑๕๔ ๑๕๕ ๑๕๖ ๑๕๗ ๑๕๘ ๑๕๙ ๑๖๐
 ๑๖๑ ๑๖๒ ๑๖๓ ๑๖๔ ๑๖๕ ๑๖๖ ๑๖๗ ๑๖๘ ๑๖๙ ๑๗๐
 ๑๗๑ ๑๗๒ ๑๗๓ ๑๗๔ ๑๗๕ ๑๗๖ ๑๗๗ ๑๗๘ ๑๗๙ ๑๘๐
 ๑๘๑ ๑๘๒ ๑๘๓ ๑๘๔ ๑๘๕ ๑๘๖ ๑๘๗ ๑๘๘ ๑๘๙ ๑๙๐
 ๑๙๑ ๑๙๒ ๑๙๓ ๑๙๔ ๑๙๕ ๑๙๖ ๑๙๗ ๑๙๘ ๑๙๙ ๒๐๐
 ๒๐๑ ๒๐๒ ๒๐๓ ๒๐๔ ๒๐๕ ๒๐๖ ๒๐๗ ๒๐๘ ๒๐๙ ๒๑๐
 ๒๑๑ ๒๑๒ ๒๑๓ ๒๑๔ ๒๑๕ ๒๑๖ ๒๑๗ ๒๑๘ ๒๑๙ ๒๒๐
 ๒๒๑ ๒๒๒ ๒๒๓ ๒๒๔ ๒๒๕ ๒๒๖ ๒๒๗ ๒๒๘ ๒๒๙ ๒๓๐
 ๒๓๑ ๒๓๒ ๒๓๓ ๒๓๔ ๒๓๕ ๒๓๖ ๒๓๗ ๒๓๘ ๒๓๙ ๒๔๐
 ๒๔๑ ๒๔๒ ๒๔๓ ๒๔๔ ๒๔๕ ๒๔๖ ๒๔๗ ๒๔๘ ๒๔๙ ๒๕๐
 ๒๕๑ ๒๕๒ ๒๕๓ ๒๕๔ ๒๕๕ ๒๕๖ ๒๕๗ ๒๕๘ ๒๕๙ ๒๖๐
 ๒๖๑ ๒๖๒ ๒๖๓ ๒๖๔ ๒๖๕ ๒๖๖ ๒๖๗ ๒๖๘ ๒๖๙ ๒๗๐
 ๒๗๑ ๒๗๒ ๒๗๓ ๒๗๔ ๒๗๕ ๒๗๖ ๒๗๗ ๒๗๘ ๒๗๙ ๒๘๐
 ๒๘๑ ๒๘๒ ๒๘๓ ๒๘๔ ๒๘๕ ๒๘๖ ๒๘๗ ๒๘๘ ๒๘๙ ๒๙๐
 ๒๙๑ ๒๙๒ ๒๙๓ ๒๙๔ ๒๙๕ ๒๙๖ ๒๙๗ ๒๙๘ ๒๙๙ ๓๐๐
 ๓๐๑ ๓๐๒ ๓๐๓ ๓๐๔ ๓๐๕ ๓๐๖ ๓๐๗ ๓๐๘ ๓๐๙ ๓๑๐
 ๓๑๑ ๓๑๒ ๓๑๓ ๓๑๔ ๓๑๕ ๓๑๖ ๓๑๗ ๓๑๘ ๓๑๙ ๓๒๐
 ๓๒๑ ๓๒๒ ๓๒๓ ๓๒๔ ๓๒๕ ๓๒๖ ๓๒๗ ๓๒๘ ๓๒๙ ๓๓๐
 ๓๓๑ ๓๓๒ ๓๓๓ ๓๓๔ ๓๓๕ ๓๓๖ ๓๓๗ ๓๓๘ ๓๓๙ ๓๔๐
 ๓๔๑ ๓๔๒ ๓๔๓ ๓๔๔ ๓๔๕ ๓๔๖ ๓๔๗ ๓๔๘ ๓๔๙ ๓๕๐
 ๓๕๑ ๓๕๒ ๓๕๓ ๓๕๔ ๓๕๕ ๓๕๖ ๓๕๗ ๓๕๘ ๓๕๙ ๓๖๐
 ๓๖๑ ๓๖๒ ๓๖๓ ๓๖๔ ๓๖๕ ๓๖๖ ๓๖๗ ๓๖๘ ๓๖๙ ๓๗๐
 ๓๗๑ ๓๗๒ ๓๗๓ ๓๗๔ ๓๗๕ ๓๗๖ ๓๗๗ ๓๗๘ ๓๗๙ ๓๘๐
 ๓๘๑ ๓๘๒ ๓๘๓ ๓๘๔ ๓๘๕ ๓๘๖ ๓๘๗ ๓๘๘ ๓๘๙ ๓๙๐
 ๓๙๑ ๓๙๒ ๓๙๓ ๓๙๔ ๓๙๕ ๓๙๖ ๓๙๗ ๓๙๘ ๓๙๙ ๔๐๐
 ๔๐๑ ๔๐๒ ๔๐๓ ๔๐๔ ๔๐๕ ๔๐๖ ๔๐๗ ๔๐๘ ๔๐๙ ๔๑๐
 ๔๑๑ ๔๑๒ ๔๑๓ ๔๑๔ ๔๑๕ ๔๑๖ ๔๑๗ ๔๑๘ ๔๑๙ ๔๒๐
 ๔๒๑ ๔๒๒ ๔๒๓ ๔๒๔ ๔๒๕ ๔๒๖ ๔๒๗ ๔๒๘ ๔๒๙ ๔๓๐
 ๔๓๑ ๔๓๒ ๔๓๓ ๔๓๔ ๔๓๕ ๔๓๖ ๔๓๗ ๔๓๘ ๔๓๙ ๔๔๐
 ๔๔๑ ๔๔๒ ๔๔๓ ๔๔๔ ๔๔๕ ๔๔๖ ๔๔๗ ๔๔๘ ๔๔๙ ๔๕๐
 ๔๕๑ ๔๕๒ ๔๕๓ ๔๕๔ ๔๕๕ ๔๕๖ ๔๕๗ ๔๕๘ ๔๕๙ ๔๖๐
 ๔๖๑ ๔๖๒ ๔๖๓ ๔๖๔ ๔๖๕ ๔๖๖ ๔๖๗ ๔๖๘ ๔๖๙ ๔๗๐
 ๔๗๑ ๔๗๒ ๔๗๓ ๔๗๔ ๔๗๕ ๔๗๖ ๔๗๗ ๔๗๘ ๔๗๙ ๔๘๐
 ๔๘๑ ๔๘๒ ๔๘๓ ๔๘๔ ๔๘๕ ๔๘๖ ๔๘๗ ๔๘๘ ๔๘๙ ๔๙๐
 ๔๙๑ ๔๙๒ ๔๙๓ ๔๙๔ ๔๙๕ ๔๙๖ ๔๙๗ ๔๙๘ ๔๙๙ ๕๐๐
 ๕๐๑ ๕๐๒ ๕๐๓ ๕๐๔ ๕๐๕ ๕๐๖ ๕๐๗ ๕๐๘ ๕๐๙ ๕๑๐
 ๕๑๑ ๕๑๒ ๕๑๓ ๕๑๔ ๕๑๕ ๕๑๖ ๕๑๗ ๕๑๘ ๕๑๙ ๕๒๐
 ๕๒๑ ๕๒๒ ๕๒๓ ๕๒๔ ๕๒๕ ๕๒๖ ๕๒๗ ๕๒๘ ๕๒๙ ๕๓๐
 ๕๓๑ ๕๓๒ ๕๓๓ ๕๓๔ ๕๓๕ ๕๓๖ ๕๓๗ ๕๓๘ ๕๓๙ ๕๔๐
 ๕๔๑ ๕๔๒ ๕๔๓ ๕๔๔ ๕๔๕ ๕๔๖ ๕๔๗ ๕๔๘ ๕๔๙ ๕๕๐
 ๕๕๑ ๕๕๒ ๕๕๓ ๕๕๔ ๕๕๕ ๕๕๖ ๕๕๗ ๕๕๘ ๕๕๙ ๕๖๐
 ๕๖๑ ๕๖๒ ๕๖๓ ๕๖๔ ๕๖๕ ๕๖๖ ๕๖๗ ๕๖๘ ๕๖๙ ๕๗๐
 ๕๗๑ ๕๗๒ ๕๗๓ ๕๗๔ ๕๗๕ ๕๗๖ ๕๗๗ ๕๗๘ ๕๗๙ ๕๘๐
 ๕๘๑ ๕๘๒ ๕๘๓ ๕๘๔ ๕๘๕ ๕๘๖ ๕๘๗ ๕๘๘ ๕๘๙ ๕๙๐
 ๕๙๑ ๕๙๒ ๕๙๓ ๕๙๔ ๕๙๕ ๕๙๖ ๕๙๗ ๕๙๘ ๕๙๙ ๖๐๐
 ๖๐๑ ๖๐๒ ๖๐๓ ๖๐๔ ๖๐๕ ๖๐๖ ๖๐๗ ๖๐๘ ๖๐๙ ๖๑๐
 ๖๑๑ ๖๑๒ ๖๑๓ ๖๑๔ ๖๑๕ ๖๑๖ ๖๑๗ ๖๑๘ ๖๑๙ ๖๒๐
 ๖๒๑ ๖๒๒ ๖๒๓ ๖๒๔ ๖๒๕ ๖๒๖ ๖๒๗ ๖๒๘ ๖๒๙ ๖๓๐
 ๖๓๑ ๖๓๒ ๖๓๓ ๖๓๔ ๖๓๕ ๖๓๖ ๖๓๗ ๖๓๘ ๖๓๙ ๖๔๐
 ๖๔๑ ๖๔๒ ๖๔๓ ๖๔๔ ๖๔๕ ๖๔๖ ๖๔๗ ๖๔๘ ๖๔๙ ๖๕๐
 ๖๕๑ ๖๕๒ ๖๕๓ ๖๕๔ ๖๕๕ ๖๕๖ ๖๕๗ ๖๕๘ ๖๕๙ ๖๖๐
 ๖๖๑ ๖๖๒ ๖๖๓ ๖๖๔ ๖๖๕ ๖๖๖ ๖๖๗ ๖๖๘ ๖๖๙ ๖๗๐
 ๖๗๑ ๖๗๒ ๖๗๓ ๖๗๔ ๖๗๕ ๖๗๖ ๖๗๗ ๖๗๘ ๖๗๙ ๖๘๐
 ๖๘๑ ๖๘๒ ๖๘๓ ๖๘๔ ๖๘๕ ๖๘๖ ๖๘๗ ๖๘๘ ๖๘๙ ๖๙๐
 ๖๙๑ ๖๙๒ ๖๙๓ ๖๙๔ ๖๙๕ ๖๙๖ ๖๙๗ ๖๙๘ ๖๙๙ ๗๐๐
 ๗๐๑ ๗๐๒ ๗๐๓ ๗๐๔ ๗๐๕ ๗๐๖ ๗๐๗ ๗๐๘ ๗๐๙ ๗๑๐
 ๗๑๑ ๗๑๒ ๗๑๓ ๗๑๔ ๗๑๕ ๗๑๖ ๗๑๗ ๗๑๘ ๗๑๙ ๗๒๐
 ๗๒๑ ๗๒๒ ๗๒๓ ๗๒๔ ๗๒๕ ๗๒๖ ๗๒๗ ๗๒๘ ๗๒๙ ๗๓๐
 ๗๓๑ ๗๓๒ ๗๓๓ ๗๓๔ ๗๓๕ ๗๓๖ ๗๓๗ ๗๓๘ ๗๓๙ ๗๔๐
 ๗๔๑ ๗๔๒ ๗๔๓ ๗๔๔ ๗๔๕ ๗๔๖ ๗๔๗ ๗๔๘ ๗๔๙ ๗๕๐
 ๗๕๑ ๗๕๒ ๗๕๓ ๗๕๔ ๗๕๕ ๗๕๖ ๗๕๗ ๗๕๘ ๗๕๙ ๗๖๐
 ๗๖๑ ๗๖๒ ๗๖๓ ๗๖๔ ๗๖๕ ๗๖๖ ๗๖๗ ๗๖๘ ๗๖๙ ๗๗๐
 ๗๗๑ ๗๗๒ ๗๗๓ ๗๗๔ ๗๗๕ ๗๗๖ ๗๗๗ ๗๗๘ ๗๗๙ ๗๘๐
 ๗๘๑ ๗๘๒ ๗๘๓ ๗๘๔ ๗๘๕ ๗๘๖ ๗๘๗ ๗๘๘ ๗๘๙ ๗๙๐
 ๗๙๑ ๗๙๒ ๗๙๓ ๗๙๔ ๗๙๕ ๗๙๖ ๗๙๗ ๗๙๘ ๗๙๙ ๘๐๐
 ๘๐๑ ๘๐๒ ๘๐๓ ๘๐๔ ๘๐๕ ๘๐๖ ๘๐๗ ๘๐๘ ๘๐๙ ๘๑๐
 ๘๑๑ ๘๑๒ ๘๑๓ ๘๑๔ ๘๑๕ ๘๑๖ ๘๑๗ ๘๑๘ ๘๑๙ ๘๒๐
 ๘๒๑ ๘๒๒ ๘๒๓ ๘๒๔ ๘๒๕ ๘๒๖ ๘๒๗ ๘๒๘ ๘๒๙ ๘๓๐
 ๘๓๑ ๘๓๒ ๘๓๓ ๘๓๔ ๘๓๕ ๘๓๖ ๘๓๗ ๘๓๘ ๘๓๙ ๘๔๐
 ๘๔๑ ๘๔๒ ๘๔๓ ๘๔๔ ๘๔๕ ๘๔๖ ๘๔๗ ๘๔๘ ๘๔๙ ๘๕๐
 ๘๕๑ ๘๕๒ ๘๕๓ ๘๕๔ ๘๕๕ ๘๕๖ ๘๕๗ ๘๕๘ ๘๕๙ ๘๖๐
 ๘๖๑ ๘๖๒ ๘๖๓ ๘๖๔ ๘๖๕ ๘๖๖ ๘๖๗ ๘๖๘ ๘๖๙ ๘๗๐
 ๘๗๑ ๘๗๒ ๘๗๓ ๘๗๔ ๘๗๕ ๘๗๖ ๘๗๗ ๘๗๘ ๘๗๙ ๘๘๐
 ๘๘๑ ๘๘๒ ๘๘๓ ๘๘๔ ๘๘๕ ๘๘๖ ๘๘๗ ๘๘๘ ๘๘๙ ๘๙๐
 ๘๙๑ ๘๙๒ ๘๙๓ ๘๙๔ ๘๙๕ ๘๙๖ ๘๙๗ ๘๙๘ ๘๙๙ ๙๐๐
 ๙๐๑ ๙๐๒ ๙๐๓ ๙๐๔ ๙๐๕ ๙๐๖ ๙๐๗ ๙๐๘ ๙๐๙ ๙๑๐
 ๙๑๑ ๙๑๒ ๙๑๓ ๙๑๔ ๙๑๕ ๙๑๖ ๙๑๗ ๙๑๘ ๙๑๙ ๙๒๐
 ๙๒๑ ๙๒๒ ๙๒๓ ๙๒๔ ๙๒๕ ๙๒๖ ๙๒๗ ๙๒๘ ๙๒๙ ๙๓๐
 ๙๓๑ ๙๓๒ ๙๓๓ ๙๓๔ ๙๓๕ ๙๓๖ ๙๓๗ ๙๓๘ ๙๓๙ ๙๔๐
 ๙๔๑ ๙๔๒ ๙๔๓ ๙๔๔ ๙๔๕ ๙๔๖ ๙๔๗ ๙๔๘ ๙๔๙ ๙๕๐
 ๙๕๑ ๙๕๒ ๙๕๓ ๙๕๔ ๙๕๕ ๙๕๖ ๙๕๗ ๙๕๘ ๙๕๙ ๙๖๐
 ๙๖๑ ๙๖๒ ๙๖๓ ๙๖๔ ๙๖๕ ๙๖๖ ๙๖๗ ๙๖๘ ๙๖๙ ๙๗๐
 ๙๗๑ ๙๗๒ ๙๗๓ ๙๗๔ ๙๗๕ ๙๗๖ ๙๗๗ ๙๗๘ ๙๗๙ ๙๘๐
 ๙๘๑ ๙๘๒ ๙๘๓ ๙๘๔ ๙๘๕ ๙๘๖ ๙๘๗ ๙๘๘ ๙๘๙ ๙๙๐
 ๙๙๑ ๙๙๒ ๙๙๓ ๙๙๔ ๙๙๕ ๙๙๖ ๙๙๗ ๙๙๘ ๙๙๙ ๑๐๐๐

ประเสริฐเป็นผุ้คิดซอกลเกล้า ๆ ถวาย และทรงพระมหากรุณาพระราชทาน
เสมา ป.ป.ร. ทองคำแก่เด็กเหล่านั้นเป็นสิริมงคลทุกคน

ข้าพเจ้าเล่าชีวิตพระสารประเสริฐมายาวยังไม่ไ้กล่าวว่ พระสาร-
ประเสริฐเป็นลูกใคร ความจริงข้าพเจ้าก็ไมรู้ เพิ่งเห็นนิคาพระสารประเสริฐ
เมื่อท่านป่วยไปไหนไม้ใครไ้ เพราะชราทุพพลภาพ มาทราบซอต่อเมื่อ
พระสารประเสริฐทำศพบิดาว่ท่านซอเทียน นาคะประทีป เป็นข้าราชการ
กระทรวงการต่างประเทศ มีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงพิพิธวิรัชการ ส่วนมารดา
พระสารประเสริฐเห็นจะถึงแก่กรรมเลี่ยนนานแล้ว ข้าพเจ้าจึงไม้เคยพบและ
รู้จัก แต่ไ้ไ้ความว่ซอสน ข้าพเจ้าเห็นซอบิดาพระสารประเสริฐว่เทียน
นกออกกว่ค่านเอง ทมาเปลี่ยนเป็นประทีปในคำท้ายของนาม สกล วานาคะ-
ประทีป ถ้าเช่นนั้นของพระสารประเสริฐเห็นจะซอข้างกรมึง ก็ไ้รับ
ค้ายันจากพระสารประเสริฐเองว่เช่นนั้น ในงานพระราชทานเพลิงศพ
บิดาพระสารประเสริฐครั้งนั้น แจกหนังสือหิโตปเทศครบชุด ๔ เล่ม
หนังสือหิโตปเทศที่เรวแปลไม้ใช่แปลเสร็จและพิมพ์พร้อมกัน เมื่อเล่มหนึ่ง
ออกแล้ว กว่จะถึงเล่มต่อ ๆ ไปก็มีระยะห่างกันนานหลายเดือน ในการ
พิมพ์ครั้งนพระสารประเสริฐลงมือชำระใหม่ บรรจงแปลงให้ตรงกับถันฉบับ
ในภาษาสันสกฤตเพราะต้องการทำด้วยน้ำพักน้ำแรงของตนเอง เพื่อเป็น
อนุสรณ์ฉลองคุณบิดาผบงเกิดเกล้า ข้าพเจ้าจึงมีส่วนเกวของตัวนอยเต็มที
ท่านที่เคยอ่านหนังสือทพระสารประเสริฐแต่ง ถ้าท่านเป็นนักเลงหนังสือ
ก็ควรรับรองว่พระสารประเสริฐแต่งตนิก ใ้ถ้อยคำนอยแต่ว่ไ้ซอความ
มากและซคเจนเป็นภาษาไทยแท้ สมบูรณ์ทั้งหลักของภาษาและถ้อยคำ ถาวว่

ทางหลักคิดประเพณีวรรณคดีของชาวตะวันตก พระสารประเสริฐก็เป็นนัก Classicist โดยแท้ มีพิถิพจน์ในการใช้ถ้อยคำ เช่นถ้าข้อความในประโยคแรกมีคำว่า “อย่างใด” และประโยคต่อมมีความว่า “อย่างนั้น พระสารประเสริฐจะไม่ยอมใช้คำว่า “อย่างไร” เป็นอันขาด ถ้าเขียนคำว่า หนำอื่นหนำฝนหนำหนาว พระสารประเสริฐเป็นต้องแก้เป็น “ฤๅ” ทกแห่ง ถ้าเป็นฤๅแล้งก็ตองแก้เป็นหน้าแล้ง ในการชำระหนังสือหิโตปเทศครึ่งหลังนี้ ถ้าเอาฉบับแปลครั้งแรกมาเปรียบกันดู จะเห็นมีข้อความอยู่มากแห่งที่ใช้ ถ้อยคำสำนวนต่างกัน เพราะการแปลครึ่งหลังเขียนแปลอย่าง “เหี้ยมคเบง-คองเบง” ให้ตรงกับต้นฉบับภาษาเดิมและแปลเมื่อแตกฉานแล้ว จึงมี ประโยชน์แก่นักศึกษาภาษาสันสกฤตมาก ส่วนการแปลครั้งแรกเป็นแปล อย่างนักเรียนซึ่งยังไม่แตกฉาน ล้วงมานานหลายปีพระสารประเสริฐระบาย ความรู้สึกแก่ข้าพเจ้าว่า “มันยังงไม่รู้ว่าแปลครึ่งหลังอย่างพยายามและบรรจง ทำไมมันอ่านสู้แปลครั้งแรกไม่ได้” ข้าพเจ้าตอบว่า “จำไม่ได้หรือขุนโสภิตา เคยบอกกับเราว่าหิโตปเทศฉบับแปลครั้งแรกต่อไปจะเป็นหนังสือที่คนต้องการ หาแต่จะหาไม่ได้” พระสารประเสริฐก็รับว่าจริง ที่พระสารประเสริฐรู้สึก เช่นนั้นเพราะฉบับแปล ครั้งแรกเราถอดเอาความรู้สึกของเราลงไปเป็นตัว หนังสือ ส่วนแปลครึ่งหลังเป็นถอดเอาความรู้สึกไม่ใช่ความรู้สึกของเรา ใ้ลดลงไป และถูกบังคับให้อยู่ในวงจำกัดของความคิดอย่างเคร่งเครียด คือ จะยกย้ายหรือแปลให้ผิดไปจากภาษาสันสกฤตเป็นต้นฉบับเดิมไม่ได้ ความ รู้สึกเมื่ออ่านจึงผิดกัน สำนวนหิโตปเทศแปลครั้งแรก กระเด็นไปในแนว ของ วรรณศิลป์ ส่วน สำนวนแปลครึ่งหลังหนักไปในหลัก Academic

เพราะท่านว่า “ศิลปกรรมใดมีลักษณะประกอบด้วยศิลปวิชาการแม้อุตสาหะ
พยายามกระทำจนอย่างประณีตบรรจง ถูกต้องตามหลักแห่งความสมบูรณ์
ถึงที่สุดแล้ว กลับไปเกิดความรู้สึกมลลชดชชา ๗ ไป ขาดความเข้าใจให้
ผู้อ่านผูกพันส่วนมากจนสมยนิค ก็ศิลปกรรมพอคิพอร้ายไม่ไค” นค
ขอความตอนหนึ่งในหนังสือที่เรากำลังทำกันอยู่นี้เป็นขอความครั้งสุดท้ายและ
บรรทัดสุดท้ายของวรรณกรรม โดยเสฐียรโกเศศ—นาคระประทีป

ข้าพเจ้ามีความคิดเห็นในเรื่อง วรรณคดีหนักไปทาง Romanticism
ซึ่งอยู่ตรงกันข้ามกับความคิดเห็นของพระสารประเสริฐ ซึ่งหนักไปทาง
Classicism แต่สองทางนี้อาจมองได้ทางหนึ่งแต่ทางเดียวหนักไปโดยไม่
พึงพาอาศัยกันก็ไม่ได้ทำให้วรรณกรรมที่ผลิตขึ้นถึงความสมบูรณ์เพราะมีคและ
ไม่คด้วยกันทั้งสองทาง ข้าพเจ้าถนัดใช้คำว่า “มา” แต่พระสารประเสริฐ
ถนัดใช้คำว่า “ไป” เป็นทำนองที่ฝ่ายหนึ่งใช้ว่า “แจ้งความมายัง” แต่
อีกฝ่ายหนึ่งใช้ว่า “แจ้งความไปยัง” เราทั้งสองไม่ยอมเปลี่ยนความคิด
เห็นของเรา แต่ก็ไม่ทำความปรานีปรานอมกันเป็นอย่าง “แจ้งความแก่”
เราคงใช้ตัวอย่างของเราเรื่อยมาคือไม่แก่ “มา” เป็น “ไป” หรือ แก่ “ไป”
เป็น “มา” ใครเขียนมาอย่างใดก็ปล่อยให้เป็นอย่างนั้น แต่ที่เราไม่ยอม
กันก็มี เช่นคำว่า “พญาลิง” ซึ่งพระสารประเสริฐไม่ยอมให้ใช้เป็น
อันขาด ข้าพเจ้าเห็นว่าพญาช้างพญาม้าก็มี ทำไมจะมีพญาลิงไม่ได้
พระสารประเสริฐตอบว่า “มีไม่ไค” เพราะไม่เคยมีใช้ในภาษาไทยต้อง
ใช้ว่า “พญาวานร” ข้าพเจ้าแย้งว่า “ก็พญาลิงในที่นี้ จะหมายความว่าถึง

ลึงกอริลลา ไม่ใช่เป็นลึงของพระราม จึงไม่ควรให้เกียรติยศเป็นถึงวานร”
 พระสารประเสริฐว่า “ถ้าอย่างนั้นขุนกระบี่ ก็ใช้เป็นขุนลึงช”

ในหน้าคนของประวตททานอ่านอยู่นั้นคำว่า “การผูกแห่งมิตร” น
 กมีเรื่องข้าพเจ้าเขียนไปว่า “การผูกมิตร” แต่พระสารประเสริฐเติมเป็น
 “การผูกแห่งมิตร” ครั้นนั้นเราเพิ่งรู้จักกัน พระสารประเสริฐไม่ต้องการ
 ให้เกิดชดใจกันชน คงเป็นเพราะเกรง ใจจึงเขียนเป็นบันทึกความเห็นเรื่องการ
 แต่งภาษาไทย โดยเฉพาะเกี่ยวกับคำว่า แห่ง ว่าควรใช้และไม่ควรใช้อย่างไร
 เป็นหนังสือทอดคำให้เขียนชนคง ๑๐ หน้ากระดาษฟลัดแบก ด้วยความตั้งใจ
 ตทจะให้เพื่อนใคร่หลักของภาษาเพราะคำนี้ในคำศัพท์เป็นฉฐฐวฤตคค จึงต้อง
 มีคำว่า แห่ง แต่ในหิโตปเทศฉบับแปลครั้งหลังมีเพียง “การผูกมิตร” เท่านั้น
 ก็มี ข้าพเจ้ายังรู้สึกชอบคุณและจำได้แม่นยำนทุกวันนี้ เพราะหนังสือฉบับนั้น
 ยังมีอยู่ในแฟ้มส่วนตัวของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่เข้าใจในเรื่องพระพุทศาสนา
 ตอนไหน พระสารประเสริฐก็ตั้งใจอธิบายให้รู้เมื่อเห็นว่ายังไม่เข้าใจก็พยายาม
 ค้นหาหนังสือและเขียนเพิ่มเติมมาให้อ่าน ต่อมาในตอนหลังพระสารประเสริฐ
 บอกว่า ข้าพเจ้ามีความรู้ให้ & พรรยาแต่ยังไม่แตกฉาน ที่ว่ามีความรู้ & พรรยา
 ข้าพเจ้าทราบด้วยตนเองไม่ได้ แต่ทว่ายังไม่แตกฉานนั้น ข้าพเจ้าเข้าใจ
 ความมุ่งหมายของพระสารประเสริฐได้ คือต้องการให้ข้าพเจ้าบวชเป็นพระ
 ลองค์สักพักหนึ่ง เปรียบเหมือนคนที่ไม่เคยเข้ามหาวิทยาลัย แม้มีความรู้ก
 ฎแต่วิชา ส่วนชีวิตของมหาวิทยาลัยคนลกหนายางเป็นอย่างไรยังไม่รู้ ก็จ
 ธิว่าโตขอเป็นนสิตในมหาวิทยาลัยพระยังไม่ได้ ข้าพเจ้าขอขอบใจเพื่อนทมิ
 ความห่วงใยในทนอกครงหนึ่ง

ไม่ได้มา ต้องขอรองเพื่อนให้ถามจากปากคำของชาวมลายูรุ่นเก่า แล้วจึง
เป็นภาษาไทยส่งมาให้ ก็ได้อ่านอย่างกระตือรือร้น จนมาเห็นฉบับที่เขา
แปลเป็นภาษาอังกฤษอยู่ในหนังสือ J.R.A.S. (M.B.) เราจึงถ่ายออกมาเป็น
ภาษาไทย ให้ชื่อว่า "รามเกียรติ์มลายู" และตีพิมพ์เป็นเล่มขึ้นไว้พร้อม
กับเรื่องทศรถชาติก เรื่องไมยราพณ์ของทมัพ เพื่อเป็นเกร็ดม่อสำหรับการ
การค้นต่อไป การทำครั้งนี้เราได้รับพระกรุณาจากพระวรวงศ์เธอ พระองค์
เจ้าธรรมาภรณ์ ทมัพระเมตตาประทานสำเนาเป็นต้นฉบับพิมพ์คดีเรื่องพระรามชาติก
ทางภาคอีสานมาให้ชุดหนึ่ง และรามเกียรติ์เขมร (ฉบับเก่า) เรียงหนึ่ง
หนังสือเรื่องพระรามชาติกต่อมา พระสารประเสริฐและหลวงศรีอมรญาณ
(ศรี อมร) ย่อเรื่องและตีพิมพ์เป็นเรื่องเดี่ยว ส่วนรามเกียรติ์เขมรยังไม่ได้ออก
ตีพิมพ์และสำเนาต้นฉบับนั้นเคยวนก็ไม่รู้ว่าหายไปไหน ต่อมาเราหาเรื่อง
รามเกียรติ์เขมรฉบับย่อภาษาอังกฤษได้เล่มหนึ่ง จึงทำให้เราสงสัยว่าเรื่อง
รามเกียรติ์เขมรฉบับย่อกล่าวก็น่าจะเป็นวรรณคดีของชาติไทย ก็เปลี่ยนรูปแปล
ออกไปจากต้นฉบับเดิมจนเหลวแหลก แม้ชื่อของเบงกาลีเองซึ่งเป็นชาวอินเดีย
แท้ ๆ ก็มิได้อยู่หลายสำนวนเรื่องกลางตอนไม่เหมือนกัน รามเกียรติ์ของพม่าก็เป็น
อีกอย่างหนึ่ง เค้าเรื่องไกลไปทางเบงกาลี แต่รามเกียรติ์ของญวนเกือบไม่มี
เค้าว่าเป็นเรื่องรามเกียรติ์เพราะญวนเปลี่ยนชื่อในเรื่องเป็นชื่อญวนหมด แล้ว
ยังเกณฑ์ให้พวกแขกจาม ซึ่งเป็นสัตว์ครึ่งคนครึ่งลิงมาในประวัติศาสตร์ให้เป็น
พวกวานรเสียด้วย ถัดจากนั้นเราได้อ่านหนังสือกล่าวถึงเรื่องรามเกียรติ์ของ
ชาวอินโดเนเซียคือ ชาวมลายูแต่หนังสือฉบับนี้เป็นภาษาเยอรมันเราอ่านไม่ออก
พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธรรมาภรณ์ ทมัพระเมตตาอีก ทรงเขียนหนังสือ

แนะนำให้ข้าพเจ้าถือไปหาคอกเตอร์ฮัสมีส์ ซึ่งเป็นอธิการราชทูตเยอรมัน
ประจำประเทศไทยสมัยนั้น คอกเตอร์ฮัสมีส์ เมตตาเขียนจดหมายแนะนำ
เราไปยังคอกเตอร์เยอรมันซึ่งเป็นผู้แต่งหนังสือเรื่องรามายณะของอินโดเน-
เซียฉบับนั้น และขณะนั้นอยู่ที่เกาะชวา แต่เราก็ไม่ทันได้กำหนดทำการ
ติดต่อกัน พอข้าพเจ้าได้รามายณะภาษาทมิฬ จากแขกทมิฬคนหนึ่งที่ถนน
สี่ลม หนังสือที่ได้มานั้นมีขนาดใหญ่และหนาและเป็น ๒ เล่มจบ มีรูปภาพ
อยู่มากหน้า น่าทึ่งใจว่าคงได้เรื่องข้างเป็นแน่ เพราะระหว่างที่เราทำการ
ค้นคว้า ไปได้ความรู่ว่า อารยธรรมและวัฒนธรรมของประเทศต่าง ๆ
ในแหลมอินโดจีนและอินโดเนเซีย ที่เราได้มาจากอินเดีย หาใช่ได้มา
จากมัธยมประเทศทั้งหมดไม่ ส่วนมากมาจากอินเดียภาคใต้ มีชาติทมิฬ
เป็นต้นแต่รามายณะ ที่เราได้มาเป็นภาษาทมิฬ หมกหนทางจะรู้เรื่องได้
ปรึกษากันอยู่ว่าจะทำอย่างไร ในที่สุดตกลงว่า ลองแยกเอาหนังสือนี้ไป
หอยพระสมุท ถามพราหมณ์ ป.ส. ศาสตรีกู ลางที่จะได้เรื่องอะไรบ้าง
ตรงนี้จะขอแทรกเรื่องของหอยพระสมุทสักนิด แต่ก่อนนั้น หอยพระสมุทซึ่ง
ต่อมาเป็นหอยสมุทแห่งชาติเปิดให้ประชาชนเข้าไปอ่านหนังสือได้ทุกวันยกเว้น
วันอาทิตย์ยี่สิบวันหนึ่ง เราจึงไม่มีใครมีโอกาสไปหอยสมุทได้ในวันเปิด เพราะ
วันหยุดราชการของเราพ้องกับวันที่หอยพระสมุทปิด วันหนึ่งสมเด็จพระ
ยาคำรงราชานุภาพตรัสถามเราว่าทำไมไม่มาหอยพระสมุทบ่อย ๆ กราบทูลว่า
เวลาว่างของเราเป็นวันอาทิตย์ซึ่งเป็นวันหอยพระสมุทปิด จึงไม่มีใครมีโอกาส
มา ต่อมาเราก็เห็นหอยพระสมุทเปิดวันอาทิตย์ จะเป็นเพราะด้วยทรงพระกรุณา
เราเป็นพิเศษหรือทรงพระดำริมาก่อนแล้วก็ไม่ทราบ

วันหนึ่งเราแบกรามายณะที่มีพิมาหาความรจากพราหมณ์ ป.ส. ศาสตร
 หนาทตามตรงที่มีรูปภาพตกแก่พระสารประเสริฐ เมื่อเปิดพบภาพแผ่นใดก็ชัก
 พราหมณ์ว่าเข็นเรื่องตอนไหน ใครอธิบายแล้วก็จดไว้ ทำอย่างนี้ล่องไป
 ลึกครึใหญ่ ก้องภาพแผ่นหนึ่ง มีรูปพระลักษณพระรามและบิวยารพระยาพานร
 กำลังแสดงศรตรงไปยังยกยชงมอยู่หลายคน ตรงนี้พราหมณ์ป.ส. ศาสตร
 อธิบายว่า กำลังยิงมุลพล้า พอก็ไต่ขึ้นคำว่ามุลพล้าเราก็อึ้ง เพราะ
 มุลพล้าเป็นน้องสหัสเดชะ มีเรื่องอยู่ในรามเกียรติ์ แต่ในคณขบรามายณะ
 ของวาลมกไม่มี พระสารประเสริฐถามว่า “ตัวไหนเป็นมุลพล้า” พราหมณ์
 ป.ส. ศาสตรตอบว่า “หมดนั้น ไม่จำเป็นไม่ออกใช้” พระสารประเสริฐถาม
 ว่า “อะไร ไม่จำเป็นไม่ออกใช้ ไฉนหรือ” เวลานั้นมหาสงครามเพิ่งยติ
 ลงไม่สัณานัก เรื่องไฉนไฉนในสงครามครั้งนี้ยังมีความรลึกทลต ๆ อยู่
 จึงไต่ถามเช่นนั้น ส่วนพราหมณ์ ป.ส. ศาสตร เวลานั้นพักไต่ยังไม่คล่อง
 และไม่เข้าใจคำไทยว่าไฉนคืออะไร ในที่ลตพักไม่เข้าใจกัน รันถึง
 ขาพเจ้าต้องเป็นล่ามพูดภาษาองกฤษแทน จึงไต่รู้ว่า มุลพล้าไม่ใช่
 ชอพระยาชก แต่เป็นชอกองทหาร รักษา พระ องค์ ของ ทศ กณฐ เป็น
 กองทหารทศกณฐเลอกคคเขาไว้ไฉเมื่อสงครามจบขึ้นเขาตอบจน เรื่อง
 ที่มาของมุลพล้าในรามเกียรติ์จะมาจากทมิฬจะได้มาทางตรง หรือทาง อ้อมก็
 ตามที่ ทำให้เราเกิดสนใจเรื่องวัฒนธรรมของทมิฬ และไต่ความรู
 แปลก ๆ เกี่ยวกับอักษรศาสตร์ประวัติศาสตร์ของไทยอีกหลายอย่าง ต่อมา
 เราพบรามายณะฉบับของแคว้นกศัมระ ซึ่งเขาขอเรื่องไว้เป็นภาษาองกฤษ
 ในนั้นมีเรื่องตรงกันกับรามเกียรติ์อยู่มากแห่ง นักประหลาดใจว่า ทำไม
 แคว้นกศัมระซึ่งอยู่ห่างจากประเทศเราเป็นอย่างลคหล้าฟ้าเขียว จึงมีเรื่อง

รามาณะพ้องกันกับของเรา นกถึงประวัติกาศตรอนเคีย กระลักไควว่า
 อารยธรรมของอินเคียฝ่ายใต้มีชาติทมิฬเป็นต้น เคยแผ่ยอนชนไปถึงอินเคีย
 ฝ่ายเหนือ โดยเฉพาเรื่องลทธิศาสนานิกายไคววะ เพราะฉะนั้น เราจึงเชื่อ
 ว่า รามเกียรติ์ของเราจะโดยตรงหรือโดยอ้อมก็ เห็นจะมาจากทมิฬ
 เป็นส่วนมาก แต่เราก็ไม่สามารถจะทำการค้นคว้าก้าวหน้าได้ต่อไป
 เรื่องที่มาของรามเกียรติ์ ซึ่งเราต้องการทำเพื่อกำหนดตามรอยพระยุคลบาท
 แห่งพระบาทสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเจ้า คงทมิฬพระราชปรารภไว้ในพระราช-
 นิพนธ์ข้อเกิดแห่งรามเกียรติ์ ก็ต้องยกเลิกเพราะทำไปไม่ตลอด

หนังสือที่เราทำรวมกันนอกเรื่องหนึ่ง คือลทธิของเพื่อน ทศพมพเป็น
 เล่มแล้วมี ๘ ภาค เป็นหนังสือซึ่งมีผู้นิยมกันอยู่ แต่เวลานี้จะหาได้ครบ
 ทั้ง ๘ ภาค เห็นจะหาไม่ได้แล้ว (๑) หนังสือลทธิของเพื่อนมีเรื่องเกี่ยว
 กับการเขียนหนังสือของเรามาก ถ้าจะนำมาเล่าก็เห็นจะเป็นหลายหน้า
 กระดาษ และส่วนมากเกี่ยวกับชีวิตของข้าพเจ้ามากกว่าของพระสารพัดศรีสุ
 รางจะยกไว้ แต่อย่างไรก็ดี หนังสือลทธิของเพื่อนนี้และรวมทั้งหนังสือ
 เรื่องรามเกียรติ์ เป็นกำลังสำคัญในทางอ้อม ในการแปลและเรียบเรียงเรื่อง
 กามนิค

หนังสือเรื่องกามนิคต้นฉบับเป็นภาษาอังกฤษ ข้าพเจ้าสั่งซื้อเข้ามา
 นานหลายบทเคยพอ จึงได้แปลสู่ภาษาไทย เมื่อข้าพเจ้าได้หนังสือกามนิค
 มาใหม่ ๆ อ่านแล้วก็ขบใจ เล่าเรื่องให้พระสารพัดศรีสุ หลวงสรรพสารกิจ

๑ หนังสือเรื่องนี้ ข้าพเจ้าได้อนุญาตให้สำนักพิมพ์ "อุดม" จัดพิมพ์
 ใหม่ได้ทั้งฉบับ และทราบว่ากำลังรวบรวมและจัดสร้างแม่พิมพ์อยู่ เชื่อว่าคง
 จะสำเร็จในไม่ช้านัก.

และ “อินวัน” ฟัง คนทั้ง ๓ ก็ขอร้องให้แปล แต่ก็ไม่ได้แปล เพราะ
 หนังสือเรื่องนั้นเกี่ยวกับรรณคดีอันเคยและของพระพุทธานุชาลัยมหายาน
 ซึ่งเวลานั้นเรายังมีความรู้เรื่องเหล่านั้นไม่พอ แต่เป็นเรื่องที่เรามาเข้าใจไว้
 แล้วว่าจะต้องแปล ระหว่างนั้นคิดหาคำไทยได้เหมาะกัคำภาษาอังกฤษ
 คำใดที่มีอยู่ในหนังสือกามนิต เราก็จดจำคำนั้นไว้ เช่น Gateway ก็จด
 ไว้ว่าทวารบาลเป็นต้น เมื่อเราทำเรื่องลทธิของเพอนได้ความรู้เรื่องของ
 มหายานและความรู้อื่น ๆ ะทางมา จนถึงบ่อไรก็จำไม่ได้ หลวงสรรพสารกิจ
 จะมีอายุครบสามรอบ คำวิมังสาทำบุญอายุเป็นพิเศษ เราเห็นว่ามีความรู้
 บ้างแล้ว พอจะทำได้ จึงตกลงแปลเรื่องกามนิตจากฉบับภาษาอังกฤษออก
 เป็นภาษาไทย ลงในหนังสือพิมพ์ไทยเชชมก่อน แล้วยกเรื่องทั้งหมดให้
 เป็นของขวัญของหลวงสรรพสารกิจในวันเกิดนั้น การแปลภาคยณดินคณ
 ที่กามนิตได้คอบกัพระพุทเจ้า ข้าพเจ้าจึงใจแปลให้เป็นคำคาษา ๆ ง่าย ๆ
 ให้มีคำเป็นศัพท์แสงน้อยที่สุด และขอร้องไม่ให้พระสารประเสริฐแก้เป็น
 คำศัพท์นอกจากจำเป็นจริง ๆ ส่วนภาคยณสวรรค์จะใช้ศัพท์สูง ๆ อย่างไร
 ก็ได้ เพราะฉะนั้นท่านที่เคยอ่านเรื่องกามนิต จะเห็นข้อความคณภาคสวรรค์
 แพรวพราวไปด้วยศัพท์เพราะ ๆ และงาม ๆ ข้าพเจ้าจำได้ว่าแปลคำว่า mat
 ในภาษาอังกฤษว่า อาสนะ เพราะเป็นเรื่องพระพุทเจ้าทรงลาอาสนะลง
 พระสารประเสริฐเห็นแล้วก็หัวเราะบอกว่าทรงนั่งของพระพุทเจ้า เขาไม่
 เรียกว่าอาสนะ เขามีคำใช้เฉพาะเรียกว่านิลนสนถิตต่างหาก แล้วก็
 กล่าวต่อไปว่าจะก็ไม่ได้ลง เพราะเป็นเรื่องของศาสนา ถ้าไม่ได้เรียนก็ไม่รู้
 อย่งไรก็หนังสือกามนิตสำเนาเป็นภาษาไทยได้คงงาม เป็นเพราะพระ

สารประเสริฐเลือกหาคำมาใช้ได้เหมาะ ๆ เป็นอย่างที่เป็นภาษาอังกฤษว่า
 “คำเหมาะอยู่ในที่เหมาะ” ฉะนั้น ถ้าท่านมีโอกาสรีบขยับเขยื้อนเรื่องกามนิต
 ฌยภาษอังกฤษกับฌยแปลเป็นภาษาไทย จะเห็นว่าเราแปลใกล้กับต้นฌย
 ตลอดไป ยกเว้นแต่ตอนเคียวซึ่งกล่าวด้วยรหัสของโจร ที่ว่าเอาดาบตัดคอ
 ไครชาค ก็ไม่มีใครฆ่าใคร เพราะไม่มีคอของไครชาค ตอนนั้นต้องศึกษา
 ปรัชญาของโจรเสียเวลาอยู่หลายวัน พอเข้าใจบ้างแล้ว จึงเรียบเรียงใหม่
 เอาจากความเข้าใจมากกว่าแปลตามตัว

พระสารประเสริฐรับราชการในตำแหน่งปลัดกรมพระอาลักษณ์ต่อมา
 จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ มีขบขันเจ้าว่าพระสารประเสริฐจะไต่เป็นท
 พระยาศรีสุนทรโวหาร ขันไม่ประหลาดเพราะทางเดินบ่งให้เห็นอยู่จะแจ้ง
 ว่าจะต้องเป็นเช่นนั้น แต่พระสารประเสริฐก็ไม่ได้เป็นทพระยาศรีสุนทร-
 วอหารเป็นอย่างเคียวกับทพระมหามนตรีไม่ได้เป็นพระอมราภิรักขิต เพราะ
 มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในระบอบราชการขึ้นใหม่ พระสารประเสริฐจึงย้าย
 มารับราชการในกระทรวงศึกษาธิการ และได้รับบรรจุเป็นอาจารย์พิเศษ
 ประจำฟ้าลงกรณ์มหาวิทยาลัยจนครบถ้วนทองแก่กรรม

พระสารประเสริฐกับขบขันเจ้าไม่ได้จะเกี่ยวข้องกันมาอย่างใกล้ชิดแต่
 เรื่องแต่งหนังสือเท่านั้น ว่าถึงส่วนตัวทางครอบครัว กันขบขันเหมือน
 ญาติสนิท เมื่อพระสารประเสริฐแต่งงานบุตรสาวคนโตคือนางสาวศรีวรรณ
 กับนายรัช คียามานนท์ บุตรพระยาราชนกล (รณ คียามานนท์) และเมื่อ
 แต่งงานนางสาวศรีวรรณกับบุตรสาวคนที่สองกับนายสมพงษ์ รัชตรัตน บุตร
 พระยาเพาเรนีสัยชอบ (เชอ รัชตรัตน) ก็ทำเป็นงานภายในระหว่างญาติ

ผู้ใหญ่ของฝ่ายหญิงและฝ่ายชายเท่านั้น ทั้งนี้เป็นเพราะกำลังมีสงครามโลก
 ครอง ๒ พระสารประเสริฐไม่ได้บอกใครที่เป็นเพื่อนฝูงให้ทราบ ยกเว้น
 แต่ข้าพเจ้าคนเดียวซึ่งรับหน้าที่เป็นเจ้าแก่ฝ่ายหญิง เมื่อแต่งงานบุตรสาวคน
 ที่สองเร็ว ๆ นี้เอง พระสารประเสริฐบอกแก่ข้าพเจ้าว่าหมดห่วง เพราะมี
 บุตรหญิงอยู่สองคนก็ได้ปลงฝังเป็นเหย้าเป็นเรือนไปแล้ว ยังมีห่วงอยู่แต่บุตร
 ชายอีก ๓ คนซึ่งยังกำลังศึกษาอยู่ เมื่อเสร็จพิธีและเสร็จธุระแล้วข้าพเจ้าจะ
 กลับ แต่พระสารประเสริฐบอกว่ารอकिनไปสามอย่างก่อน ข้าพเจ้านึกว่าคง
 เป็นเนื้อไก่ผัดกระดิกไก่ ผัดเปรี้ยวหวานและเครื่องในไก่แกงจืด จึงตกลง
 ปลงใจกินด้วย แต่ที่ไหนได้เมื่อยกจานไปสามอย่างเข้ามามันกลายเป็นไก่
 ส้มตำ ไก่แก่ตะใคร่หิน ถั่วลิสงและกุ้งแห้ง นอกจากนั้นยังมีเจ้าสิ่งเบ็ดเตล็ด
 อื่น ๆ อันเป็นขสโภชควรแก่การขบเคี้ยวเครื่องแกล้ม ทำให้หนักไปถึงข้อ
 ความที่ว่า

“นาคราชไชยบาล ไทอาจารย์อยู่ในถ้ำ

ผินคว่ำอยู่กลางนา มุงหลังคาอยู่ชายเลน”

เหล่านานว่าเป็นเครื่องแกล้มวเคี่ยนักแล เป็นสิ่งอะไรบ้าง ไปรด
 เตาเอาเถิด สักครู่ก็เพื่อนพระสารประเสริฐซึ่งข้าพเจ้ารู้จักมานานทีละคน
 สองคน รวมหมดด้วยกันเห็นจะ ๕ คน คราวนี้ถึงเวลาเริ่มกินเจ้าไก่สาม-
 อย่าง รู้สึกว่าเพลินดีอร่อยดีเพราะกินไปคุยกันไปอย่างสบายใจ เรื่องอร่อย
 นั้นเห็นจะจริง มันอย่างนั้นเอง แม้พระอาทิตย์จะทรงห้ามขาดว่าถ้ากินเป็นยา
 แต่อย่าช้าก็กินและต้องกินอย่างมีคุณธรรมที่ไม่เห็นแก่ตัว คือมีเพื่อนร่วม

กนกวัย จึงจะสนุกจึงจะกินอร่อย พระอินทรกกิน เทวดาเจกกิน เทวาฝรั่ง
 กกิน ข้าพเจ้าคิดว่าคุณธรรมที่ไม่เห็นแก่ตัวไหนจึงมีเรื่องเลื่องกนอย่างน
 งามถึงเรื่องอน ๆ ้วยจะ कहานอยไม คคือกทเรื่องทไม่เห็นแก่ตัวกมาแต่
 เรื่องทเห็นแก่ตัวนเอง เป็นอย่างไ่มาจากไซ และไซ่มาจากไ่กรรมง
 ข้าพเจ้ารวมสนกไ่สักหน่อยก็ลากลับเพราะรรณามีจ่ต้อง ออกกำลังเกน
 เท้าจากขางชอมาขางรก อยู่นานไมไ่จะมีคค่า เมื่อข้าพเจ้าลามาแล้ว
 เหลียวไปคทางห้องรบแซกซงเป็นทเลียงไ่สามอย่าง เห็นคัระคนไว ๆ อย
 ตรงช่องหน้าต่าง ข้าพเจ้าเป็นคนทมส่ายตาลัน เมื่อมองคแต่ไกลเห็นคัระ
 ทผลบโผล่อยูกังเกตจำไมไ่คณคว่าใครเป็นใคร ว่าไหนเป็นของพระสาร-
 ประเสริฐ และไหนไมไ่ใช่ เพราะเป็นพิมพ์เคียวเหมือนกันหมดคซากนถึง
 สามคนช่างกระไรเหมือนกันจริง ๆ

พระสารประเสริฐ กับข้าพเจ้าเคยเป็นกรรมการ่วมงานพิเศษกันมา
 หลายงาน แ่งงานอะไรพระสารประเสริฐชอบไมไ่เท่างานชำระปทานกรรม
 เพราะเป็นงานทเคยทำในหน้าทราชการมากอน ทงเป็นงานทถูกนสยและเอา
 ใจไ่ค้วย ถ้าไมมีเหตุจำเป็นอย่างอนพระสารประเสริฐเป็นไมขาดประชุมเลย
 ถึงจ่ต้องเคนมาครวทรรธสารณะชาคแคลน เช่นจากจุฬาลงกรณมหา-
 วิทยาลัยมาห้องประชุมราชบัณฑิตยสถานทหอสมุดแห่งชาติ พระสารประ-
 เสริฐก็สมัครใจมาประชุมจนไ่ ในการประชุมชำระปทานกรรม ถ้าคาคไ่
 พระสารประเสริฐไมเห็นค้วย แมทประชุมจะลงมติไปแล้ว ก็ไมยอมตกลง
 ค้วยง่าย ๆ เป็นเอา “หวัชนก้าแพง” ทเคียว เกิดไ่เถียงกันอย่างรุนแรง
 เหมือนทะเลาะกันเกมบอย ๆ แมพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร

หัวเราะตอบว่า “ก็มันเห็นอย่างนั้นจะให้ทำอย่างไร เคียวเห็นด้วย แล้วก็ยอม จะว่าอย่างนั้นอย่างไร”

วันจันทร์ที่ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ เป็นวันสุดท้ายที่พระ-
 สारประเสริฐมาประชุมชำระปทานกรรม ข้าพเจ้ากำลังทำอักษรานกรรมคัมภี-
 ร์บัญญัติศีลปะของฝ่ายตะวันตก ได้ส่งตอนต้น ๒—๓ หน้าไปให้พระสาร-
 ประเสริฐดูเมื่อ ๕—๖ วัน ที่ล่วงมาอย่างตามเคยของเรา ในการทำ
 หนังสือขณะนั้นข้าพเจ้านึกคำใดคำหนึ่งซึ่งเห็นว่าเหมาะกว่าคำเก่าที่เขียนไว้
 เดิม จึงบอกพระสารประเสริฐให้แก้คำในต้นฉบับที่ส่งให้ไปแล้ว พระสาร-
 ประเสริฐถามว่า “คำอะไรนะ” ข้าพเจ้าก็บอกไป พระสารประเสริฐจกลง
 กระดาษแล้วก็ถามอีกว่า “คำอะไรนะ” ถามเช่นนั้นซ้ำกันเห็นจะได้ถึง
 ๑๐ ครั้ง ข้าพเจ้าเกิดสงสัยว่าทำไมวันนี้พระสารประเสริฐจึงหุนหัน กิ
 ลุกขึ้นจากเก้าอี้ไปดูแผ่นกระดาษที่พระสารประเสริฐจกไว้ ดูแล้วก็สะดุ้งใจ
 เพราะจกไว้อ่านออกได้แต่คำแรกเท่านั้น คำถัดไปจกไว้ไม่เป็นตัว นั่นเป็น
 อาการแห่งมรณญาณของพระสารประเสริฐใกล้เข้ามาแล้ว แต่ข้าพเจ้าไม่
 เหลียวใจ ว่าจะเป็นการครั้งสุดท้าย ตลอดเวลาประชุมพระสารประเสริฐ
 นั้นเคย เห็นได้ชัดว่าผิดปกติ จนศิษย์ศิษยานุศิษย์ทักกันว่า “วันนี้นักบวชทำ
 ไม่เจียมเห็นจะเป็นเพราะทำตัว ๘ กระมัง” พระสารประเสริฐนิ่งไม่ตอบ พอ
 เลิกประชุมพระสารประเสริฐคว่ำกระเป๋าเสื้อกับหมวกเดินกระຍ่องกระแย่ง
 อย่างคนแก่หง่อมออกจากห้องประชุมไปก่อนใครหมด ได้ความตอนหลังว่า
 เดินไปชนรถประจำทางที่หน้าวังบูรพา ไปล้มชวนคนถนน แต่ยังไม่พวยคว
 ชนรถต่อไปได้ พอรถหยุดลงปากถนนจะเข้าบ้านพระสารประเสริฐก็ก้มลง

จากรถกล่มฟยลงไม้รู้สึกตัวสนสมปฤคยทนนเอง แล้วก็ไม่ไ้สติตลอดไป
จนถึงวันสนสมหายใจ ณ โรงพยาบาลศิริพยาบาลเมื่อวันจันทร์ที่ ๔ มิถุนายน
พ.ศ. ๒๔๘๘ เวลาราว ๑๙.๕๐ น. วันจันทร์เป็นวันแปลกสำหรับพระ-
สารประเสริฐเพราะพระสารประเสริฐเกิดวันจันทร์ ลมเจ็บบั้ววันจันทร์ คายก
วันจันทร์ และได้รับพระราชทานเพลิงศพ ณ วัดมกุฏกษัตริยารามกวันจันทร์
ที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๘ เรืองชีวิตของพระสารประเสริฐซึ่ง
ข้าพเจ้าเขียนนี้ ก็เขียนด้วยบังคับใจให้แล้วใน ๗ วัน คือให้จบลงในวัน
จันทร์ที่ ๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๘ ด้วย

เมื่อข่าวมรณกรรมของพระสารประเสริฐแพร่หลายไปถึงศิษย์ และ
ญาติมิตร ตลอดจนท่านผู้รู้จักกับพระสารประเสริฐต่างรู้สึกสลดใจมีความ
อาลัยเสียตายนมาก เสียความที่ขาดผู้เชียวชาญวิชาอักษรศาสตร์ภาษาไทย อัน
มีอยู่เป็นจำนวนมาก จำกั พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร นายก-
ราชบัณฑิตยสถานและประธานกรรมการชำระปทานุกรม มีลายพระหัตถ์
ทรงแสดงความเสียพระทัยไปยังนางสารประเสริฐ ดั่งมีข้อความต่อไปนี้

กระทรวงการต่างประเทศ

๘ มิถุนายน ๒๔๘๘

เรียน นางสารประเสริฐ

ข้าพเจ้าได้ทราบด้วยความเศร้าสลดอย่างยิ่งว่า คุณพระสารประเสริฐ
ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว คุณพระได้เป็นกำลังของคณะกรรมการชำระปทาน-
ุกรมตั้งแต่ต้นตลอดมา โดยได้ใช้วิชาความรู้อันกว้างขวางในทางภาษาและ
วรรณคดี ทั้งในส่วนบาลี—สันสกฤตและในส่วนไทยให้เป็นคุณประโยชน์

แก้การชำระปทานกรรมอย่างที่สุด ข้าพเจ้าจึงขอตราความดีความชอบ และ
อุปการะคุณของคุณพระไวยในทนต์ พร้อมกับขอแสดงความเสียใจไว้อาลัยมา
อย่างซาบซึ้งด้วย

ขอแสดงความนับถือ

วรรณ ไวยยากร

(พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร)

นางสาวสกา จันทะศิริ ซึ่งเป็นศิษย์คนหนึ่งของพระสารประเสริฐ
นำโคลงที่พระสารประเสริฐ แต่งไว้เป็นครั้งสุดท้าย ๒ บทมาให้ข้าพเจ้า
จำได้ว่าบทหนึ่งเป็นข้อความที่ข้าพเจ้าอ่านพระสารประเสริฐให้ช่วยแต่ง ขอ
นำบทโคลงทั้งสองมาลงไว้เป็นอนุสรณ์ในทนต์ด้วย

“รักคนแม่พินเปรียบ

ใดใด พ่อเฮย

รักบุตรแม่สุดใจ

แม่แล้ว

อนประจักษ์รักปานไร

ปานรัก สองฤา

ยังหน่วงนบดวงแก้ว

ก่อนทั้งสามศรี

“ไฟคุณหนูนชพียง

อนชนม

ฤทธิ์โรจน์โทษเผาสกนธ

พิบตผาย

ใครประกอบชอบชมผล

พึงประโยชน์ ผองแฮ

ผิวประกอบร้ายรับร้าย

ลวกรอนแรงผลาญ”

ข้าพเจ้าเขียนชีวิตพระสารประเสริฐถึงตรงนี้กว้างกินสอที่เขียนลง
บนโต๊ะ เอนตัวเอาหลังพิงพนักเก้าอี้อย่างทอดกาย ตาเหม่อมองคกกระคาย
แผ่นสุดท้าย ซึ่งเขียนเรื่องชีวิตครั้งสุดท้ายของพระสารประเสริฐ ทันใดนั้น

ก็เกิดความคิดเล่นลอยชนชั้นวรรณะ คิดทวนถอยหลังรำพึงถึงชีวิตของเรา
 คือของพระสารีบุตรและของข้าพเจ้า ความเย็นไปในชีวิตของเรา ส่วน
 ใหญ่หมกมุ่นอยู่ด้วยเรื่องทำหนังสือแสวงหาความรู้แทรกกระคนปนไปกับการ
 งานในหน้าที่ ชีวิตของเราความรู้ของเราก้าวไปข้างหน้าเรื่อย และเราก็
 ยังคงเย็นไปเช่นนั้นด้วย เร่งวันเร่งคน ก้าวหน้าเรื่อยไปดังสิ่งนั้นแล้ว ก็ก้าว
 หน้าต่อไปหาสิ่งโน้น พอพบกันเป็นลำดับ เราเมื่อ ๒๐ ปีก่อนโน้น ถ้าจะ
 เปรียบอย่างที่ท่านว่า ก็เหมือนชายหนุ่มออกเดินทางแต่เช้ารีบขมกั้เขม้น
 ข้ามโขดเขาลำเนาไม้ ตะเกียกตะกายย้ายขนจากเขาลูกหนึ่งไปลูกโน้น ยิ่งไป
 ก็ยิ่งพบโขดเขาใหม่ ๆ ขวางหน้าอยู่รำไป เรารู้สึกอึดใจว่าเส้นทางข้ามเขา
 ซึ่งขวางเขื่อนอุปสรรคมาได้อย่างรวดเร็ว คือจิตใจสามารถยากขึ้นพินณาข้ามที่
 ทรกันการแห่งความที่ยังไม่รู้ ล่องมาใต้โดยลำดับ ตกเวลาเที่ยงวันหยุดพัก
 หนึ่ง เหลือวหลังไปคทางที่มาแล้ว ทอดตาแลดูตามบริเวณรอบข้าง ก็เกิดความคิด
 ประหลาดใจว่า เส้นทางมาได้ไกลหนักหนา เวลาบ่ายเลยเที่ยงวันแล้วเรา
 ลากขนและเส้นทางต่อไป คราวนี้ไม่มีขนเขา แต่ว่าเป็นลงจากเขา อีกไม่ช้าก็
 จะถึงเวลาเย็น คราวนี้จะขอแสงรอน ๆ และแผ่รัศมีอ่อน ๆ ไม่แก่กล้า เฝยอาบ
 ชายชานไปทั่วโลกพิภพ แล้วความสงสัยสงสัยเจียวยังเงงใจในเวลามืดค่ำ ก็
 เข้าครอบงำชีวิตของเราให้เป็นความหลยมรตน เอ๊ะ นี่จะรีบเร่งกันไปไหน มี
 จุดหมายปลายทางคืออะไร เรารู้ไม่ เราไม่มีแผนที่สำหรับนำทาง และก็ไม่
 รู้ว่าเบื้องหน้าโน้นแค่นโน้นมีอะไรบ้าง เราเองก็ไม่รู้แน่ ๆ ว่าเรา ต้องการจะไป
 ให้ถึงหรือไม่ คือไปยังที่ซึ่งถ้ามีก็ไม่แน่ใจว่าอยากจะไปให้ถึงเร็วหรือไม่
 มีประโยชน์อะไรจะย้ายขนเขาจากลูกหนึ่งไปลูกโน้นไม่มีที่สิ้นสุด ครังสุดท้าย

ปลายทางก็ไม่มีอะไร จะเป็นหลงวกเวียนนอยทเดียวเสียแล้วกรรมงั้นมันจะไป
 ลงเฉยเอาที่ว่า “แม้งานการเป็นของคการเล่นเป็นของค แต่ก็เป็นของคควร
 จะให้เสียด้วยว่า การงานและการเล่นเหล่านี้จะเป็นปัจจัยพาเราไปไหน”
 บัคนพระสารประเสริฐเดินทางล่องหน้ำไปก่อนข้าพเจ้าแล้ว พระสารประเสริฐ
 ตายแล้ว ตั้งชาวซึ่งเป็นเครื่องปรองแตง เป็นรูปร่างของพระสารประเสริฐ
 เป็นร่างกายซึ่งเคยมีชีวิตจิตใจ ก็กลายเป็นแต่ซากเปล่า นอนนิ่งแข็งซอเย็น
 มลกดชคอยู่ในที่แคบจำกัด ดังที่ใดเห็นเป็นครึ่งสคตาย และบัคนซากนกก
 มลายหายสูญไปหมดแล้ว ร่างกายมีเขตสคแต่ดวงวิญญาณคชชีวิตของ
 พระสารประเสริฐมีเขตสคใหม่ หรือว่าเวลานี้จะร่อนเร่ไปไหนไหน ไปสภพ
 ซึ่งอยู่พ้นดวงควาทเห็นอยู่ไกลลิบ ๆ ไกลแสนไกลโน้นกระนั้นหรือ หรือว่า
 ร่างกายทกลายเป็นคน จะเกิดก่อเป็นร่างกายของพระสารประเสริฐขึ้นใหม่
 เป็นร่างกายที่ใหญ่กว่าและแข็งแรงคกว่า หรือว่าจะเป็นอย่างไรไฉน ก็เหลือ
 ไว้ แต่ทว่ามอยู่อย่างหนึ่งซึ่งรคค

“Toutlasse, tout casse, tout, passe, Et tout renait”

(สพเพเตว ชราชมมา เกทชมมา จ เกวลา อจฺจนติ จ

สพเพเต สพเพสฺส ปฺนพฺภโว)

ดังทงหลายทงปวงนแล ย่อมทรคโทรมไปเป็นธรรมดา

ดังทงหลายทงสนนี้ ย่อมแตกทำลายไปเป็นธรรมดา

ดังทงหลายทงหมคน ย่อมเป็นไปลวง

ดังทงหลายทงมวลแล ย่อมมีภพใหม่

คุณพระसारประเสริฐที่เคารพอย่างสูงของข้าพเจ้า โดย

ศาสตราจารย์ ม.ร.ว. สุนนชาติ สวัสดิ์กุล

คุณศรีวรรณ อิศาคณพระสารประเสริฐ ครูที่เคารพอย่างสูงของ
ข้าพเจ้าไ้มาหา แลขอให้ช่วยเขียนเรื่องราวของคุณพ่อ เพื่อไปพิมพ์แจก
ในงานศพคุณแม่ ซึ่งเป็นต้นขดของข้าพเจ้าอยู่ คุณศรีวรรณระบมว่าจะ
เอาเรื่องราวของคุณพ่อที่ข้าพเจ้ารู้จักเพราะ อยากจะให้ เป็น เกียรติแก่วงศ์
สกุล และเป็นเกียรติแก่คุณแม่ที่ไ้อยู่กับคุณพ่อมาทดอดชีวิตของท่าน

คุณพระสารประเสริฐ (ทร นาคะประทีป) เป็นครอจารย์ที่นาเคารพ
นับถืออย่างย้ง ข้าพเจ้าไ้เริ่มฝากตัวเป็นศิษย์ ท่านเมื่อ เดือน พฤษภาคม
พ.ศ. ๒๔๗๓ ณ คณะอักษรศาสตร์ จฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วิชาที่
ข้าพเจ้าศึกษาจากท่านคือวิชาภาษาบาลี ซึ่งในครงานนั้นถือเป็นลักษณะวิชา
หนึ่งที่จะต้องศึกษาเพื่อรับปริญญาอักษรศาสตร์บัณฑิต ข้าพเจ้าเองมีความรู้
ทางวิชาภาษาไทยอ่อนมาก เพราะข้าพเจ้าไ้รับการอบรมมาจากโรงเรียน
ฝรั่ง มีโอกาสเรียนภาษาไทยน้อยเต็มที และเมื่อสอบชั้นมัธยมปีที่ ๘ ใน
สมัยของข้าพเจ้านั้นถือว่า ถ้าสอบภาษาไทยไ้ร้อยละสามสิบสามขึ้นไปจึงจะ
สอบวิชาอื่น ๆ ในชั้นมัธยมปีที่แปดไ้ เมื่อความรู้ทางวิชาภาษาไทยของตน
ของข้าพเจ้ามีน้อย เกรงว่าจะไม่ทันเพื่อนฝูงในชั้นอักษรศาสตร์จึงไ้
เลือกเรียนวิชาภาษาบาลีสำหรับจะไ้ช่วยให้วิชาภาษาไทยของข้าพเจ้าดีขึ้น
และก็ไม่เป็นการผิดหวังเลยที่มาไ้ที่ครวิชาบาลีอย่างคุณพระสารประเสริฐ
เพราะความเป็นผรอย่างยอดเยี่ยมในเชิงภาษาของท่านประการหนึ่ง ความ
เป็นผล่อยกตลอดและฝึกฝนในการใช้ภาษาของท่านอีกประการหนึ่ง ไ้

ชัดเกล้าภาษาของข้าพเจ้าให้ชัดเจนกว่าแต่เดิมเป็นอันมาก และเพราะวิชาภาษา
บาลีเป็นรากเหง้าของคำในภาษาไทย ทำให้มีความรู้เรื่องศัพท์ หมายของ
ศัพท์อีกมิใช่น้อย ทั้งคุณพระสารประเสริฐเป็นครูที่มีความรู้ในวิชาภาษา
สันสกฤตอย่างคึกเคยม เลยทำให้ไต่ศึกษาภาษาสันสกฤตตามแบบอย่าง
ไทย ๆ เพิ่มขนอกวิชาหนึ่ง

ในด้านการเป็นครู ข้าพเจ้าถือว่าคุณพระสารประเสริฐเป็นครูที่พิเศษ
คนหนึ่งในบรรดาครุอาจารย์ของข้าพเจ้า ท่านถ่ายทอดวิชาของท่านตาม
แบบครูโบราณ เริ่มด้วยการฝึกหัดกริยามารยาทไปพร้อมกับวิชาการด้าน
อื่น ๆ เรื่องการเคารพการวระต่อครูเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด ซึ่งในปัจจุบัน
รู้สึกว่าจะออกจะหย่อน ๆ อยู่มาก ความจริงท่านก็ได้สั่งสอนอะไร เป็น
แต่เพียงแสดงกริยาให้เราเห็นว่า ครูเป็นบุคคลที่เราควรจะเคารพเพียงไร
เมื่อพบปะท่านในที่สาธารณะแต่ไกล ท่านจะเบ้คหมวกยมแย้มแจ่มใสทักทาย
ทำให้ศิษย์ต้องเคารพยำเกรง เมื่อเข้าห้องเรียนกยมแย้มและท่านจะยังไม่
นั่งเก้าอี้จนทพวกเราทุกคนจะยืนชนคอนรับแสดงความเคารพต่อท่าน เมื่อ
เราแสดงความเคารพแล้วท่านจึงจะนั่งบนเก้าอี้ การแสดงความเคารพที่ไม่
มีกฎเกณฑ์อะไร ผู้ชายเพียงยืนตรงก้มศีรษะคำนับ ผู้หญิงนั่งเอนมือพนม
กราบลงบนโต๊ะ หรือผู้ชายจะทำอย่างผู้หญิงก็ไม่มีใครว่าอะไร เมื่อแสดง
ความเคารพแล้วท่านก็จะต้องเริ่มทักทาย ถามชื่อคนโน้นคนนั้น ถามถึงบ้าน
ช่องตลอดจนโคตรตระกูล เพราะการเรียนวิชาภาษาบาลีทางอินเดียถือเรื่อง
โคตรตระกูลเป็นสำคัญ ในการเรียกชอกรเรียกชอสกุล ไม่เรียกชอตัว
และในการทักทายโอภาปราศรัยนี้ ท่านก็ฝึกกริยามารยาทของศิษย์ไปด้วยใน

ตัว เป็นการฝึกกริยามารยาทให้เรียบร้อย พดจาให้ซักถ้อยซักคำ เจริญ
 โต้ตอบให้เป็นภาษาที่เข้าใจง่ายและรู้เรื่องกัน ไม่ใช่ยาวเยิ่นเย้อ หรือห้วน
 จนเกินไป นอกจากนั้นในการจะลุกจะนั่งก็ต้องสำรวจมารยาท โดยเฉพาะ
 ต่อหน้าครู นักเรียนจะต้องมีกริยาวาจาเรียบร้อยและไฟเวาระสภาพเสมอ
 บางคราวเมื่อท่านเข้ามาในห้อง แสดงความเคารพแล้ว นักเรียนบางคน
 เผลอตัวคิดว่าเรียนอยู่กับครูฝรั่ง เวลานั่งก็ไขว่ห้าง คุณพระसारประเสริฐ
 มักจะนั่งนิ่ง ไม่สั่น และคอยเฝ้าคนนักเรียนคนนั้นเอาตาลงเมื่อไร เมื่อ
 นั้นเราก้จะได้รับฟังบทเรียนเกี่ยวกับมารยาทที่นักเรียนจะพึง มี ต่อหน้าครูบา-
 อาจารย์ในห้องเรียนอันเป็นสถานที่ควรเคารพ และการอบรมน้แหละแม่คน
 สมัยใหม่มักจะกล่าวกันเสมอ ๆ ว่าในมหาวิทยาลัยไม่ควรจะสอนเรื่องเกี่ยว
 กับจริยามารยาท ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง เพราะบทเรียน
 เล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เราได้รับจากคุณพระसारประเสริฐเหล่านี้ ทำให้เราเป็น
 คนมีกริยามารยาทเรียบร้อยมากขึ้น เรื่องระเบียบของห้องเรียนจะต้องรักษา
 ให้เรียบร้อยและสะอาด กระดานดำทุกแผ่นที่มีอยู่ในห้องจะต้องลบให้หมด
 ก่อนที่ครูจะเข้าห้องเรียน การจะพูดจะจากัด การจะส่งข้าวส่งของกิด ทุก
 อย่างอยู่ในความดูแลเอาใจใส่ของท่านทงสน และด้วยเหตุที่ท่านได้รับการ
 อบรมมาเป็นอย่างดีจากสำนักสงฆ์ที่ตนนั้นเอง ทำให้เราเป็นคนเรียบร้อยทั้ง
 กริยามารยาท และมีวาจาอันไพเราะ

พวกเพื่อน ๆ ของเราที่ไม่ได้เรียนวิชาภาษาบาลี และเรียนขนบธรรมเนียม-
 ประเพณีฝรั่งจากครูฝรั่ง มักจะกล่าวเยาะเย้ยพวกเราเสมอว่าเป็นคน
 ไบราณบ้าง ลูกศิษย์วัดบ้าง มีครูครู ๆ ชอบสับขี้หรือไทยมวนโค ๆ บ้าง ที่สำคัญ

[illegible]

ที่เล่ามาแล้วยังไม่ได้อธิบายวิชาภาษาบาลีเลย เป็นเรื่อง การอบรม
 จรรยา มารยาท แม้จะไม่ใช่เรื่องในหลักสูตรก็เป็นเรื่องสำคัญยิ่งสำหรับครู
 ที่จะอบรมสั่งสอนเด็ก การเรียนหนังสือ ความสะอาด เคารพเคารพต่อครู
 อาจารย์นั้นเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะครูอาจารย์ที่ทรงความรู้สูง
 ควบแล้ว นักเรียนจะไม่กล้าดกคดหมิ่นเลย คุณพระสารประเสริฐเป็นครูที่
 ละเอียดยลลอบ ฝึกพัฒนาในเรื่องการใช้ถ้อยคำในภาษา ฝึกพัฒนาจนบางครั้ง
 เราใช้คำราชาศัพท์ เพราะจะพูดจะเขียนอะไรจะต้องใช้ถ้อยคำให้พอเหมาะพอ
 ควรไม่ให้เขินเขื่อ ให้ใช้เท่าที่จำเป็นไม่มากไม่น้อย เช่นเมื่อใช้คำ
 ว่าเพียง ซึ่งแปลว่า “เท่านั้น” แล้วก็ไม่ต้องใช้คำว่าเท่านั้นต่อท้ายอีก ใช้
 เพียงคำเดียวก็พอ การแปลหนังสือเป็นเรื่องสำคัญมาก ให้แปลจริง ๆ ไม่

ใช้เติมคำเข้ามา โดยเฉพาะการแปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทยนั้น ท่านสอนให้
 พวกเรา^๑รู้จักประหยัดถ้อยประหยัดคำเป็นอันมาก ไม่ให้เป็นคนที่ใช้ภาษา
 ห้วนจนเกินไป และไม่^๒ให้พาลำหรือบ้านา^๓ลายจนไม่ระวังถ้อยคำในภาษา
 การกวัดขັນในเรื่องการแปลหนังสือ^๔สอน^๕ทำให้^๖ผู้^๗ศึกษา^๘วิชา^๙ภาษา^{๑๐}บาลี^{๑๑}ระมัดระวัง^{๑๒}
 ถ้อยคำที่จะใช้ทุกคำพูด ไม่ให้^{๑๓}มาก ไม่^{๑๔}ให้น้อย^{๑๕}ดัง^{๑๖}กล่าว^{๑๗}แล้ว และ^{๑๘}คุณ^{๑๙}พระ^{๒๐}
 สาร^{๒๑}ประเสริฐ^{๒๒}จะ^{๒๓}ควบคุม^{๒๔}ว่า^{๒๕}กล่าว^{๒๖}ทุก^{๒๗}ท่วง^{๒๘}อวย^{๒๙}ตลอด^{๓๐}เวลา จน^{๓๑}ทำให้^{๓๒}เกิด^{๓๓}เป็น^{๓๔}นิสัย^{๓๕}
 ค^{๓๖}ของ^{๓๗}ผู้^{๓๘}เรียน^{๓๙}ภาษา^{๔๐}บาลี^{๔๑}ในการ^{๔๒}พูด^{๔๓}พจน^{๔๔}เลือก^{๔๕}หา^{๔๖}คำ^{๔๗}ใช้^{๔๘}ใน^{๔๙}ภาษา^{๕๐}ไทย

เรื่อง^{๕๑}การ^{๕๒}ราชา^{๕๓}ศัพท์^{๕๔}ออก^{๕๕}เรื่อง^{๕๖}หนังสือ^{๕๗}ซึ่ง^{๕๘}ใช้^{๕๙}ผิด^{๖๐}กัน^{๖๑}มาก^{๖๒}ใน^{๖๓}สมัย^{๖๔}นั้น ผู้^{๖๕}ศึกษา^{๖๖}ภาษา^{๖๗}
 บาลี^{๖๘}ใ^{๖๙}ตร^{๗๐}รับ^{๗๑}การ^{๗๒}อบรม^{๗๓}จาก^{๗๔}ท่าน^{๗๕}เป็น^{๗๖}อย่าง^{๗๗}ค^{๗๘}ี้ เพราะ^{๗๙}การ^{๘๐}แปล^{๘๑}ภาษา^{๘๒}บาลี^{๘๓}มี^{๘๔}ข้อ^{๘๕}ความ^{๘๖}
 เก^{๘๗}ยว^{๘๘}ก^{๘๙}ย^{๙๐}พระ^{๙๑}พ^{๙๒}ท^{๙๓}องค์^{๙๔}อน^{๙๕}เป็น^{๙๖}ท^{๙๗}เค^{๙๘}าร^{๙๙}พล^{๑๐๐}ก^{๑๐๑}การ^{๑๐๒}ระ^{๑๐๓}ย^{๑๐๔}ม^{๑๐๕}าก คำ^{๑๐๖}ท^{๑๐๗}ก^{๑๐๘}ล^{๑๐๙}า^{๑๑๐}ว^{๑๑๑}ด^{๑๑๒}ง^{๑๑๓}พระ^{๑๑๔}พ^{๑๑๕}ท^{๑๑๖}เจ้า^{๑๑๗}
 จะ^{๑๑๘}ต^{๑๑๙}อง^{๑๒๐}ใ^{๑๒๑}้^{๑๒๒}รา^{๑๒๓}ชา^{๑๒๔}ศ^{๑๒๕}พ^{๑๒๖}ท์ และการ^{๑๒๗}ใ^{๑๒๘}้^{๑๒๙}รา^{๑๓๐}ชา^{๑๓๑}ศ^{๑๓๒}พ^{๑๓๓}ท^{๑๓๔}น^{๑๓๕}ั้น^{๑๓๖}ห^{๑๓๗}ล^{๑๓๘}ก^{๑๓๙}เก^{๑๔๐}ณ^{๑๔๑}ท^{๑๔๒}ม^{๑๔๓}อยู่^{๑๔๔}ว^{๑๔๕}า^{๑๔๖}ใ^{๑๔๗}้^{๑๔๘}ใ^{๑๔๙}้^{๑๕๐}เท^{๑๕๑}า^{๑๕๒}ท^{๑๕๓}
 จำ^{๑๕๔}เป็น^{๑๕๕}เท^{๑๕๖}า^{๑๕๗}น^{๑๕๘}ั้น ที่^{๑๕๙}ใ^{๑๖๐}้^{๑๖๑}ใ^{๑๖๒}้^{๑๖๓}ค^{๑๖๔}ว^{๑๖๕}ร^{๑๖๖}ด^{๑๖๗}ค^{๑๖๘}ก^{๑๖๙}ใ^{๑๗๐}้^{๑๗๑}ด^{๑๗๒}ค^{๑๗๓} ไม่^{๑๗๔}ใ^{๑๗๕}้^{๑๗๖}เ^{๑๗๗}็น^{๑๗๘}เ^{๑๗๙}ย^{๑๘๐}ือ ท่าน^{๑๘๑}พ^{๑๘๒}ร^{๑๘๓}้า^{๑๘๔}ส^{๑๘๕}อน^{๑๘๖}อยู่^{๑๘๗}
 เ^{๑๘๘}ล^{๑๘๙}ม^{๑๙๐}ว^{๑๙๑}า^{๑๙๒}ภ^{๑๙๓}า^{๑๙๔}ษ^{๑๙๕}า^{๑๙๖}ไทย^{๑๙๗}เป็น^{๑๙๘}ภ^{๑๙๙}า^{๒๐๐}ษ^{๒๐๑}า^{๒๐๒}ที่^{๒๐๓}ประ^{๒๐๔}ณ^{๒๐๕}ต^{๒๐๖} จะ^{๒๐๗}ใ^{๒๐๘}้^{๒๐๙}ใ^{๒๑๐}้^{๒๑๑}ถ^{๒๑๒}อ^{๒๑๓}ย^{๒๑๔}ใ^{๒๑๕}้^{๒๑๖}คำ^{๒๑๗}ใ^{๒๑๘}้^{๒๑๙}ร^{๒๒๐}ั^{๒๒๑}จ^{๒๒๒}ก^{๒๒๓}ประ^{๒๒๔}ห^{๒๒๕}ย^{๒๒๖}ค^{๒๒๗} และ^{๒๒๘}
 ไ^{๒๒๙}ค^{๒๓๐}ย^{๒๓๑}เห^{๒๓๒}ต^{๒๓๓}ท^{๒๓๔}า^{๒๓๕}น^{๒๓๖}มี^{๒๓๗}ใ^{๒๓๘}้^{๒๓๙}เป็น^{๒๔๐}แ^{๒๔๑}่^{๒๔๒}ค^{๒๔๓}ร^{๒๔๔}ส^{๒๔๕}อน^{๒๔๖}ห^{๒๔๗}น^{๒๔๘}ง^{๒๔๙}ส^{๒๕๐}อ^{๒๕๑}เ^{๒๕๒}า^{๒๕๓}น^{๒๕๔}ั้น อ^{๒๕๕}า^{๒๕๖}ษ^{๒๕๗}พ^{๒๕๘}ท^{๒๕๙}แ^{๒๖๐}่^{๒๖๑}จ^{๒๖๒}ร^{๒๖๓}ง^{๒๖๔}ข^{๒๖๕}อง^{๒๖๖}ท่าน^{๒๖๗}ค^{๒๖๘}ือ^{๒๖๙}
 อ^{๒๗๐}า^{๒๗๑}ล^{๒๗๒}ก^{๒๗๓}ษ^{๒๗๔}ณ^{๒๗๕} ฉ^{๒๗๖}ะ^{๒๗๗}น^{๒๗๘}น^{๒๗๙}ภ^{๒๘๐}า^{๒๘๑}ษ^{๒๘๒}า^{๒๘๓}ห^{๒๘๔}น^{๒๘๕}ง^{๒๘๖}ส^{๒๘๗}อ^{๒๘๘}ข^{๒๘๙}อง^{๒๙๐}ท่าน^{๒๙๑}จ^{๒๙๒}ะ^{๒๙๓}บ^{๒๙๔}เ^{๒๙๕}ต^{๒๙๖}ใ^{๒๙๗}้^{๒๙๘}ค^{๒๙๙}อ^{๓๐๐} และ^{๓๐๑}ท่าน^{๓๐๒}พ^{๓๐๓}ย^{๓๐๔}า^{๓๐๕}ย^{๓๐๖}า^{๓๐๗}ม^{๓๐๘}ส^{๓๐๙}่ง^{๓๑๐}
 ส^{๓๑๑}อน^{๓๑๒}ค^{๓๑๓}ิ^{๓๑๔}ษ^{๓๑๕}ย^{๓๑๖}ใ^{๓๑๗}้^{๓๑๘}เ^{๓๑๙}า^{๓๒๐}ย^{๓๒๑}น^{๓๒๒}ห^{๓๒๓}น^{๓๒๔}ง^{๓๒๕}ส^{๓๒๖}อ^{๓๒๗}ใ^{๓๒๘}้^{๓๒๙}ค^{๓๓๐}ใ^{๓๓๑}้^{๓๓๒}ค^{๓๓๓} ใน^{๓๓๔}ข^{๓๓๕}ัน^{๓๓๖}ต^{๓๓๗}น^{๓๓๘}ค^{๓๓๙}อ^{๓๔๐}ง^{๓๔๑}เ^{๓๔๒}า^{๓๔๓}ย^{๓๔๔}น^{๓๔๕}ใ^{๓๔๖}้^{๓๔๗}ค^{๓๔๘}ก^{๓๔๙} ต้อง^{๓๕๐}เ^{๓๕๑}า^{๓๕๒}ย^{๓๕๓}น^{๓๕๔}ตาม^{๓๕๕}
 แ^{๓๕๖}บ^{๓๕๗}ย^{๓๕๘}แ^{๓๕๙}น และ^{๓๖๐}ใน^{๓๖๑}ที่^{๓๖๒}ส^{๓๖๓}ค^{๓๖๔}ค^{๓๖๕}อ^{๓๖๖}ง^{๓๖๗}เ^{๓๖๘}า^{๓๖๙}ย^{๓๗๐}น^{๓๗๑}ค^{๓๗๒}ว^{๓๗๓}ย^{๓๗๔}ถ^{๓๗๕}อ^{๓๗๖}ย^{๓๗๗}คำ^{๓๗๘}อ^{๓๗๙}ัน^{๓๘๐}ใ^{๓๘๑}้^{๓๘๒}เ^{๓๘๓}า^{๓๘๔}เร^{๓๘๕}า^{๓๘๖} การ^{๓๘๗}เ^{๓๘๘}า^{๓๘๙}ย^{๓๙๐}น^{๓๙๑}ร^{๓๙๒}เ^{๓๙๓}ย^{๓๙๔}ง^{๓๙๕}คว^{๓๙๖}าม^{๓๙๗}
 แ^{๓๙๘}ม่^{๓๙๙}จะ^{๔๐๐}เป็น^{๔๐๑}ภ^{๔๐๒}า^{๔๐๓}ษ^{๔๐๔}า^{๔๐๕}ร^{๔๐๖}อ^{๔๐๗}ย^{๔๐๘}แ^{๔๐๙}ก^{๔๑๐}ว^{๔๑๑} ถ้า^{๔๑๒}ส^{๔๑๓}า^{๔๑๔}ม^{๔๑๕}า^{๔๑๖}ร^{๔๑๗}ทำ^{๔๑๘}ใ^{๔๑๙}้^{๔๒๐}ค^{๔๒๑}า^{๔๒๒}ใ^{๔๒๓}้^{๔๒๔}ห^{๔๒๕}มี^{๔๒๖}ส^{๔๒๗}ัม^{๔๒๘}ผ^{๔๒๙}ล^{๔๓๐}ค^{๔๓๑}ล^{๔๓๒}อ^{๔๓๓}ง^{๔๓๔}จ^{๔๓๕}อง^{๔๓๖}ก็^{๔๓๗}จะ^{๔๓๘}ทำ^{๔๓๙}ใ^{๔๔๐}้^{๔๔๑}เ^{๔๔๒}า^{๔๔๓}
 เร^{๔๔๔}า^{๔๔๕}ว^{๔๔๖}า^{๔๔๗}ค^{๔๔๘}ุ^{๔๔๙}ณ^{๔๕๐}พระ^{๔๕๑}ส^{๔๕๒}าร^{๔๕๓}ประ^{๔๕๔}เสริ^{๔๕๕}ฐ^{๔๕๖}ย^{๔๕๗}ง^{๔๕๘}ม^{๔๕๙}ช^{๔๖๐}ว^{๔๖๑}ด^{๔๖๒}อ^{๔๖๓}ย^{๔๖๔}ท^{๔๖๕}ก^{๔๖๖}ว^{๔๖๗}น^{๔๖๘}น ไ^{๔๖๙}้^{๔๗๐}ค^{๔๗๑}ึง^{๔๗๒}ภ^{๔๗๓}า^{๔๗๔}ษ^{๔๗๕}า^{๔๗๖}ท^{๔๗๗}ย^{๔๗๘}ค^{๔๗๙}ย^{๔๘๐}า^{๔๘๑}ค^{๔๘๒}เช่น^{๔๘๓}
 “ถ^{๔๘๔}ว^{๔๘๕}า^{๔๘๖}ย^{๔๘๗}การ^{๔๘๘}ท^{๔๘๙}อ^{๔๙๐}น^{๔๙๑}ร^{๔๙๒}บ^{๔๙๓}เส^{๔๙๔}ค^{๔๙๕}จ^{๔๙๖}” หรือ “ใ^{๔๙๗}้^{๔๙๘}เ^{๔๙๙}า^{๕๐๐}ย^{๕๐๑}การ^{๕๐๒}ท^{๕๐๓}อ^{๕๐๔}น^{๕๐๕}ร^{๕๐๖}บ^{๕๐๗}” หรือ^{๕๐๘}ภ^{๕๐๙}า^{๕๑๐}ษ^{๕๑๑}า^{๕๑๒}ท^{๕๑๓}บ^{๕๑๔}า^{๕๑๕}ล^{๕๑๖}า^{๕๑๗}ย^{๕๑๘}

เข้าหต่าง ๆ แทนที่จะใช้คำว่า “รอบรู้เลิศ” หรือ “รอบรอง” หรืออื่น ๆ
 ที่ฟังสันทท พวกเรานักเรียนคงจะไ้ฟังเทศน์เป็นกณทั ๆ เป็นแน่ ภาษา
 ไทยทกวนนี้มีวิวัฒนาการไปมาก มากจนตามกันไม่ค่อยจะทัน นักเรียน
 และนักภาษามักพยายามใช้ภาษาที่แปลกชนิดที่คนไม่ค่อยจะใช้กัน ทำให้
 ภาษาแบบแผนเสื่อมทรามไป ความไพเราะความประณีตของภาษามูลค
 น้อยลง การเขียนหนังสือบางเรื่องบางคราวล้นน่นแปร่งมากไปจนทำให้
 เข้าใจไ้ยาก คุณพระสารประเสริฐเป็นครอาจารย์สมัยเก่า สอนให้เขียน
 ภาษาทต ที่ประณีต ยิ่งไ้อ่านหนังสือ ๆ มากเท่าใด หรือไ้ฟังภาษา
 ที่ไม่ค่อยจะเพราะเหตุมากเท่าใดก็ยิ่งทำให้ระลกลถึงท่านอยู่มิรู้วาย เพราะท่าน
 เป็นคนเจ้าระเบียบในเรื่องการใช้ภาษา และมีไ้เป็นเจ้าระเบียบท่านนึ่ง
 เป็นครูที่พยายามอบรมสั่งสอนศิษย์ให้อยู่ในระเบียบของการใช้ภาษาด้วย
 โดยเฉพาะวิชาภาษาบาลี เป็นภาษาที่ละเอียด ถ้วน ทั้งในการใช้ศัพท์
 รากศัพท์ คำสมาส ฯลฯ ไ้ยากรณ์บาลีเป็นไ้ยากรณ์ที่ระเบียบแบบแผน
 ฝัคษาจำเป็นต้องเป็มนคนละเอียดลออ และการแปลหนังสือไม่ว่าจะเป็นภาษา
 ไ้ การแปลให้ไ้ไ้ค็นนเป็นของยากเพียงไ้ผู้อ่านและผู้แปลยอมรู้อยู่แก่ใจ
 เป็นอย่างค ฉะนั้นการทศรจะอบรมสั่งสอนศิษย์ให้ไ้ภาษาโบราณมา
 ประกอบภาษาไทยอันเป็นภาษาทวิตรประณตนั้น ครจะต้องเป็นผู้มีความ
 สามารถเป็นพิเศษ และครพิเศษทศรเจ้าจะลม่เสียมิไ้คนกคคคุณพระสาร
 ประเสริฐผู้มีความรู้ความชำนาญในการใช้ภาษาอย่างคยอคเยี่ยม

ข้าพเจ้าไ้ยกย่องสรรเสริญคุณของครอาจารย์มามากพอสมควร ที่
 สำคญนั้นน่าจะนำผลงานของท่านมาแสดงไว้บ้างว่าท่านไ้แต่งหนังสือเรื่อง

อะไร ก็เคยแค่นี้ไว้มาก ในทีนี้จะขอนำมากล่าวเพียงสั้น ๆ เพราะ
 ประวัตินัยยาวของท่านได้มีผู้เขียนไว้มากมายแล้ว ในการเขียนคราวนี้
 เป็นเพียงหยิบยกเฉพาะเรื่องมาสรรเสริญคุณครของท่าน สันนิษฐานเรื่อง
 รามเกียรติ์เป็นหนังสือสำคัญเรื่องหนึ่งที่ท่านได้รวบรวมขึ้นไว้ ผู้สนใจใน
 ตัวละครตัวใดในเรื่องรามเกียรติ์จะค้นคว้าได้เป็นอย่างไร คำอธิบายในหนังสือ
 นั้นเขียนสั้น ๆ ตามแบบและลักษณะภาษาของพระสารประเสริฐ เป็นการค้น
 คว้าที่น่าสรรเสริญอย่างยิ่ง หนังสือเรื่องกามนิคที่แต่งด้วยเสฐียรโกเศศ
 เป็นหนังสือภาษาไทยชั้นเยี่ยมเรื่องหนึ่งที่หาหนังสืออื่นเทียบได้ยาก เพราะ
 ภาษาไทยที่ใช้ในหนังสือเรื่องกามนิคเป็นภาษาไทยที่ควรยกย่องสรรเสริญ
 โดยเฉพาะภาษาที่เกี่ยวกับพระศาสนา ภาษาที่ใช้เฉพาะตัวบุคคลในเรื่อง
 แม้กระทั่งพระศาสดาก็ได้ใช้ได้เหมาะไม่ขัดเขิน ประชญาในพระพุทธรูปศาสดาก็
 นำมากล่าวอย่างถูกต้อง กามนิคเป็นหนังสือที่สมควรจะได้รับ การ สรรเสริญ
 ว่าเป็นยอดของหนังสือไทยที่แต่ง (แปล) ดีเยี่ยมเรื่องหนึ่ง และการแปล
 ได้วรรดาสอดอย่างเยี่ยมพระสารประเสริฐผู้ใช้นามปากกาว่านาคะประทีปเป็น
 ผู้มีส่วนสำคัญในการแปลเป็นอย่างยิ่ง หนังสืออีกเล่มหนึ่งคือเรื่อง “เมีย
 ทาย” เป็นหนังสือเล่มเล็ก ๆ เล่มหนึ่งซึ่งพระสารประเสริฐ เขียนร่วมกับ
 พระยาอุปทิศศิลปสาร และพระยาอนุমানราชชน พระสารประเสริฐได้
 เขียนหนังสือไว้มากมาย โดยมากใช้นามปากกาว่าเสฐียรโกเศศ
 ภาษาที่ท่านใช้ประณีตไพเราะสังเกตเห็นได้ง่าย สมควรเป็นครูอาจารย์ใน
 ทางภาษาเป็นอย่างยิ่ง การที่จะยกย่องความสามารถของพระสารประเสริฐ
 ในเรื่องภาษานั้นไม่จำเป็นต้องนำมากล่าวในที่นี้ว่าท่านมีความสามารถเพียงไร

ขอท่านทั้งหลายได้โปรดพลิกอ่านคำนำในหนังสือเรื่อง “มัทนะพาธา”
พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คุณก็จะเห็นได้ว่า
สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าพระองค์นั้นได้ทรงสรรเสริญเกียรติคุณของพระสาร-
ประเสริฐไว้อย่างไรบ้าง เพราะคำนำของมัทนะพาธาเพียงเรื่องเดียวก็
เป็นการเพียงพอที่จะยกย่องคุณพระสาร ประเสริฐแล้ว

คุณพระสารประเสริฐเป็นครุฑที่ ถวายวิชาให้ศิษย์ได้ทุกอย่าง เป็น
นักเขียนที่เขียนหนังสือดั่งเพียงไร และเป็นนักปราชญ์ที่ปวงปราชญ์ได้
สรรเสริญยินยอมไว้เพียงไรย่อมเป็นที่รกรกอยู่ในวงการศึกษานั่นเอง แต่
บุคคลจะดีเลิศสักปานใด ก็ตามจำเป็น จักต้องอาศัยผออยู่ใกล้ชิดเป็นกำลังใจ
ช่วยเหลือด้วย ภารกิจของคุณพระสารประเสริฐก็ควรจะได้รับการยกย่อง
สรรเสริญในเกียรติประวัติ อันดีงามของสามัคคี เพราะการที่ใคร่ครวญ
อยู่ด้วยกันจนสิ้นชีวิตไปก็ต้องได้มีส่วนร่วมในผลงาน ฉะนั้นการที่
ครุฑวรรณ จิตงานปลงศพ มารดา อันเป็นภารกิจของคุณพระสารประเสริฐ ครอง
เกียรติประวัติของคุณพระสารประเสริฐก็ย่อมพาดีไปถึงด้วย จึงหวังว่า
บทความสดุดีเกียรติของครุฑคนหนึ่งของผอเขียนเรื่องนี้นคงจะเป็นประโยชน์บ้าง
ไม่มากนัก

หอสมุดแห่งชาติรับมิ่งคลาภิเษก

จันทร์บุรี

หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุล

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรดาหลานที่สืบสายโลหิตจากพระและนาง
สิริพันธ์ สารประเสริฐ เรียงตามลำดับอายุ ดังนี้

น.ส. ศุภรา ศยามานนท์	อ.บ.
น.ส. รัชฎกุล รัชตรัตน	สำเร็จวิชาเลขานุการจากประเทศอังกฤษ
นาย รัชทิน ศยามานนท์	นิติศาสตรบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
น.ส. รัชนิพร รัชตรัตน	สำเร็จวิชาเลขานุการจากประเทศอังกฤษ
น.ส. ปาริชาติ ศยามานนท์	ม.ศ. ๕ ร.ร. มาแตร์เดอีวิทยาลัย
นาย พงศเลิศ รัชตรัตน	กำลังศึกษาอยู่ ณ ประเทศอังกฤษ
นาย เอนกนาค นาคะประทีป	
ด.ญ. รัชนิเพญ รัชตรัตน	
ด.ญ. รัชชนิ นาคะประทีป	
ด.ช. ศรัทธนา นาคะประทีป	
ด.ญ. ไสรดา นาคะประทีป	
ด.ช. ตรีนาค นาคะประทีป	
ด.ญ. รัชนิกร รัชตรัตน	
ด.ญ. ศันสนีย์ นาคะประทีป	
ด.ช. ศรัณยู นาคะประทีป	
ด.ญ. ศรีอนุช นาคะประทีป	
ด.ญ. กมลวัน นาคะประทีป	
ด.ญ. พวรรณมาศ นาคะประทีป	